M. MAISKI

CINE L-A AJUTAT PE HITLER

Acad. I.M. MAISKI

CINE L-A AJUTAT PE HITLER...

(*Din amintirile unui ambasador sovietic*)

EDITURA ŞTIINŢIFICĂ

1963

Coperta de: T. BRÂNZĂ

Академик И.М. МАЙСКИЙ КТО ПОМОГАЛ ГИТЛЕРУ (Из воспоминаний советского посла) Издательство

Института международных отношений Москва 1962

Cuvânt înainte

Duşmanii Uniunii Sovietice de peste hotare au

ticluit şi au vânturat o legendă care denaturează atitudinea guvernului sovietic în perioada din ajunul celui de-al doilea război mondial. Iată în ce constă în esenţă această legendă:

Se afirmă că, în primăvara anului 1939 (din martie până în august), Uniunea Sovietică ar fi practicat un joc dublu: *că, pe de o parte, ea a dus în mod public tratative cu Anglia şi Franţa pentru încheierea unui pact tripartit de asistenţă mutuală, care să servească ca instrument de luptă împotriva Germaniei hitleriste, iar, pe de altă parte, pe ascuns faţă de Anglia şi Franţa, a dus în acelaşi timp tratative secrete cu Germania hitleristă, având ca obiect încheierea unui acord potrivnic „democraţiilor occidentale”. Apoi că Uniunea Sovietică, invocând la tot pasul diverse pretexte mărunte, ar fi tărăgănat în mod intenţionat tratativele purtate cu Anglia şi Franţa, aşteptând să vadă rezultatele discuţiilor cu Germania; când a sosit totuşi momentul semnării pactului tripartit, U.R.S.S. şi-ar fi schimbat brusc poziţia, ar fi rupt cu Anglia şi Franţa şi a încheiat un acord cu Germania, iar acest acord (despre care*

autorii acestei versiuni se exprimă intenţionat în mod vag) ar fi constituit, nici mai mult, nici mai puţin, decât o alianţă militară îndreptată împotriva Angliei şi Franţei.

În sfârşit, duşmanii U.R.S.S. afirmă că, semnând acordul cu Germania, Uniunea Sovietică i-ar fi lăsat drum liber lui Hitler ca să atace Polonia, Anglia şi Franţa şi că, în consecinţă, U.R.S.S. poartă răspunderea pentru izbucnirea celui de-al doilea război mondial.

Această legendă calomnioasă, care a început să se contureze prin anii 1939 – 1940, iar după război a fost sistematic finisată şi completată cu tot felul de amănunte, a fost reprodusă în numeroase variante şi apoi larg popularizată de diverşi politicieni, gazetari şi istorici din Occident. În ciuda relei credinţe evidente de care a fost inspirată, ea a izbutit să-şi facă drum până şi în cele mai importante documente diplomatice ale guvernelor capitaliste, printre altele şi în *notele emise de fostul preşedinte al S.U.A., Eisenhower.*

De fapt, aceasta legendă este un exemplu tipic de falsificare burgheză a istoriei. Autorii unor astfel

de falsuri mizează pe faptul că cercurile largi ale opiniei publice au memorie scurtă fi cunosc prea puţin desfăşurarea reală a relaţiilor internaţionale. În cazul de faţă, avem de-a face cu o dublă falsificare: în primul rând, sunt denaturate în mod grosolan înseşi evenimentele care au avut loc în primăvara şi vara anului 1939. În al doilea rând, aceste evenimente sunt prezentate în mod izolat, rupte de perioada istorică precedentă, care le-a generat, iar acest mod de a înfăţişa evenimentele nu permite ca ele să fie înţelese şi apreciate în mod just. Pentru a putea „plasa" mai uşor (ca să folosim o expresie a americanilor) această plăsmuire publicului larg, autorii ei evită, de regulă, o relatare amănunţită a istoriei tratativelor tripartite şi, dimpotrivă, preferă să vorbească despre ele „în general", cât mai concis, sumar, fără detalii, pornind de la teza ce se pretinde „îndeobşte cunoscută" şi care nu se cere demonstrată, după care Uniunea Sovietică ar purta vina pentru efectul tratativelor.

În paginile ce urmează voi relata adevărul despre cele întâmplate în primăvara şi vara anului 1939 pe tărâmul relaţiilor dintre U.R.S.S. pe de o

parte, şi Anglia, Franţa şi Germania, pe de altă parte. O *serie de împrejurări îmi conferă avantaje deosebite pentru aceasta. În primul rând, ca ambasador sovietic la Londra am avut nu numai prilejul să cunosc tratativele tripartite purtate în 1939 între U.R.S.S., Anglia şi Franţa, ci am şi participat personal la desfăşurarea lor; în al doilea rând, după război, ca istoric, am avut posibilitatea să studiez literatura referitoare la evenimentele din preajma celui de-al doilea război mondial (documente, amintiri, monografii* ş.a.m.d.*), care a fost publicată după terminarea lui.*

Totuşi, pentru ca adevărul pe care îl voi relata să merite pe deplin acest nume, trebuie să-mi încep expunerea nu din 1939, ci de la o dată anterioară. Bineînţeles, modul cel mai potrivit pentru prezentarea evenimentelor este de a porni de la acea dată care a constituit „un * *moment de demarcaţie" în cadrul perioadei dintre cele două războaie mondiale, îl anume, de la venirea hitleriştilor la putere în Germania.*

Acest mod de datare îmi este foarte comod fi din

motive personale. M-am hotărât să dau naraţiunii mele o formă memorialistică, socotind că cititorul va putea astfel percepe mai uşor atmosfera şi evenimentele din acei ani relativ îndepărtaţi. Or, eu am sosit la Londra, ca ambasador al U.R.S.S., în toamna anului 1932, deci doar cu trei luni înainte ca hitleriştii să se fi înscăunat la putere la Berlin.

Aşadar, atât motive de ordin politic general, cât şi unele de ordin personal mă determină să-mi încep relatarea cu primele impresii pe care le-am cules îndată după sosirea mea în Anglia.

Deşi evenimentele despre care va fi vorba în paginile ce vor urma datează de peste douăzeci de ani, totuşi ele sunt în multe privinţe consonante cu împrejurările pe care le trăim astăzi.

Într-adevăr, atunci, ca şi acum, orizontul politicii internaţionale era întunecat de nori prevestitori de furtună. Atunci, ca şi acum, principala alternativă ce se punea în faţa omenirii era: va fi sau nu va fi război! Atunci, ca şi acum, lagărul socialismului, întruchipat în acea perioadă doar de Uniunea Sovietică, apăra din răsputeri cauza păcii, în vreme ce lagărul

capitalismului, care cuprindea în acea vreme toate celelalte state din lume, se înverşuna să păşească orbeşte, tâlhăreşte, spre război şi, în cele din urmă, a şi împins omenirea în abisul cumplitei catastrofe. Când asculţi discursurile liderilor de astăzi ai capitalismului, te gândeşti adeseori: la fel vorbeau prin 1930 – 1940 Chamberlain şi Daladier – aşadar, pe cât se vede, copiii n-au învăţat nimic din experienţa părinţilor.

Totuşi, înseamnă oare aceasta că se va ajunge iarăşi la un nou şi mult mai groaznic război mondial?

Nu, lucrurile nu stau aşa, căci în decursul celor peste douăzeci de ani ce au trecut de atunci, s-a schimbat considerabil raportul de forţe pe arena internaţională.

Atunci U.R.S.S. era unicul stat socialist pe planeta noastră, în timp ce acum există un întreg sistem de state socialiste, printre care un stat atât de mare, ca Republica Populară Chineză. În zilele noastre s-a rânduit sub faldurile steagului roşu al socialismului o treime din omenire; o altă treime alcătuieşte populaţia ţărilor neutraliste, care sunt şi

ele promotoare ale păcii şi ostile războiului. Lagărul capitalismului belicos cuprinde în prezent doar o treime din omenire, dar şi această treime numără mulţi prieteni ai păcii. Tocmai acest raport de forţe pe arena internaţională ne îndreptăţeşte să considerăm că un al treilea război mondial nu este inevitabil, că el poate fi preîntâmpinat, dacă forţele păcii vor acţiona cu suficientă energie.

În aceste împrejurări este util să reamintim cele ce s-au întâmplat în preajma celui de-al doilea război mondial. Este deosebit de important să reliefăm fenomenala orbire manifestată în aprecierea evenimentelor istorice de către guvernele puterilor occidentale; ele nu vedeau şi nu doreau să vadă prăpastia în care împingeau omenirea. Iar această orbire era generată de ura lor faţă de comunism, faţă de statul sovietic. Dezvăluirea adevărului despre această orbire ţi consecinţele funeste pe care le-a antrenat poate ajuta elementele mai lucide din lagărul capitalist contemporan să-şi însuşească învăţămintele trecutului apropiat, ţi astfel să uşureze victoria forţelor păcii asupra forţelor războiului.

AUTORUL

Până în 1939

Mandatul pe care mi l-a dat guvernul sovietic în toamna anului 1932 am fost numit ambasador al U.R.S.S. în Anglia; la sfârşitul lunii octombrie a aceluiaşi an, după ce s-a primit agrementul din partea guvernului britanic, am plecat la Londra.

Ce sarcini îmi încredinţase guvernul sovietic? Care erau intenţiile, planurile şi dispoziţia mea sufletească, atunci când am pornit spre noul meu loc de muncă?

Pot spune, fără şovăială, că guvernul sovietic mă trimisese ca sol al păcii şi prieteniei între U.R.S.S. şi Marea Britanie, iar în ce mă priveşte am pornit la îndeplinirea acestei misiuni cu bucurie şi tragere de inimă. Fără a-mi supraestima forţele, am hotărât de la bun început să fac tot ce este posibil pentru a îmbunătăţi relaţiile dintre Moscova şi Londra. La baza năzuinţelor arătate ale guvernului sovietic erau unele cauze cu caracter general şi altele cu caracter particular.

Cele de ordin general rezidau în însăşi natura

statului sovietic, stat prin esenţă paşnic, în care nu există clase sau grupuri ce ar putea beneficia de pe urma războiului. Muncitorii, ţăranii, intelectualii – elementele sociale din care este alcătuită societatea sovietică – nu pot decât să piardă de pe urma unui război. Aceasta nu înseamnă, desigur, că ei acceptă pacea cu orice preţ – hotărât, nu! Bolşevicii nu sunt tolstoieni. După cum se spune într-un cunoscut cântec sovietic, „trenul nostru blindat” se află mereu pregătit pe o linie de rezervă, este întreţinut potrivit cerinţelor tehnicii militare celei mai moderne şi, în cazul când s-ar ivi vreo primejdie pentru statul sovietic, poate fi oricând pus în mişcare. Noi, însă, în virtutea esenţei noastre însăşi, nu vrem război, urâm războiul şi facem tot ce este omeneşte cu putinţă spre a împiedica izbucnirea lui. Ne-am avântat cu trup şi suflet pe făgaşul construirii socialismului şi comunismului, îi dăruim acestei măreţe opere inima şi mintea noastră şi nu dorim să se ivească vreun fapt ce ar putea să ne abată câtuşi de puţin de la această muncă, pe care o îndrăgim din toată fiinţa noastră, şi cu atât mai mult s-o stânjenească într-un mod grav. Aceasta a fost şi

rămâne mereu linia generală a statului sovietic. Dacă, totuşi, în decursul celor patruzeci şi patru de ani ai istoriei sale,[1] U.R.S.S. a trebuit să scoată de câteva ori spada din teacă, aceasta s-a datorat exclusiv faptului că *războiul ne-a fost impus de forţe ostile externe*, mânate de dorinţa de a şterge de pe faţa pământului prima ţară socialistă din lume. Aşa s-a întâmplat în timpul războiului civil şi al intervenţiei străine. Aşa a fost şi în timpul Marelui Război pentru Apărarea Patriei (1941 – 1945).

În momentul numirii mele ca ambasador la Londra, cauzele cu caracter mai particular, care sporeau năzuinţa guvernului sovietic de a trăi în pace şi prietenie cu Anglia, derivau, pe de o parte, din anumite elemente ale situaţiei interne a ţării, iar pe de altă parte, din rapida agravare a primejdiei fascizării Germaniei.

Mă voi opri mai întâi asupra situaţiei interne a U.R.S.S. Când am plecat spre Anglia, primul cincinal era pe sfârşite. Fusese pusă temelia noii noastre industrii, însă eforturile gigantice cheltuite pentru

1 Originalul în limba rusă a apărut în 1962. – N. T.

aceasta aveau să dea roade abia în viitor. Sistemul colhoznic se închegase de foarte puţină vreme, iar chiaburimea nu încetase încă lupta împotriva lui. Ţara avea de făcut faţă unor greutăţi în domeniul alimentar. Nu existau suficiente mărfuri de larg consum. Dincolo de hotarele U.R.S.S., bântuia o cruntă criză economică (faimoasa criză din 1929 – 1933). Scăzuseră catastrofal preţurile mondiale ale materiilor prime şi ale produselor alimentare, prin exportul cărora plăteam atunci cea mai mare parte a maşinilor importate. Aveam puţine disponibilităţi valutare. Industria aurului din U.R.S.S. străbătea primele etape ale regenerării sale, după ruina provocată de războiul civil, de intervenţia imperialistă şi de felul în care a fost exploatată această ramură, în anii ’20, de către compania „Lena Goldfields”, beneficiara unei concesii acordate de statul sovietic[2]. Datorită acestor împrejurări, ne era extrem de greu să achităm cu regularitate şi promptitudine utilajul industrial adus prin import, îmi amintesc că în iarna 1932 – 1933, când lucram de acum la Londra, s-au ivit unele

2 Vezi mai departe explicaţia dată în notă de autor la pag. 27 – N. T.

momente de-a dreptul critice. Totuşi, guvernul sovietic a respectat cu stricteţe scadenţele de plată, la zi şi da oră. Noi acordam o foarte mare importanţă reputaţiei de platnic ireproşabil, pe care şi-o câştigase U.R.S.S. pe piaţa internaţională şi nu precupeţeam niciun efort pentru a menţine neştirbită această reputaţie. Toate acestea determinau, desigur, guvernul sovietic să evite în politica externă orice complicaţii de natură să creeze greutăţi comerţului nostru şi să necesite cheltuieli neprevăzute.

Politica noastră nu era numai nobilă, ci şi extrem de înţeleaptă. Dar cât de greu era pe atunci s-o înfăptuieşti!

Acum, câteva cuvinte despre cele ce se întâmplau în Germania. La sfârşitul anului 1932. Republica de la Weimar se afla vădit în stare de totală descompunere. Naziştii erau în rapidă ascensiune şi cucereau poziţie după poziţie. Sciziunea în rândurile proletariatului era profundă, social-democraţii refuzau cu încăpăţânare să întreprindă acţiuni comune cu comuniştii împotriva fascismului. În aceste împrejurări, instalarea lui Hitler la putere devenea

foarte probabilă; iar dacă acest lucru se va întâmpla, se punea întrebarea ce efect va avea asupra întregii situaţii din Europa? Cum avea să se repercuteze aceasta, îndeosebi asupra relaţiilor germano-sovietice? Fără doar şi poate, în această privinţă viitorul nu făgăduia nimic bun.

Înainte de a pleca la Londra, am avut o îndelungată şi amănunţită convorbire cu M.M. Litvinov, care deţinea atunci funcţia de comisar al poporului pentru Afacerile Externe. Cu acest prilej el mi-a dat indicaţii generale cu privire la activitatea pe care urma să o desfăşor în Anglia.

— Desigur, – mi-a explicat Maksim Maksimovici – cele ce v-am spus nu sunt directivele mele personale, ele emană de la organele superioare.

Am reţinut foarte bine această convorbire şi consider că nu este de prisos să reproduc aici principalele ei elemente:

— Politica externă sovietică – spunea M.M. Litvinov – este o politică de pace. Ea decurge din principiile noastre, din însăşi esenţa statului sovietic. Baza politicii noastre externe nu se schimbă niciodată,

însă în înfăptuirea ei practică trebuie să ţinem seama de situaţia internaţională concretă. Până acum cele mai bune relaţii le-am avut cu Germania şi ne-am străduit ca în acţiunile noastre să menţinem, pe cât posibil, un front unic cu Germania sau, în orice caz, să ţinem seama de poziţia şi interesele ei. Dar Germania cu care am avut de-a face până acum era Republica de la Weimar. Acum ea îşi dă vădit ultima suflare. Nu trebuie să ne facem niciun fel de iluzii în această privinţă. Azi-mâine va veni la putere Hitler şi situaţia se va schimba imediat. Din „prietenă”, Germania ne va deveni duşmană. Dacă aceasta este perspectiva, ce concluzie trebuie să tragem de aici? Evident, aceea că acum, în interesul politicii de pace, trebuie să încercăm o îmbunătăţire a relaţiilor cu Anglia şi Franţa, îndeosebi cu Anglia, principala putere a Europei capitaliste. Ce-i drept, până acum ambele aceste state au avut faţă de noi o atitudine ostilă…

În continuare, spre a-şi întări aprecierea, Maksim Maksimovici a enumerat câteva fapte dintre cele mai importante (participarea Angliei şi Franţei la conducerea intervenţiei din 1918 – 1920, ultimatumul

dat de Curzon în 1923[3], descinderea poliţienească la sediul companiei A.R.C.O.S.[4] şi ruperea relaţiilor diplomatice anglo-sovietice în 1927, furibundele campanii antisovietice din 1930 – 1931), apoi a continuat:

— Acum însă situaţia mondială obiectivă se schimbă: după ce vor veni la putere, naziştii vor declanşa, fără doar şi poate, o cumplită zarvă revanşardă, vor începe să se înarmeze, vor cere să li se restituie coloniile ş.a.m.d. Aceasta va trebui întrucâtva să aducă la raţiune cercurile conducătoare ale Angliei şi Franţei şi să le oblige să-şi caute aliaţi împotriva Germaniei. Atunci ele vor fi nevoite să-şi aducă aminte de Antanta din epoca războiului mondial şi, prin urmare, de ţara noastră. Aceasta va crea o

3N otă ultimativă trimisă U.R.S.S. în 1923 de către guvernul englez. Textul notei a fost întocmit de ministrul de Externe englez, Curzon. Prin acest ultimatum guvernul englez cerea U.R.S.S. satisfacerea unor pretenţii care ar fi lezat grav suveranitatea statului sovietic. Poziţia fermă a poporului şi guvernului sovietic, sprijinul acordat statului socialist de către masele muncitoare din toate ţările au dus la eşecul acestui ultimatum, pe care cercurile guvernante engleze voiseră să-l folosească drept pregătire diplomatică a unei noi intervenţii militare antisovietice. – N. T.

4 A.R.C.O.S. = „All-Russian Cooperative Society*, adică „Societatea cooperativă din întreaga Rusie“, era pe atunci organizaţia centrală prin care se exercita comerţul sovietic in Anglia. Din punct de vedere juridic, A.R.C.O.S.-ul avea statut de companie comercială engleză.

situaţie mai favorabilă activităţii pe care o veţi desfăşura la Londra. Însă în această privinţă nu trebuie să contăm că lucrurile vor merge de la sine. Sarcina dv. este de a folosi la maximum situaţia ce se creează în Anglia, în interesul apropierii anglo-sovietice.

— Sunt de acord cu aprecierea pe care aţi făcut-o asupra situaţiei şi cu concluziile dv. – am spus eu –, care sunt acţiunile concrete imediate pe care le întrevedeţi?

— Mă voi referi acum numai la Anglia, deoarece acolo plecaţi dv. – a răspuns M.M. Litvinov. Ce trebuie să realizaţi în primul rând? Să lărgiţi prin toate mijloacele relaţiile noastre cu conservatorii. În viaţa politică a Marii Britanii domină două forţe – conservatorii şi cei care reprezintă opoziţia lor – liberalii şi laburiştii. Odinioară, liberalii jucau rolul de primă vioară în rândurile opoziţiei, însă aceste timpuri s-au dus: în zilele noastre, liberalii sunt în declin, se pulverizează, slăbesc. În cadrul opoziţiei, rolul principal revine tot mai mult laburiştilor. Remarcaţi că, până acum, toate actele pozitive înregistrate pe

tărâmul relaţiilor anglo-sovietice s-au datorat liberalilor sau laburiştilor. De exemplu, primul acord comercial încheiat între Anglia şi Rusia sovietică, cel din 1921, un acord foarte important, a fost încheiat de guvernul în fruntea căruia era Lloyd George: recunoaşterea diplomatică a U.R.S.S. a fost realizată de primul guvern laburist, în 1924; restabilirea relaţiilor diplomatice dintre cele două ţări, întrerupte în 1927, a fost înfăptuită de cel de-al doilea guvern laburist, în 1929. Din partea conservatorilor însă n-am cunoscut până acum decât acţiuni negative. Asta-i regretabil, pentru că la urma urmelor conservatorii au fost şi rămân adevăraţii „stăpâni" ai Angliei, şi câtă vreme conservatorii nu-şi vor fi schimbat poziţia, relaţiile noastre cu Anglia vor rămâne şubrede şi vor fi expuse la tot felul de surprize.

Maksim Maksimovici îşi rândui teancul de hârtii ce se afla în faţa lui pe birou şi apoi încheie:

— Am avut şi avem relaţii bune cu laburiştii – aceste relaţii trebuie cultivate pe toate căile, ele sunt foarte importante, îndeosebi dacă avem în vedere perspectivele de viitor. Avem acolo şi relaţii

satisfăcătoare cu unele grupuri de liberali – va trebui să le întăriţi şi să le lărgiţi cât mai mult posibil. Nu avem însă aproape niciun fel de relaţii în cercurile conservatorilor. Iar ei – vă repet – sunt adevăraţii „stăpâni” ai Angliei! Iată de ce prima şi cea mai importantă sarcină este de a sparge zidul de gheaţă care desparte ambasada noastră din Londra de conservatori şi de a statornici cele mai largi şi mai trainice contacte tocmai cu ei. Dacă aceasta ne va izbuti, vom fi făcut un pas util pe tărâmul luptei împotriva agresiunii germane. Reflectaţi asupra demersurilor pe care le veţi întreprinde îndată ce veţi fi ajuns la Londra, comunicaţi-mi ce aveţi de gând în această privinţă, şi vom discuta atunci din nou.

Peste două zile l-am vizitat iarăşi pe comisarul poporului şi i-am adus la cunoştinţă cele ce intenţionam să fac îndată după sosirea în Anglia. Programul primelor mele acţiuni cuprindea trei puncte:

1. Imediat după prezentarea scrisorilor de acreditare, voi acorda un interviu presei engleze.

2. Întrucât eticheta diplomatică prevede ca orice

ambasador nou să facă un şir de vizite, voi căuta să nu mă rezum la cercul restrâns de demnitari şi funcţionari ai Ministerului Afacerilor Externe, ci să cuprind o sferă cât mai largă de persoane, şi anume: membri ai guvernului, fruntaşi ai vieţii politice, reprezentanţi ai City-ului şi oameni de cultură.

3. Voi pune un accent deosebit pe extinderea comerţului anglo-sovietic.

M. M. Litvinov a aprobat programul meu şi m-a întrebat dacă am pregătit textul interviului. I-am prezentat pe loc proiectul acestuia. Comisarul poporului a citit textul, a făcut câteva mici îndreptări şi apoi l-a aprobat în formă definitivă. Interviul urma să aibă următorul cuprins:

„Trecând la îndeplinirea îndatoririlor ce-mi revin ca ambasador al U.R.S.S. în ţara dv., consider necesar să subliniez înainte de toate că guvernul şi popoarele Uniunii Sovietice, cărora le sunt străine orice intenţii agresive, doresc să trăiască în pace şi bună înţelegere cu Marea Britanie, precum şi cu toate părţile componente ale imperiului britanic. Politica U.R.S.S. este o politică de pace. Acest fapt şi-a găsit

confirmarea în repetate rânduri în trecut, şi apare cu o deosebită pregnanţă şi în prezent”.

În susţinerea acestei din urmă afirmaţii am enumerat tratatele de neagresiune încheiate sau aflate în stadiu de elaborare între U.R.S.S. şi alte ţări, precum şi poziţia pe care s-a situat delegaţia sovietică la Conferinţa de dezarmare deschisă la Geneva în februarie 1932. După aceasta am continuat:

„U.R.S.S. tinde cu atât mai mult să dezvolte relaţiile prieteneşti cu Marea Britanie, cu care are atâtea puncte de contact în domeniul economic. Îndeplinirea cu succes a primului cincinal, care a determinat o creştere uriaşă a forţelor de producţie ale U.R.S.S. şi perspectivele înfăptuirii celui de-al doilea cincinal, care va avea ca rezultat un puternic avânt al bunăstării maselor de oameni ai muncii din ţara noastră, constituie o bună temelie pentru dezvoltarea şi întărirea relaţiilor economice sovieto-britanice şi, în consecinţă, şi a relaţiilor politice.

Sper că bunul simţ, atât de caracteristic poporului englez, ca şi neîntrecută să pricepere de a ţine seama de fapte (iar cei cincisprezece ani de

existenţă şi dezvoltare a U.R.S.S. constituie un fapt incontestabil, care nu poate fi ignorat de nimeni) vor uşura considerabil înfăptuirea acestui obiectiv, îmbunătăţirea relaţiilor dintre ambele ţări ar constitui o mare binefacere pentru ele şi, în acelaşi timp, ar reprezenta un factor considerabil al păcii internaţionale, ceea ce ar avea o deosebită importanţă în vremurile noastre neliniştite şi grele”.

Îmi terminam interviul prin câteva referiri cu caracter personal:

„Personal am primit cu mare satisfacţie numirea mea ca ambasador al U.R.S.S. în Marea Britanie. În ultimii douăzeci de ani am avut de câteva ori prilejul să locuiesc şi să lucrez în ţara dumneavoastră şi am avut astfel posibilitatea să cunosc mai îndeaproape poporul englez şi să apreciez mai bine cultura engleză. Nutresc şi un simţământ de recunoştinţă faţă de Anglia, întrucât, în anii premergători revoluţiei, mi-a acordat dreptul de azil ca emigrant politic L De aceea m-aş considera foarte fericit dacă aş izbuti să contribui la cauza apropierii dintre U.R.S.S. şi Marea Britanie”.

Spiritul de care era pătruns interviul pregătit de mine este atât de limpede, încât nu are nevoie de comentarii.

Ambele convorbiri cu M.M. Litvinov au avut loc în prima jumătate a lunii octombrie 1932. La 17 octombrie a sosit o telegramă de la ambasada sovietică din Londra, prin care se anunţa că o zi mai înainte ministrul de Externe britanic, sir John Simon, a denunţat printr-o notă specială acordul comercial anglo-sovietic din 1930, încheiat de noi cu cel de-al doilea guvern laburist. Era un act neaşteptat, vădit antisovietic, la care voi reveni mai amănunţit în paginile ce urmează. Peste două zile M.M. Litvinov m-a convocat la el şi mi-a spus:

— Aţi intenţionat să vă începeţi activitatea în Anglia printr-un interviu al cărui text l-am aprobat... în genere, aceasta ar fi fost o acţiune justă, dacă între U.R.S.S. şi Marea Britanie ar fi existat relaţii normale. Acum însă, după denunţarea unilaterală a acordului comercial anglo-sovietic, situaţia s-a schimbat: Londra şi-a demonstrat făţiş antipatia faţă de noi. În astfel de împrejurări, este mai bine să ne abţinem de la un

interviu redactat.pe un tot atât de prietenesc, ca acesta.

Prin urmare, interviul citat a murit înainte de a se naşte. Am crezut de cuviinţă totuşi să reproduc textul acestui interviu care n-a avut loc, spre a înfăţişa concret stările de spirit care domneau la Moscova când m-am urcat în tren pentru a pleca la noul meu loc de muncă, ca ambasador al U.R.S.S. în Anglia.

De aceea, repet cu toată convingerea: guvernul sovietic şi poporul sovietic doreau în mod sincer şi cu toată seriozitatea statornicirea celor mai bune relaţii între Uniunea Sovietică şi Marea Britanie.

Dar, după cum se ştie, prietenia este un act bilateral. Nu era de ajuns ca partea sovietică să dorească cele mai bune relaţii cu Marea Britanie, mai trebuia ca aceeaşi do-[5]

rinţă să existe şi de partea engleză. Exista oare această dorinţă?...

Să dăm cuvântul faptelor, spre a răspunde la

5 M. Maiski, Ilymetuecmaue e npouiAOc.'BocnoMUHOHUfi o pyccKoă noAumunecKou. 3Muspaiţuu e Jlondone, 1912 – 1917 r.r. (Călătorie în trecut. Amintiri despre emigranţii politici ruşi din Londra, 1912 – 1917), Editura Academiei de Ştiinţe a U.R.S.S., 1960.

această întrebare.

Cum am fost primit în Anglia

Când mă gândesc cum m-au primit oficialităţile engleze în acea toamnă a anului 1932, de care ne despart atâţia ani, îmi revin în minte unele episoade foarte caracteristice. Nu e vorba, desigur, de reacţiile faţă de persoana mea ca atare, ci de atitudinea faţă de calitatea ce o aveam ca ambasador al Uniunii Sovietice şi, prin urmare, faţă de U.R.S.S. ca stat, faţă de poporul sovietic. Aceste amintiri vor demonstra mai bine decât orice raţionamente, cum au răspuns clasele dominante din Anglia dorinţei absolut sincere de pace şi colaborare de care erau pătrunşi guvernul sovietic şi poporul sovietic.

Primul episod pe care mi-l amintesc se referă la comerţul anglo-sovietic. Am mai arătat că pregătindu-mă să plec la Londra, intenţionam ca în activitatea mea de ambasador să pun un accent deosebit pe lărgirea necontenită a operaţiilor comerciale dintre cele două ţări. Şi iată că o întâmplare a avut darul să-mi arate cu prisosinţă ce greutăţi voi avea de întâmpinat în această direcţie.

În ajunul sosirii mele în Anglia, ziarul „Sunday Chronicle”, care apărea duminica, a făcut pe neaşteptate „o descoperire” îngrozitoare: anume, că „Moscova” a introdus prin contrabandă în Anglia, „în sicrie de provenienţă străină”, chibrituri ruseşti, pe cutiile cărora drept marca fabricii era reprezentată „sfânta inimă 1 străpunsă de un pumnal”! Ziarul a dezlănţuit un scandal de nedescris, cerând guvernului să ia cele mai drastice măsuri împotriva acestui „sacrilegiu”. Ştirea senzaţională lansată de „Sunday Chronicle” a fost imediat luată în braţe de mai multe alte organe de presă. În cercurile politice şi parlamentare s-a pornit de îndată o agitaţie antisovietică. A început o furibunda campanie împotriva comerţului cu U.R.S.S. Atmosfera devenea pe zi ce trecea mai încărcată. Zadarnic a protestat directorul A.R.C.O.S.-ului împotriva acestor acuzaţii absurde şi a demonstrat că pe cutiile de chibrituri sovietice n-au existat niciodată niciun fel de embleme antireligioase, nu i s-a dat niciun fel de crezare. Nu se ştie cum s-ar fi terminat acest vacarm dacă, din fericire, nu s-ar fi descoperit curând că faimoasele

cutii de chibrituri au fost aduse nu din U.R.S.S., ci din India, şi nu în nişte „sicrie”, ci în cele mai prozaice lăzi de lemn, şi că fabricanţilor indieni, bineînţeles, nici prin cap nu le-a trecut să comită vreun „sacrilegiu”, căci în India, inima străpunsă de un pumnal este un simbol sublim.

Un al doilea episod, pe care mi-l reamintesc, e de un gen întrucâtva diferit. La 8 noiembrie 1932 am prezentat scrisorile de acreditare regelui Angliei şi, ca atare, din punct de vedere juridic am intrat în posesia prerogativelor conferite de situaţia mea de ambasador al U.R.S.S. în Marea Britanie. A doua zi, la 9 noiembrie, urma să asist, ca reprezentant sovietic investit de astă dată cu toate drepturile diplomatice, la banchetul anual al lordului-primar al City-ului londonez, organizat în cinstea instalării sale. Acest banchet prilejuieşte o ceremonie foarte pitorească, în stil medieval, la care asistă cinci sute – şase sute de persoane – reprezentând adevărata „cremă” a Angliei capitaliste. Cât de „grasă” este această „cremă” reiese şi din faptul că la banchetul lordului-primar, dintre membrii corpului diplomatic, sunt invitaţi numai

ambasadorii. Miniştrilor plenipotenţiari nu li se acordă o asemenea onoare. Banchetul lordului-primar constituie şi un eveniment politic de seamă: potrivit tradiţiei, premierul sau vreun ministru de vază al Cabinetului rosteşte la banchet un mare discurs, în care abordează o chestiune politică importantă, de mare actualitate.

La un astfel de banchet am asistat la 9 noiembrie 1932, şi iată ce s-a petrecut acolo (reproduc însemnarea pe care am făcut-o chiar atunci, sub impresia proaspătă a evenimentului):

„Ceremonia prezentării celor invitaţi la banchet se desfăşoară astfel: la capătul unei săli lungi, care serveşte drept bibliotecă, aşteaptă, stând în picioare pe un mic postament, lordul-primar şi soţia sa. De la intrarea în sală şi până la postament este întins un covor lat roşu închis, pe care păşeşte solemn fiecare invitat sosit la banchet. Heraldul, într-un costum din epoca Tudorilor *, rosteşte cu glas tare numele acestuia. Invitatul înaintează încet până la capătul covorului, se urcă pe postament şi strânge mâna lordului primar şi soţiei sale. În timp ce străbate lunga

sală, răsună xn cinstea sa aplauzele oaspeţilor sosiţi înainte. Doza aplauzelor variază în raport de poziţia socială şi notorietatea oaspetelui. Toată această ceremonie constituie un soi de plebiscit, şi, după aplauzele de care a beneficiat fiecare invitat, se poate deduce fără greş aprecierea de care se bucură în cercurile conducătoare ale Angliei.

Din întâmplare, mie mi-a venit rândul să păşesc pe covorul purpuriu din bibliotecă imediat după ambasadorul Japoniei, Matsudaira. Acesta s-a bucurat de o primire mai mult decât bună. A avut parte de adevărate ovaţii; a fost aplaudat zgomotos, îndelung, cu entuziasm. Era vizibil, că ţara sa şi el personal erau în graţiile vârfurilor conducătoare din Anglia – şi aceasta în pofida „incidentului manciurian”! apoi heraldul a rostit:

— Excelenţa sa, ambasadorul sovietic Ivan Maiski!

Un suflu de gheaţă străbătu parcă sala. Toată lumea amuţise. Am păşit pe covorul roşu. Linişte totală! Nimeni nu aplaudă!... De jur-împrejur o tăcere de mormânt, amestecată cu o ostilitate reţinută.

Strălucita societate, îngrămădită de ambele părţi ale covorului, mă petrece cu priviri şi curioase şi răuvoitoare. Doamnele în toalete luxoase arată spre mine cu lornioanele, şuşotesc batjocoritor, râd. În această atmosferă de tăcere ostentativă, am străbătut toată lungimea covorului, încet şi ferm, cu capul sus şi, potrivit ritualului, am strâns mâna lordului-primar şi a soţiei sale.

Da, cercurile guvernante ale Angliei şi-au demonstrat sentimentele faţă de Uniunea Sovietică limpede şi desăvârşit!…

Şi iată un alt episod. La două săptămâni după banchetul lordului-primar a avut loc deschiderea noii sesiuni a parlamentului. Aceasta este, de asemenea, o ceremonie foarte fastuoasă şi pitorească, care te transportă, parcă, cu secole în urmă.

Deschiderea parlamentului are loc în sala de şedinţe a Camerei Lorzilor. Asistă. lorzii, în mantiile lor roşii împodobite cu blană de hermină, soţiile lor în toalete luxoase, încărcate cu bijuterii, notabilităţile statului şi corpul diplomatic. Regele şi regina stau în jilţuri aşezate pe un postament aflat lângă perete.

Potrivit unei străvechi tradiţii, membrii Camerei Comunelor nu sunt admişi în sală. Un grup restrâns de reprezentanţi ai acestora stau (subliniez – stau, nu şed!) în spatele unei bariere speciale care închide ieşirea din sala de şedinţe a Camerei Lorzilor. „Lordul-chamberlain” (lord-camerier), cu o profundă plecăciune, înmânează regelui textul mesajului tronului. Regele se ridică în picioare şi îi dă citire. Apoi, regele şi regina, după ce se înclină în faţa asistenţei, părăsesc sala, iar sesiunea parlamentului este considerată deschisă.

Am fost cu soţia la deschiderea noii sesiuni a celor două Camere (pe 1932 – 1933); această sesiune avea să înscrie o pagină dramatică în istoria relaţiilor anglo-sovietice (despre aceasta însă voi vorbi mai jos). După cum prevede eticheta, eu şedeam împreună cu ceilalţi ambasadori la dreapta tronului, iar soţia mea, împreună cu celelalte soţii ale ambasadorilor, la stânga tronului. Eticheta prevede, de asemenea, ca locurile de onoare să fie rezervate soţiilor ambasadorilor şi abia după ele să urmeze aristocratele de cel mai înalt rang, din anturajul Curţii. În acea

perioadă, soţia mea era cea mai „nouă” dintre soţiile de ambasadori1 şi, de aceea, imediat lângă ea se afla reprezentanta cea mai în vârstă a aristocraţiei engleze. Era ducesa de Sommerset. Bătrână ca Matusalem şi urâtă ca muma pădurii, ea strălucea toată în mătăsuri şi briliante.

Înainte de începerea ceremoniei, ducesa a intrat în vorbă cu soţia mea şi, văzând că este o străină, o întrebă:

— Ce ţară reprezentaţi dv?

Soţia răspunse calm:

— Reprezint Uniunea Sovietică.

Efectul acestor cuvinte fu uluitor. Ducesa se schimbă într-o clipită la faţă, parcă ar fi călcat un şarpe veninos. Roşi ca racul, vinele de pe gâtul ei scofâlcit i se umflară, ochii scăpărară fulgere de ură. Se trase repede de lângă soţia mea şi exclamă cu furie: [6]

---

6 In cadrul corpului diplomatic, vechimea este determinată de durata funcţionării ambasadorului respectiv în ţara unde e acreditat. In toamna anului 1932, întrucît abia sosisem la Londra, eram penultimul printre, ambasadorii din Anglia. Ultimul era ambasadorul Germaniei, von Hoesch, care-şi înmînase scrisorile de acreditare regelui în aceeaşi zi cu mine, dar cu un sfert de oră mai tîrziu. însă Hoescb era celibatar. Aşa că soţia ţnea era cea mai „nouă“ ambasadoare.

— Să ştiţi… Eu urăsc Sovietele!

Unde era faimoasa stăpânire de sine englezească, ca să nu mai vorbim de elementara politeţe mondenă?…

Soţia mea nu se pierdu cu firea şi, la rându-i, îi răspunse tăios:

— În acest caz, regret profund că s-a nimerit să stau alături de dv.

Acest incident, pe cât de neînsemnat, dar pe atât de caracteristic, a fost o completare desăvârşită a celor întâmplate la banchetul lordului-primar.

Şi, în sfârşit, o ultimă amintire datând din primele săptămâni ale activităţii mele la Londra, ca ambasador al U.R.S.S.

Printre vizitele oficiale pe care le-am întreprins după prezentarea scrisorilor de acreditare, a fost şi vizita făcută lui Neville Chamberlain, pe atunci ministru de Finanţe şi liderul de fapt al partidului conservator. În timpul convorbirii, Chamberlain a început să se plângă că U.R.S.S. vinde mult în Anglia însă cumpără puţin din această ţară, iar sumele realizate la Londra le cheltuieşte cu plasarea unor

mari comenzi în Germania. Era vădit că inima ministrului este îndurerată din această pricină şi era gata să ceară socoteală pentru o „nedreptate” atât de „strigătoare la cer”. I-am replicat pe un ton calm:

— De ce vă miraţi, domnule ministru? Guvernul sovietic procedează aşa cum ar proceda orice negustor priceput: vinde acolo unde-i este mai avantajos şi cumpără de unde-i este mai avantajos.

— Dar de ce consideraţi că vă este mai convenabil să plasaţi comenzi în Germania şi nu în Anglia? – a întrebat Chamberlain.

— Pentru un motiv foarte simplu – i-am răspuns – Germanii ne dau credite pe cinci ani, iar dv. nu ne daţi...[7]

Nici nu terminasem bine şi faţa lui Chamberlain a căpătat o expresie rece, ca de gheaţă. S-a întors

---

7 Acest incident a arut următorul epilog diplomatic: două zile după cele întîmplate l-am vizitat pe şeful protocolului de la Foreign Office (Ministerul Afacerilor Externe enşlez – N. T.), d. Monck, şi, după ce i-am relatat cele petrecure \ deschiderea parlamentului, l-am rugat să ia măsuri ca pe viitor soţia mea să nu mai fie niciodată aşezată iîngă ducesa de Sommerset. Monck şi-a exprimat regretul pcutru lipsa de tact a ducesei, adăugind că ea era un veritabil cnfant tern!>le (copil buclucaş – N. T.) al Curţii engleze şi a avut grijă (trebuie să recunoaştem aceasta) ca la diferite dejunuri şi dineuri diplomatice soţia mea şi ducesa de Sommerset să nu mai fie aşezate alături.

scurt în fotoliu şi, cu o voce sinistră, mi-a spus răspicat:

— Ei bine, ce vreţi, să dăm credite pe termen lung duşmanilor noştri? Nu, mai bine vom folosi banii noştri în alte direcţii.

Da, aceste cuvinte îl trădau pe adevăratul Chamberlain, pe Chamberlain cel autentic, fără fard.

I-am răspuns exact pe acelaşi ton:

— Eu, mister Chamberlain, nu vreau absolut nimic, n-am venit la dumneavoastră să vă cer credite… M-aţi întrebat de ce Uniunea Sovietică îşi plasează comenzile de preferinţă în Germania. V-am explicat şi nimic mai mult. Restul vă priveşte.

Ce concluzii puteam trage din aceste cele dintâi şi fugitive contacte cu guvernanţii de atunci ai Angliei? Concluzia nu putea fi decât una singură: Anglia oficială nu numai că nu tinde să stabilească relaţii de prietenie şi colaborare cu ţara sovietică, ci, dimpotrivă, îşi exprimă făţiş duşmănia faţă de noi, uitând câteodată chiar de cele mai elementare reguli de politeţe şi tact diplomatic.

Lupta pentru încheierea acordului comercial

Impresia aceasta mi-a fost întărită de contactele ulterioare pe care le-am avut cu cercurile guvernante din Anglia, în cursul cărora problemele au fost abordate mai profund.

Prima „operaţie diplomatică” de anvergură pe care am întreprins-o la Londra au fost tratativele pentru încheierea unui nou acord comercial care urma să înlocuiască pe cel din 1930, denunţat de guvernul conservator. Nu ezit să denumesc *conservator* guvernul care era la putere în 1932, deşi oficial el se intitula „naţional” şi era alcătuit din conservatori, naţional-liberali, în frunte cu Simon, şi naţional-laburişti, în frunte cu MacDonald. Nu ezit să mă exprim astfel, deoarece din cei 520 de deputaţi ai coaliţiei guvernamentale, 471 erau conservatori. Formal premierul acestui cabinet era MacDonald. Însă şeful real al guvernului era Baldwin, care, oficial, deţinea postul de vicepremier.

Tratativele pentru încheierea unui nou acord comercial, pe care a trebuit să le duc la Londra, împreună cu A.V. Oziorski, pe atunci reprezentantul nostru comercial în Anglia, un om inteligent şi iscusit,

s-au vădit foarte dificile şi au durat cincisprezece luni încheiate. De ce? Era oare obiectul lor excesiv de complicat? Sau pentru că între U.R.S.S. şi Anglia existau în domeniul comerţului contradicţii extrem de ascuţite? Nu, nu aceasta era cauza. Tratativele s-au dovedit dificile şi au cerut mult timp, pentru că guvernul britanic a căutat tot timpul să promoveze faţă de ţara sovietică o *politică de discriminare ostilă*. Aici e nodul chestiunii. De aici proveneau disensiunile şi conflictele principale, care uneori căpătau chiar un caracter dramatic.

Cum s-au desfăşurat evenimentele? Nu am intenţia să le expun aici amănunţit (am făcut aceasta într-o altă carte *), trebuie să amintesc însă aici, cel puţin pe scurt, principalele momente ale tratativelor.

Guvernul sovietic a înţeles limpede că, după conferinţa imperială de la Ottawa (din toamna anului 1932) şi după trecerea Angliei de la schimbul liber la protecţionism, va deveni inevitabilă revizuirea tratatelor comerciale încheiate anterior între Marea Britanie şi alte state. Această revizuire a fost într-adevăr înfăptuită pas cu pas. Cum se desfăşurau

lucrurile în mod obişnuit? De regulă, guvernul englez, fără a denunţa vechiul tratat, propunea guvernului respectiv să înceapă tratative pentru a se introduce în tratat diverse modificări devenite necesare în legătură cu schimbarea radicală ce intervenise în politica comercială a Angliei. Această metodă era cu totul rezonabilă şi legitimă, deoarece reducea la minimum greutăţile de adaptare a comerţului englez cu ţara respectivă la noile condiţii.

Cum a procedat însă guvernul britanic faţă de U.R.S.S? Cu totul altfel!

La 16 octombrie 1932, ministrul britanic al Afacerilor Externe, John Simon, a înaintat ambasadei sovietice din Londra, cu totul pe neaşteptate, o notă care nu excela de loc prin politeţe, făcându-ne cunoscut că guvernul englez denunţă printr-un act unilateral acordul comercial anglo-sovietic din 1930. Pentru noi această notă a fost ca un trăsnet căzut din senin. Guvernul sovietic a fost pus în faţa unui fapt împlinit, într-un mod cu totul neprietenesc. Caracterul ostil al acestui act era cu atât mai evident, cu cât, în nota sa, John Simon nici nu ne propunea măcar să

începem tratative pentru încheierea unui nou acord comercial, menţionând doar că partea engleză este dispusă „să procedeze la o discuţie asupra situaţiei create prin denunţarea” vechiului acord comercial.

Aceasta constituia o discriminare vădită faţă de U.R.S.S.; era discriminarea Nr. 1.

Ce pretenţii a formulat guvernul britanic când, în sfârşit, au început tratativele comerciale? Ele se reduceau în esenţă la două puncte:

a) Echilibrarea balanţei comerciale dintre U.R.S.S. şi Anglia (până atunci Anglia avea o balanţă pasivă în comerţul cu noi). Anglia însă avea o balanţă pasivă serioasă şi în comerţul cu S.U.A., Germania, Argentina, Danemarca şi cu alte ţări, şi totuşi nu le-a cerut niciodată să schimbe această situaţie. Excepţia viza, iarăşi, exclusiv Uniunea Sovietică. Era discriminarea Nr. 2.

b) Dreptul pentru guvernul britanic de a limita sau chiar de a interzice în orice moment, printr-un act unilateral, importul oricăror mărfuri sovietice în Anglia, dacă, după aprecierea sa, acest import ar pune în pericol poziţiile Canadei pe piaţa engleză.

Niciodată n-a ridicat guvernul britanic astfel de pretenţii faţă de vreo altă ţară. S-a făcut iarăşi o excepţie care viza exclusiv U.R.S.S. Era discriminarea Nr. 3.

Guvernul britanic nu s-a limitat însă numai la aceste două cereri, ci a complicat considerabil tratativele, ridicând câteva probleme cu totul lăturalnice.

În acea vreme, în legătură cu greutăţile întâmpinate în înfăptuirea primului cincinal, în lumea capitalistă era larg răspândită convingerea că încercarea de industrializare a U.R.S.S. a dat greş, că guvernului sovietic i se clatină pământul de sub picioare şi că în viitorul cel mai apropiat se va produce prăbuşirea definitivă a întregului sistem sovietic. Unul dintre cei care contribuiseră în bună măsură la răspândirea acestor păreri în Anglia a fost ambasadorul britanic din Moscova, sir Esmond Ovey, ale cărui rapoarte, trimise la Londra în iarna 1932 – 1933, asupra situaţiei interne a U.R.S.S. zugrăveau lucrurile în culorile cele mai negre. Guvernul englez, îndeosebi ministrul de Exterae, Simon, savurau cu

nesaţ informaţiile transmise de Ovey (cât de mult ar fi vrut ei ca ele să fie adevărate!) şi au decis să folosească conjuncturа, ce li se păruse favorabilă, pentru a-şi încheia răfuielile cu „Moscova”.

Ca urmare, politicienii de la Londra au hotărât să ne „vândă” cât mai scump noul acord comercial. Iată de ce, în afara satisfacerii celor două cereri amintite, ei au condiţionat semnarea noului acord cerând Uniunii Sovietice să accepte, în plus, următoarele trei puncte: despăgubirea capitaliştilor englezi care au suferit daune de pe urma Revoluţiei din Octombrie; rambursarea „pierderilor” pricinuite companiei anglo-americane „Lena Goldfields” şi, în sfârşit (aceasta ar putea părea o anecdotă însă, din păcate, a fost o realitate diplomatică), fixarea în magazinele „Torgsin”[8], pentru mărfurile pe care le vindeau, a unor preţuri corespunzătoare celor de pe piaţa mondială. Iată până unde a ajuns atunci lipsa de jenă a guvernului britanic! Aceasta era discriminarea Nr. 4.

Este evident că poziţia adoptată de partea engleză în cursul tratativelor comerciale îngreuia

8 La «fîrşitul anului 1932, a fost înfiinţat în U.R.S.S. sistemul

considerabil realizarea unui acord. Situaţia însă s-a agravat şi mai mult în martie 1933, când a intervenit un factor nou, extrem de periculos.

În cursul primului cincinal, guvernul sovietic încheiase convenţii de asistenţă tehnică cu mai multe firme mari din ţările capitaliste. Printre ele era şi cunoscutul concern englez „Metropolitan-Vickers”,

---

„Torgsin“ (prescurtarea cuvintelor : „Torgovlia s inostranţami“ – Comerţul cu străinii), cuprinzînd magazine special aprovizionate cu produse alimentare fi obiecte de larg consum; la aceste magazine mărfurile se vindeau contra aur, bijuterii sau valută străină. „Torgsin“-ul a fost înfiinţat cu scopul de a concentra în mîinile guvernului aurul ţi alte valori aflate la populaţie, spre a întări resursele necesare statului pentru plata maşinilor şi utilajelor importate din străinătate. Concomitent au fost închise prăvăliile „Insnab“-ului (prescurtarea denumirii în limba rusă a organizaţiei comerciale sovietice „Aprovizionarea străinilor“ – N. T.), unde pînă atunci diplomaţii străini

acreditaţi la Moscova îşi procurau cu bani sovietici alimente şi alte

mărfuri în cantităţi nelimitate (în acea perioadă alimentele şi alte mărfuri erau distribuite populaţiei pe bază de cartele). în practică, sistemul de aprovizionare prin „Insnab“ a ocazionat diplomaţilor străini să comită numeroase abuzuri şi a servit multora dintre ei ca sursă de îmbogăţire ilicită. După ce au fost deschise magazinele „Torgsin“, li s-a cerut diplomaţilor străini să-şi satisfacă nevoile de aprovizionare cu mărfuri alimentare şi altele numai prin intermediul acestora, plătind cu aur sau valută. Aceasta i-a împiedicat pe speculanţii din lumea diplomatică să-şi creeze surse de mari venituri şi mulţi dintre ei âu protestat zgomotos împotriva acestei măsuri a guvernului sovietic. în fruntea diplomaţilor „nemulţumiţi“ era sir Esmond Ovey, ambasadorul englez la Moscova. Iată de ce, în cursul tratativelor comerciale, partea engleză a prezentat guvernului sovietic această pretenţie pe cît de absurdă, pe atît de jignitoare.

care avea la Moscova un birou special, iar inginerii săi lucrau pe diferite şantiere sovietice. La 12 martie 1933, un număr de vreo douăzeci şi cinci de funcţionari ai filialei concernului „Metropolitan-Vickers” din U.R.S.S., printre care şi şase ingineri englezi, au fost arestaţi sub învinuirea de spionaj şi sabotaj.

Evenimentul a stârnit în Anglia o reacţie violentă, întreţinută în fel şi chip şi amplificată chiar de către guvern. Un rol nefast în această chestiune l-a jucat iarăşi ambasadorul britanic la Moscova, Ovey. Dacă imediat după arestarea inginerilor britanici el s-ar fi mărginit să ceară guvernului sovietic explicaţii asupra cauzelor acestei măsuri şi să depună diligenţe pentru ca arestaţii să beneficieze de un regim bun, iar cercetările să nu tărăgăneze şi acuzaţilor să li se acorde asistenţă juridică corespunzătoare, nimeni n-ar fi avut obiecţii împotriva acţiunilor sale. Orice ambasador are îndatorirea elementară de a se interesa şi a se îngriji de compatrioţii împotriva cărora s-au luat măsuri penale în ţara în care este acreditat. Ovey însă a depăşit limitele permise. Educat în spiritul

tradiţiilor britanice de mare putere, el şi-a închipuit că poate dicta condiţii guvernului sovietic. Aceasta era discriminarea Nr. 5.

Într-adevăr, chiar la 12 martie, la câteva ore după efectuarea arestărilor, Ovey l-a încredinţat pe Simon că inginerii britanici nu sunt întru nimic vinovaţi şi a recomandat guvernului britanic să ceară ca ei să fie imediat eliberaţi, fără cercetări şi fără judecată. Guvernul britanic şi-a însuşit recomandarea ambasadorului său şi a declanşat presiuni furibunde asupra guvernului sovietic spre a-l determina să înceteze cercetările începute împotriva celor şase supuşi britanici. Ovey a ameninţat că în cazul când vom refuza să satisfacem această cerere, va urma ruperea relaţiilor anglosovietice. M.M. Litvinov la Moscova, şi eu la Londra, a trebuit să dăm o ripostă hotărâtă acestor pretenţii, întrucât constituiau un amestec inadmisibil în treburile noastre interne. Oficialităţilor britanice li s-a declarat categoric că inginerii englezi vor compărea în faţa instanţelor judiciare sovietice, oricum ar reacţiona la aceasta guvernul de la Londra.

Ca urmare, guvernanţii englezi au decis să ia măsuri mai „drastice”. Lăsându-se pradă iluziilor generate de falsele informaţii ale lui Ovey cu privire la situaţia internă a U.R.S.S., precum şi de rapoartele sale asupra convofbirilor pe care le-a avut cu M.M. Litvinov, asupra afacerii „Metropolitan-Vickers”, „pieptănate” într-un mod foarte subiectiv, ei au contat că în acest mod vor obţine, ca satisfacţie minimă, eliberarea imediată a inginerilor englezi, iar ca maximum, vor „ajuta” guvernul sovietic să se prăbuşească cât mai repede în mormânt.

Ca primă măsură, guvernanţii din Londra au întrerupt, la 20 martie, în mod demonstrativ tratativele comerciale, întrucât însă noi am reacţionat la aceasta cu cel mai deplin sânge rece, ei au trecut la alte măsuri cu caracter represiv, asupra cărora nu este cazul să insistăm aici în amănunt. E suficient să spunem că, în ciuda tuturor eforturilor guvernului britanic, procesul de la Moscova a avut totuşi loc; verdictul a fost următorul: unul dintre inginerii englezi a fost achitat, trei au fost expulzaţi din U.R.S.S., iar doi au fost condamnaţi la trei, şi,

respectiv, la doi ani închisoare. Politicienii de la Londra însă, o dată angajaţi pe calea şantajului, nu s-au mai putut opri şi, lunecând tot mai ameţitor pe această pârtie, au împins lucrurile până la un război comercial între Anglia şi U.R.S.S., care a durat trei luni. Guvernul britanic a interzis importul de mărfuri sovietice în Anglia, iar guvernul sovietic a ripostat printr-o măsură similară. Acest război comercial s-a terminat abia la 1 iulie 1933, prin anularea reciprocă a interdicţiei importului mărfurilor celeilalte părţi şi prin expulzarea din U.R.S.S. a celor doi ingineri englezi condamnaţi la închisoare, după ce fuseseră graţiaţi. La 3 iulie au fost rehiate şi tratativele comerciale.

În cursul acestor tratative ne-am izbit de foarte multe greutăţi, izvorâte din politica de discriminare promovată de guvernul britanic faţă de U.R.S.S. (aceste greutăţi n-au dispărut nici după ce s-a pus capăt războiului comercial); cu toate acestea, printr-o tactică în care fermitatea se îmbina cu supleţea, guvernul sovietic a izbutit să aducă tratativele la o încheiere fructuoasă. La 16 februarie 1934, noul acord

comercial a fost semnat. Ce-i drept, el purta titulatura de „provizoriu”, însă de atunci a trecut peste un sfert de veac, iar acest acord „provizoriu” continuă să rămână în vigoare şi reglementează şi astăzi comerţul anglo-sovietic.

Ce impresie mi-a lăsat această tactică de discriminare repetată, folosită de guvernul britanic în cursul tratativelor pentru acordul comercial? Ce concluzie am tras, vrând-nevrând, din experienţa acestei prime „operaţii diplomatice” de anvergură pe care am desfăşurat-o la Londra?

Ele nu contraziceau primele mele impresii, culese imediat după sosirea în Anglia, ci, dimpotrivă, le confirmau. Acum mi-a devenit şi mai clar, că vârfurile guvernante ale ţării sunt profund ostile Uniunii Sovietice şi îi fac concesii numai atunci când sunt silite de împrejurări care le scapă de sub control, în consecinţă, neîncrederea mea faţă de cercurile guvernante ale Angliei nu numai că n-a scăzut, ci, dimpotrivă, a sporit. Am încercat acest sentiment cu o deosebită acuitate mai ales în raporturile cu un anumit grup de politicieni britanici, despre care voi

mai avea prilejul să vorbesc în aceste pagini, al cărui exponent tipic era Simon.

Oficial, tratativele au fost conduse, din partea engleză, de către ministrul Afacerilor Externe, Simon, şi de către ministrul Comerţului, Runciman. Acesta din urmă însă n-a participat în mod practic la tratative. În decursul celor cincisprezece luni el şi-a făcut apariţia doar de două ori: la prima şedinţă, la deschiderea tratativelor, şi la ultima, în momentul semnării acordului comercial. Încolo Runciman a fost cu totul absent de la discuţii, iar funcţionarii din aparatul său de la Ministerul Comerţului, care duceau efectiv convorbirile, aveau în majoritatea lor o atitudine rezonabilă. Ei doreau sincer dezvoltarea comerţului anglo-sovietic şi, atât cât le permiteau directivele generale ale guvernului britanic, se străduiau să nu creeze complicaţii în calea încheierii acordului comercial, ci, dimpotrivă, să uşureze reuşita tratativelor.

Altminteri stăteau lucrurile cu Simon şi aparatul lui. Cu tot trecutul său liberal, Simon era, în perioada 1930 – 1940, unul dintre cei mai înverşunaţi duşmani

ai ţării sovietice. În cursul tratativelor, el s-a căznit mereu să tărăgăneze lucrurile, să îndepărteze data încheierii acordului. El este acela care a căutat mereu noi pretexte pentru a complica tratativele cu tot felul de probleme lăturalnice, ridicole, ca problema preţurilor la mărfurile vândute prin magazinele „Torgsin”. Inima lui Simon bătea la unison cu interesele celor mai înrăiţi exponenţi ai lumii capitaliste, ca, de pildă, compania „Lena Goldfields”, şi, de dragul lor, era gata să sacrifice chiar interesele comerţului britanic. Pe deasupra, Simon era un om lipsit de scrupule în alegerea mijloacelor pentru a-şi atinge ţelurile, recurgând şi la astfel de arme de luptă, ca minciuna şi calomnia. Aparatul Ministerului Afacerilor Externe englez era în acea vreme dominat şi el de spiritul lui Simon (cu câteva excepţii lăudabile).

Îmi amintesc de următoarea întâmplare. Tratativele comerciale se apropiau de sfârşit. Se căzuse de acord asupra tuturor problemelor, cu excepţia problemei „Torgsin”. Simon însă ţinea în loc, din această cauză, semnarea acordului. Atunci l-am

invitat la mine pe cunoscutul ziarist liberal A. Cummings, cu care aveam în acea perioadă relaţii bune, şi i-am povestit deschis de ce nu se termină toată această chestiune. A doua zi, la 2 februarie 1934, pe prima pagină a ziarului „News Chronicle”, a apărut un articol plin de sarcasm, semnat de Cummings, al cărui titlu, tipărit cu litere groase, era: *Cartofii ambasadorului britanic*. În acest articol se explica adevărata cauză a întârzierii intervenite în semnarea acordului comercial. Articolul a produs o mare confuzie în cercurile politice din Londra. Deputatul laburist Grenfell a făcut o interpelare în parlament prin care a cerut să se explice ce legătură există între semnarea acordului comercial şi cheltuielile de coşniţă ale ambasadorului britanic la Moscova. Răspunsul oficial a fost dat de Simon personal. El a declarat textual următoarele:

„Nu există niciun grăunte de adevăr în afirmaţia că tratativele comerciale anglo-sovietice întârzie din cauza acestei probleme”.

Iată până unde a ajuns Simon cu minciuna!

Era oare de mirare că acest fapt nu putea decât

să sporească neîncrederea părţii sovietice faţă de guvernanţii Angliei?

Un dezgheţ de scurta durata şi cauzele lui

Cam pe la mijlocul anului 1934, a intervenit în relaţiile anglo-sovietice un dezgheţ temporar, mai bine zis, de scurtă durată. Două au fost cauzele principale care l-au determinat.

Prima cauză consta în faptul că în ianuarie 1933, în Germania, venise la putere Hitler. La început, cercurile guvernante ale Angliei nu-l prea luaseră pe „Führer” în serios. Îmi amintesc bine că, în cursul întregului an 1933, între politicienii britanici de toate nuanţele – conservatori, liberali, laburişti – se duceau dispute în jurul chestiunii dacă Hitler va izbuti sau nu să se menţină la putere. Chiar un om de stat cu atâta experienţă ca Vansittart, care deţinea atunci postul-cheie de subsecretar de stat permanent la Ministerul Afacerilor Externe[9], mi-a spus o dată, în vara anului

9 în sistemul guvernamental englez acest post este atribuit unui „specialist“ neafiliat, oficial, vreunui partid politic, care poate deţine această funcţie o perioadă îndelungată, indiferent de schimbarea succesivă a guvernelor. în acest fel clasa dominantă îţi asigură continuitatea politicii de apărare a intereselor sale fundamentale pe planul aparatului guvernamental. – N. T

1933, în cursul unei discuţii:

— Hitler are foarte multe greutăţi şi foarte mulţi duşmani interni şi externi… Francezii, belgienii, cehii, polonezii îl urmăresc cu mare suspiciune… înăuntrul partidului nazist sunt frământări… Există oameni care vizează să ocupe primul loc în rândurile sale, iar Hitler nu o va scoate uşor la capăt cu ei… Nu este exclus ca această păruială internă să ducă partidul nazist de râpă… Vom aştepta şi vom vedea ce va mai fi.

Liderii laburişti erau în majoritatea lor convinşi că dominaţia naziştilor în Germania nu va dăinui multă vreme.

Din 1934 însă, mai ales de pe la mijlocul anului, după ce Hitler a exterminat grupul lui Röhm şi a desfiinţat, în general, opoziţia internă din partidul său, starea de spirit a cercurilor guvernante din Anglia a început să se schimbe. Ele şi-au dat seama, treptat, că hitlerismul se consolidează şi că le va da de lucru în modul cel mai serios, cel puţin un şir de ani. În rândurile cercurilor respective aceste constatări au generat nelinişte şi alarmă. Ele şi-au adus dintr-odată

aminte de evenimentele şi împrejurările primului război mondial, când Marea Britanie a fost nevoită să-şi apere, cu eforturi considerabile, poziţiile mondiale împotriva asaltului periculos al imperialismului german. Tendinţele, lozincile, pretenţiile lui Hitler prevesteau în mod vădit reînvierea vechilor planuri de hegemonie germană, care jucaseră un rol atât de mare în dezlănţuirea primului război mondial – o reînviere în forme poate mai periculoase decât atunci. În faţa cercurilor guvernante ale Angliei se punea, tot mai stăruitoare, întrebarea: ce-i de făcut?

Reacţia lor iniţială s-a redus la ideea reconstituirii Antantei din perioada primului război mondial, adică a alianţei militare dintre Anglia, Franţa şi Rusia împotriva Germaniei. Ce-i drept, locul Rusiei ţariste l-a luat acum Uniunea Republicilor Sovietice Socialiste, ceea ce era neplăcut, foarte neplăcut, dar la urma urmelor în politica internaţională nimeni nu se călăuzeşte după emoţii, ci după interesele practice. Dacă interesele o cer, înghiţi pilula, oricât de amară ar fi ea. Aşa s-a ajuns că în perioada de care ne ocupăm, nu numai laburiştii şi liberalii, ci şi mulţi conservatori

începură să se preocupe serios de îmbunătăţirea relaţiilor cu ţara sovietică.

A doua cauză a dezgheţului consta în faptul, că după conflictul în legătură cu „Metropolitan-Vickers”, cercurile guvernante din Anglia se convinseseră de forţa şi soliditatea

Uniunii Sovietice şi au ajuns la concluzia că „factorul sovietic” a devenit un element permanent al situaţiei mondiale şi, indiferent de simpatii sau antipatii, el trebuie luat în consideraţie în toate calculele şi planurile politice. Întrucât politicienii britanici s-au caracterizat întotdeauna prin priceperea de a ţine seama de fapte (chiar când sunt neplăcute), după semnarea acordului comercial din 1934, ei au pornit să-şi facă tot felul de calcule cum ar putea să folosească mai bine, în interesul lor, forţa impunătoare a U.R.S.S., care li se dezvăluise într-un fel atât de neaşteptat. Gândurile lor, după cum am mai spus, începuseră să revină tot mai mult spre tradiţiile Antantei din primul război mondial.

O împrejurare a contribuit puternic la această cotitură în stările de spirit ale cercurilor conducătoare

britanice. În februarie-aprilie 1934, s-a desfăşurat memorabila epopee a echipajului de pe vasul „Celiuskin”. O sută de oameni sovietici, printre care femei şi copii, în frunte cu O.I. Şmidt, după ce vasul „Celiuskin” s-a scufundat, au ajuns pe o banchiză de gheaţă, departe de uscat. Lumea occidentală, presa, politicienii, savanţii, exploratorii polari din Apus considerau că echipajul vasului „Celiuskin” este iremediabil pierdut. I se cânta prohodul. Lumea sovietică însă a reacţionat cu totul altfel. Membrii echipajului naufragiat nu numai că n-au intrat în panică şi nu şi-au pierdut capul, ci au făurit pe banchiză un colectiv uimitor de bine organizat, care a ţinut sus steagul ţării sovietice, şi-a continuat munca ştiinţifică, s-a îngrijit de sănătatea membrilor săi şi de buna lor dispoziţie. Conducătorul colectivului, O.I. Şmidt, a ţinut chiar un ciclu de lecţii de materialism istoric tovarăşilor săi. În acelaşi timp, guvernul sovietic şi poporul sovietic au mobilizat toate posibilităţile pentru salvarea compatrioţilor naufragiaţi. Oameni, mijloace tehnice, radio, aviaţie – totul a fost pus în serviciul acestei acţiuni generoase

şi, până la urmă, întregul echipaj de pe „Celiuskin” a fost salvat. Au fost evacuaţi cu avioanele chiar şi cei opt câini care se aflau pe banchiză.

Dramele polare au aţintit întotdeauna asupra lor atenţia şi simpatia celor mai largi cercuri ale publicului. Epopeea echipajului de pe „Celiuskin” a atras şi mai mult atenţia asupra sa, pentru că numărul naufragiaţilor se ridica la o sută de persoane – bărbaţi, femei şi copii – şi, în plus, pentru că existenţa radioului permitea să se urmărească toate evenimentele, chiar cele mai mărunte, din viaţa lor de pe banchiză. Curajoasa comportare a colectivului de pe „Celiuskin” a stârnit admiraţie pretutindeni, în toate cercurile, independent de concepţii sau de simpatii politice. Totodată, colosala energie pusă în mişcare de statul sovietic şi uriaşele cheltuieli făcute pentru salvarea naufragiaţilor au uimit pur şi simplu lumea burgheză. Îmi amintesc că într-una din acele zile Lloyd George îmi spuse:

— Este pur şi simplu uluitor! Niciun alt guvern n-ar fi depus atâtea eforturi pentru a salva nişte exploratori arctici… Este o acţiune foarte nobilă şi… şi

foarte înţeleaptă!

În ochii liderului liberal se aprinseră nişte scântei şăgalnice şi, spre surpriza mea, încheie astfel:

— Vă felicit! Aţi obţinut o mare victorie diplomatică.

Lloyd George avusese dreptate. Într-adevăr, epopeea echipajului de pe „Celiuskin” a confirmat o dată mai mult nu numai forţa şi viabilitatea statului sovietic, dar a demonstrat totodată limpede – în faţa întregii lumi – nobleţea sa, umanismul său, profunda sa înţelepciune. Aproape instantaneu, popularitatea U.R.S.S. a sporit enorm, îndeosebi în rândul oamenilor muncii din toate colţurile lumii, mai mult decât ar fi izbutit să realizeze o perseverentă muncă propagandistică dusă ani îndelungaţi. Cea mai strălucită confirmare a fost faptul că portretul lui O.I. Şmidt a apărut luni în şir, număr de număr, în ziarele burgheze.

Epopeea echipajului de pe „Celiuskin” a avut o contribuţie importantă în ivirea dezgheţului în relaţiile anglosovietice pe la mijlocul anului 1934. Ea a uşurat, pe plan psihologic, multor adversari ai U.R.S.S. să

treacă pe noi poziţii politice.

În cele din urmă, ca un rezultat al tuturor acestor împrejurări, în cercurile guvernante ale Angliei au început vremelnic să precumpănească elementele care stăteau pe poziţia reînvierii Antantei.

Este cazul să remarcăm aici, că în problema atitudinii faţă de U.R.S.S., clasa dominantă britanică era împărţită, în perioada dintre cele două războaie mondiale, în două grupări principale.

Într-una din ele prevala principiul interesului de stat – această grupare îşi dădea seama că între Anglia şi U.R.S.S., ca state, nu există niciun fel de contradicţii serioase, iar în domeniul economic pot fi chiar foarte utile una celeilalte. Această grupare susţinea politica unei apropieri faţă de U.R.S.S. Printre cei mai de seamă exponenţi ai ei se numărau personalităţi ca Lloyd George, Beaverbrook, Eden, Vansittart ş.a. După ce Hitler a venit la putere, la această grupare a aderat şi Churchill.

În cealaltă grupare, dimpotrivă, prevala sentimentul urii oarbe de clasă împotriva U.R.S.S., ca ţară a socialismului. Adepţii acestei grupări

considerau că Uniunea Sovietică trebuie atacată în orice condiţii, chiar dacă aceasta ar dăuna intereselor naţionale ale Angliei, ca stat. Printre exponenţii cei mai de seamă ai acestui punct de vedere se numărau Curzon, fraţii Chamberlain – Austin şi Neville –, Birkenhead, Joynson Hicks, Simon, Halifax ş.a. Până în 1934 această grupare a fost susţinută şi de Churchill.

Care era raportul de forţe dintre aceste două grupări?

Desigur, acest raport de forţe nu reprezenta o mărime constantă, ci a variat de la un an la altul, în funcţie de diferite evenimente şi circumstanţe. Totuşi, în ansamblu, „gruparea urii de clasă" (pe care în cele ce urmează o voi denumi „chamberlainiştii") era mult mai puternică decât „gruparea interesului de stat" (pe care în cele ce urmează o voi denumi „churchilliştii").

Pe la mijlocul şi în a doua jumătate a deceniului 1930 – 1940, înăuntrul clasei dominante din Marea Britanie (înţelegând prin aceasta pe conservatori şi liberali luaţi laolaltă), repartiţia forţelor era următoarea: în partidul conservator trei sferturi îl urmau pe Chamberlain şi de-abia vreun sfert se situa

pe poziţia lui Churchill; liberalii erau împărţiţi între cele două curente cam în părţi egale, însă în acea vreme ei se aflau deja într-un vădit declin şi îşi pierduseră în cea mai mare parte influenţa politică de odinioară. Rezultă deci limpede, că în această perioadă chamberlainiştii jucau rolul hotărâtor în rândurile clasei dominante, mai ales, dacă ţinem seama de faptul, că în perioada dintre cele două războaie mondiale ei au guvernat ani destul de îndelungaţi, şi au putut să-şi plaseze partizanii în mai toate verigile aparatului de stat.

Desigur, chamberlainiştii au trebuit să ţină tot mai mult seama de laburişti, care, pe la mijlocul deceniului 1930 – 1940, deveniseră al doilea partid principal din Anglia, eliminându-i din această poziţie pe liberali1. De două ori, în 1924 şi în 1929 – 1931, laburiştii izbutiseră chiar să formeze guverne însă, ce-i drept, erau guverne ale minorităţii parlamentare. Oficial, laburiştii se aflau în opoziţie faţă de chamberlainişti şi se afirmau în favoarea colaborării cu U.R.S.S. în 1924, primul guvern MacDonald stabilise relaţii diplomatice ou Uniunea Sovietică, iar

în 1929 cel de-al doilea guvern al lui MacDonald restabilise aceste relaţii, rupte de conservatori cu doi ani în urmă; cel de-al doilea guvern MacDonald încheiase în 1930 şi un acord comercial cu Uniunea Sovietică, avantajos pentru ambele părţi. Clasa muncitoare engleză dorea, desigur, ca Marea Britanie să întreţină relaţiile cele mai prieteneşti cu statul sovietic (ea a demonstrat aceasta foarte pregnant în 1920, zădărnicind încercarea Angliei de a întreprinde o intervenţie militară împotriva R.S.F.S.R., în timpul războiului sovieto-polonez), însă partidul laburist era departe de a reflecta pe deplin în activitatea sa această stare

1 O oarecare imagine a raportului de forţe dintre diferitele partide ne-o pot da rezultatele alegerilor parlamentare din noiembrie 1935. Iată-le:

Voturi Numărul

P ar *t* i *tiul obţinute mandatelor*

(*în mii*) *obţinute*

Conservatori 10 489 397

Naţional-llberali (gruparea lui Simon) 867 33

Naţional-laburişli (gruparea lui MacDonald) ...

310 8

Diverşi 97 3

Coaliţia guvernamentalii în total 11 793 431

Laburişti 8 465 158

Liberali (opoziţie) 1 382 21

Comunişti 27 1

Diverşi 2T5 4

Opoziţia în loial 10 209 184

Cifrele de mai sus confirmă neîndoios că, pe la mijlocul deceniului 1930 – 1940, conservatorii şi laburiştii constituiau principalele două partide ale ţării, că liberalii nu se mai aflau nici măcar pe planul al doilea, ci trecuseră pe planul al treilea şi că „naţional-laburiştii" lui MacDonald erau aproape o ficţiune. Aceasta însemna că trei sferturi din conservatori plus o jumătate din liberali, dată fiind cunoscuta pasivitate a vârfurilor laburiste, aveau posibilitatea să saboteze eficient apropierea anglo-sovietică.

de spirit a maselor. Mai prost stăteau lucrurile în sânul vârfurilor conducătoare ale partidului; până în 1930, Ramsay MacDonald, Philip Snowden, Jimmy

Thomas şi alţi câţiva au căutat aproape făţiş să orienteze partidul împotriva U.R.S.S., iar după ce în 1931 ei au fost excluşi din partid şi, formând efemerul partid „naţional-laburist”, au trecut cu arme şi bagaje în tabăra conservatorilor, se simţea vag că liderii laburişti ortodocşi, rămaşi în partid, nutresc în fundul sufletului aceleaşi simţăminte faţă de U.R.S.S. ca şi conducătorii excluşi, evitând însă să le afirme în mod deschis.

Ca urmare, rezistenţa opusă chamberlainiştilor de către opoziţia laburistă s-a dovedit mult mai slabă decât ar fi putut să fie, ceea ce a oferit chamberlainiştilor un câmp de acţiune destul de larg pentru a putea sabota apropierea anglosovietică.

Existenţa acestor două grupări în rândurile clasei dominante şi lupta permanentă între ele străbate ca un fir roşu întreaga istorie a relaţiilor anglo-sovietice în perioada dintre cele două războaie mondiale; în acest timp, când una, când cealaltă dintre cele două grupări (desigur, în funcţie de greutatea specifică a opoziţiei laburiste) şi-a pus pecetea asupra măsurilor practice adoptate de guvernul britanic faţă de U.R.S.S.

De la mijlocul anului 1934, în virtutea cauzelor arătate, au căpătat vremelnic precumpănire churchilliştii, ceea ce şi-a găsit expresia într-o serie de fapte concrete.

Paşi care au dus spre apropiere

Cronologic, printre primele fapte de acest fel se înscriu câteva ample discuţii pe care le-am avut în calitatea mea de ambasador sovietic, cu Vansittart în iulie-august 1934. Ele au început din iniţiativa lui Vansittart. De altfel, este foarte interesantă forma în care şi-a manifestat el această iniţiativă.

La 21 iunie 1934 am fost invitat, împreună cu soţia, la dejun la familia Vansittart. Au participat zece persoane, printre care şi sir John Simon. Dejunul însă n-a fost dat în onoarea lui, ci în onoarea mea şi a soţiei mele. Aceasta reieşea din faptul că, potrivit etichetei engleze, eu am fost aşezat la dreapta amfitrioanei, iar soţia mea la dreapta lui Vansiţ» tart, prin urmare noi eram oaspeţii de onoare. Simon a fost plasat la stânga amfitrioanei, aşadar era invitatul Nr. 2. În timpul dejunului, pe când în jur domnea obişnuitul zgomot al discuţiilor dintre convivi, *lady* Vansittart, aplecându-se

uşor înspre mine, m-a întrebat:

— Ei, cum vă place viaţa la Londra?

Ceva din tonul şi expresia feţei lui lady Vansittart mi-a dat să înţeleg că prin această întrebare ea nu urmărea doar o banală conversaţie mondenă; totuşi i-am răspuns cu precauţie:

— Londra e un oraş frumos, eu însă mă lovesc aici de mari dificultăţi.

Lady Vansittart s-a aplecat şi mai mult înspre mine şi m-a întrebat aproape în şoaptă:

— Dificultăţile vi le creează vecinul meu din stânga?

Ea îl avea în vedere pe Simon. Am dat din cap afirmativ.

— Dar de ce n-aţi discuta totul în mod sincer cu Van? – aşa îl numea în mod familiar *lady* Vansittart pe soţul ei.

Ştiam că Simon şi Vansittart nu se înţeleg între ei din punct de vedere politic, întrucât reprezintă două linii diplomatice diferite, totuşi nu m-am aşteptat ca *lady* Vansittart să-mi facă o aluzie atât de transparentă asupra divergenţelor dintre ministrul de Externe şi

locţiitorul său permanent.

— Faţă de atmosfera creată în jurul ambasadei sovietice din Londra – i-am răspuns –, mi s-a părut nepotrivit să manifest eu vreo iniţiativă în această privinţă.

— Ah, aşa? – a exclamat *lady* Vansittart. Dacă e vorba doar de cine să înceapă discuţia, este o greutate uşor de învins… îmi asum eu acest oficiu.

Nu încăpea nicio îndoială, că prin intermediul lui lady Vansittart vorbeşte de fapt subsecretarul de stat permanent al ministrului Afacerilor Externe. Totuşi, nu puteam să mă scutur de o anumită doză de scepticism: femeile sunt fiinţe emotive şi mă temeam ca, în discuţia cu mine, această femeie micuţă şi graţioasă să nu fi depăşit cumva „instrucţiunile” pe care le căpătase de la soţul ei.

Dar nu era aşa, mă înşelasem! Mediaţia lui lady Vansittart a avut un rezultat practic: peste două zile Vansittart m-a chemat la telefon şi m-a invitat la minister pentru o convorbire privind relaţiile anglo-sovietice. La 3 iulie a avut loc prima mea convorbire amplă cu Vansittart. La 12 şi 18 iulie au urmat alte

două discuţii. Toate au avut într-adevăr un caracter foarte sincer ţi-au fost pătrunse de spirit constructiv. Am trecut în revistă împreună toate problemele pendinte pe atunci între U.R.S.S. şi Anglia şi am ajuns la concluzia că, deşi între cele două guverne există în unele cazuri divergenţe de păreri, acest fapt nu este de natură să împiedice o serioasă îmbunătăţire a relaţiilor dintre ele.

Discuţiile noastre au rezervat un loc deosebit de important problemei aşa-zisului Locarno oriental.

În acea vreme, ministrul de Externe francez, Barthou, susţinea cu energie ideea unui pact de asistenţă mutuală între U.R.S.S., Polonia, Letonia, Estonia, Lituania, Finlanda şi Cehoslovacia, în scopul întăririi securităţii europene. Şeful diplomaţiei franceze pregătise un proiect în acest sens. Franţa trebuia să devină garanta acestui Locarno oriental, iar U.R. Stă. – garantă a Locarnoului occidental. Uniunea Sovietică susţinea planul Barthou. Anglia avea în această privinţă o poziţie neclară. În cursul primei convorbiri cu Vansittart m-am străduit să-l conving că este necesar ca Anglia să sprijine proiectul Barthou.

La 8 iulie a sosit la Londra ministrul de Externe francez şi a dus tratative cu guvernul britanic asupra aceleiaşi probleme. La 12 iulie, în cadrul celei de-a doua discuţii, Vansittart mi-a comunicat că Anglia se pronunţă în favoarea unui Locarno oriental, dacă la acest pact va fi admisă şi Germania. Uniunea Sovietică şi Franţa au acceptat această condiţie. Atunci guvernul de la Londra s-a pronunţat în favoarea unui Locarno oriental. Germania însă, şi după ea Polonia, au refuzat să adere la constelaţia diplomatică proiectată. Aceasta a dat lovitura de graţie întregului proiect. În convorbirile mele cu Vansittart însă această istorie a Locarnoului oriental a jucat un rol foarte pozitiv, iar acordul guvernului sovietic cu includerea Germaniei în acest pact multilateral l-a convins pe Vansittart de sinceritatea năzuinţelor de pace ale U.R.S.S.

M. M. Litvinov, pe atunci comisar al poporului pentru Afacerile Externe, a fost foarte mulţumit de convorbirile mele cu Vansittart şi le-a considerat drept un prim pas pe calea realizării unei destinderi în relaţiile anglo-sovietice. Într-adevăr, aşa cum au arătat

evenimentele ulterioare, acest sincer schimb de păreri care a avut loc la Londra, a deschis drumul unei evoluţii care a dus la sprijinul pe care i-a acordat Anglia intrării U.R.S.S. în Liga Naţiunilor. Dar despre aceasta va fi vorba mai departe.

Aş vrea să spun acum câteva cuvinte despre Vansittart. Inteligent şi cult, diplomat şi om politic iscusit, poet şi scriitor talentat, el rămânea, fireşte, legat cu trupul şi sufletul de clasa guvernantă din Anglia. Suprema divinitate pentru el era imperiul britanic. Salvgardarea integrităţii şi intangibilităţii imperiului, apărarea poziţiilor mondiale ale imperialismului britanic constituiau *credo-ul* lui Vansittart. Pornind în toate calculele sale de la aceste elemente de bază, el manevra, cotind când la dreapta, când la stânga, şi, în funcţie de ele, îşi schimba şi atitudinea faţă de U.R.S.S.

Se ştie că după cel de-al doilea război mondial Vansittart, ca şi mulţi alţi oameni de stat din Anglia, a îngroşat rândurile duşmanilor ţării noastre. Cauza acestei schimbări în atitudinea sa consta în faptul, că războiul nu s-a terminat aşa cum ar fi dorit liderii

clasei dominante din Marea Britanie. Ei contau că U.R.S.S. va ieşi slăbită din război, că nu va putea multă vreme să ducă o politică externă activă, că, cel puţin timp de o generaţie, dacă nu şi mai mult, ea va înceta să mai tulbure somnul politicienilor de la Londra. Când însă în realitate lucrurile au ieşit altfel, când a apărut limpede că, după război, U.R.S.S. a devenit mult mai puternică decât înainte de război şi că, în plus, alături de ea s-a constituit puternicul lagăr socialist, nu numai chamberlainiştii, ci şi churchilliştii, începând cu Churchill în persoană, s-au lansat în zgomotoase atacuri împotriva Uniunii Sovietice. Încercam pur şi simplu o senzaţie stranie citind unele dintre discursurile sau articolele postbelice ale lui Vansittart, îndreptate împotriva ţării noastre – prea din cale afară abundau în şabloane de cea mai proastă speţă. Unde au dispărut inteligenţa ţi cultura sa, fineţea spiritului, talentul literar?... Iată ce înseamnă a te opune forţelor progresului istoric, zilei de mâine a omenirii!

Însă atunci, la mijlocul deceniului 1930 – 1940, îndată după ce hitlerismul se consolidase în Germania,

Vansittart era un adept înfocat al reînvierii Antantei şi, folosind poziţia pe care o avea în aparatul guvernamental englez, a adus efectiv o mare contribuţie în acest sens. Dacă totuşi Antanta n-a putut fi creată înaintea izbucnirii celui de-al doilea război mondial, vina nu este în niciun caz a lui Vansittart.

Al doilea factor, din punct de vedere cronologic, care a marcat dezgheţul intervenit în relaţiile anglo-sovietice, a fost istoria intrării U.R.S.S. în Liga Naţiunilor. După cum se ştie, în 1919, când s-a înfiinţat Liga, Rusia sovietică n-a fost invitată să devină membră a acestei organizaţii. Atunci şi în decursul celor cincisprezece ani ce au urmat, Liga Naţiunilor a fost un focar de ostilităţi, de diverse uneltiri şi intrigi îndreptate împotriva statului sovietic. În 1934, situaţia mondială se schimbase considerabil în comparaţie cu anul 1919, ceea ce s-a reflectat şi asupra Ligii Naţiunilor. În 1920, senatul american respinsese ratificarea tratatului de la Versailles, şi, ca urmare, S.U.A. n-au aderat la Ligă. În 1933, Japonia şi Germania, care au trecut la politica agresiunii active,

au părăsit Liga. „Stăpâni” ai acestui for au rămas Anglia şi Franţa, care nu erau în stare, în mod vădit, să ţină corabia Ligii pe linia de plutire în împrejurările înteţirii continue a furtunii în „apele” politicii internaţionale. Această situaţie i-a silit pe liderii blocului anglo-francez să se gândească la cooptarea U.R.S.S. în această organizaţie. La rândul lui, spre sfârşitul anului 1933, guvernul sovietic a ajuns la concluzia că, în condiţiile date, este cazul ca U.R.S.S. să adere la Liga Naţiunilor: aceasta punea la dispoziţia statului sovietic cea mai importantă tribună internaţională din acea vreme, pentru apărarea păcii şi preîntâmpinarea primejdiei unui al doilea război mondial; de asemenea, aceasta deschidea posibilitatea (daţi guvernul sovietic n-a supraestimat-o niciodată) de a ridica anumite bariere în calea dezlănţuirii unui nou măcel mondial. Drept urmare, în septembrie 1934 U.R.S.S. a devenit membră a Ligii Naţiunilor, având un loc permanent în consiliul ei.

Bineînţeles, toate acestea trebuiau pregătite. Un mare rol l-a avut în această privinţă Barthou, pe atunci ministru al Afacerilor Externe al Franţei. În

primii ani după Revoluţia din Octombrie el era unul dintre cei mai înverşunaţi duşmani ai Rusiei sovietice, acela care, de fapt, torpilase conferinţa de la Genova din 1922. Fiind însă un patriot sincer (deşi de nuanţă conservatoare), Barthou a înţeles ulterior, în momentul instalării hitlerismului la putere în Germania, că securitatea Franţei depinde în cel mai înalt grad de colaborarea cu U.R.S.S. El s-a dedicat cu pasiune înfăptuirii acestui obiectiv, susţinând, în special, ideea cooptării ţării sovietice în Liga Naţiunilor. Barthou a avut de întâmpinat destule piedici în această acţiune, dar a ştiut până la urmă să le învingă. În Anglia cel care-l susţinea atunci era Vansittart. Amândoi au izbutit ca, în septembrie 1934, treizeci de ţări, membre ale Ligii Naţiunilor, să adreseze guvernului sovietic propunerea ca U.R.S.S. să intre în organizaţia internaţională de la Geneva. M.M. Litvinov, care a fost împuternicit de guvernul sovietic să ducă toate tratativele preliminate, a acţionat cu multă iscusinţă, inclusiv în ce priveşte formula aderării U.R.S.S. la Ligă. Când adeziunea s-a produs* Vansittart mi-a spus cu prilejul unei discuţii:

— Iată-ne deci, dv. şi noi, membri ai aceluiaşi club; sper că de acum înainte relaţiile dintre noi vor fi acelea care trebuie să fie între membrii aceluiaşi club.

Ca un fel de confirmare a cuvintelor lui Vansittart, a fost primirea ce mi s-a făcut, în calitatea mea de ambasador sovietic, la banchetul anual al lordului-primar al City-ului, la 9 noiembrie 1934. De astă dată, în bibliotecă n-a mai domnit acea tăcere ostentativă, cu care am fost întâmpinat cu doi ani în urmă. De astă dată, notabilităţile statului m-au aplaudat. M-au aplaudat cu măsură, fără entuziasm şi căldură, însă în orice caz destul de tare, ca să se poată vorbi de o cotitură importantă în atitudinea vârfurilor guvernante faţă de U.R.S.S.

Al treilea fapt, în ordinea cronologică, care a demonstrat ivirea dezgheţului a fost vizita lui Eden la Moscova, în martie 1935. Un mare rol în pregătirea şi desfăşurarea acestei acţiuni diplomatice l-a avut tot Vansittart.

În acea vreme, Eden abia începuse să se afirme. Provenit dintr-o familie de proprietari funciari mijlocii, cult şi instruit, el poseda o mare doză de bun simţ şi

de intuiţie politică sigură. După ce Hitler a venit la putere, Eden a început să încline tot mai mult spre părerea că imperiul britanic poate fi salvat numai prin „reînvierea Antantei” şi, de aceea, a aderat la acea grupare din partidul conservator care se pronunţa pentru apropierea dintre Anglia şi U.R.S.S. El îşi fundamenta poziţia până şi prin serioase considerente de ordin istoric. Îmi amintesc că în 1943, deci în plin război, când urma să părăsesc Londra pentru a ocupa la Moscova postul de locţiitor al comisarului poporului pentru Afaceri Externe, Eden a rostit, la dejunul de rămas bun dat în cinstea mea, un amplu discurs, în care a spus:

— În decursul ultimilor o sută şi cincizeci de ani Anglia şi Rusia au fost mereu în aceeaşi tabără, ori de câte ori apărea în Europa vreo criză serioasă. Aşa a fost în epoca lui Napoleon, aşa a fost în timpul primului război mondial, aşa se întâmplă şi acum, în cursul celui de-al doilea război mondial. Cum se explică aceasta? Aceasta se explică prin faptul că Anglia şi Rusia, două mari şi puternice state situate la cele două capete ale Europei, nu pot tolera ca în

Europa să se creeze hegemonia absolută a unei terţe puteri. Dacă vreo terţă putere devine prea puternică, ea se transformă într-un pericol atât pentru Anglia cât şi pentru Rusia, drept urmare, ele se unesc pentru a lupta împotriva ei şi, până la urmă, izbutesc să o doboare. Păcat numai, că până acum, după trecerea fiecărei crize, Anglia şi Rusia se despărţeau şi începeau chiar să se certe. Aceasta a favorizat mereu apariţia câte unui nou pretendent la dominaţie în Europa sau chiar în întreaga lume. Cea mai importantă sarcină a diplomaţiei contemporane engleze şi sovietice este de a preveni repetarea acestui lucru după terminarea războiului actual.

Din păcate, Eden n-a rămas consecvent pe această poziţie şi, în perioada postbelică, a trecut treptat în tabăra paladinilor „războiului rece”, proclamat de liderii imperialismului american cu sprijinul liderilor imperialismului britanic.

Atunci însă, în deceniul 1930 – 1940, Eden susţinea cu energie politica de apropiere faţă de U.R.S.S. şi, de fapt, pe această bază şi-a făcut cariera. La sfârşitul anului 1932, când am sosit la Londra,

Eden era secretar de stat parlamentar al Ministerului de Externe[10] în Camera Comunelor şi pentru că Simon era şi el membru al Camerei Comunelor şi lua cuvântul asupra celor mai importante probleme de politică externă, Eden nu avea decât un rol secundar. Ulterior, însă, ascensiunea sa a devenit tot mai rapidă. Aceasta s-a datorat, în parte, legăturilor pe care le avea în sferele înalte ale partidului conservator, însămi şi mai mare măsură luptei dintre cele două grupări din sânul cercurilor guvernante britanice, despre care am vorbit mai sus. Partizanii „reînvierii Antantei" au văzut în Eden pe omul potrivit pentru ei, au început să-l promoveze pe scara ierarhiei politice. În 1934, el a fost numit lord păstrător al sigiliului privat (un post pur decorativ), adică, de fapt, ministru fără portofoliu în cabinetul Baldwin. I s-a stabilit ca însărcinare specială să rezolve problemele legate de Liga Naţiunilor. Ca urmare, un timp au existat în Anglia doi miniştri de Externe – unul „senior" – Simon,

10 Deţinătorul acestui post (existent în fiecare minister) este un fel de adjunct al ministrului respectiv. Principala sa misiune este de a face legătura dintre parlament şi ministerul respectiv, de a lua cuvîntul în numele ministerului în cadrul dezbaterilor din parlament, îndeosebi în cazurile cînd ministrul nu este deputat. – N. T.

şi unul „junior” – Eden. Ei reprezentau în politica externă două linii diferite, iar în unele probleme, chiar linii opuse. Relaţiile dintre ei erau încordate. Vansittart, care nici el nu se înţelegea cu Simon, îl sprijinea pe Eden. Astfel, departamentul britanic al Afacerilor Externe era tot timpul frământat de o luptă internă, ce reflecta, de fapt, lupta din sânul cercurilor guvernante ale ţării în jurul problemelor politicii externe.

La începutul anului 1935, urma să aibă loc vizita lui Simon şi Eden la Berlin, în vederea unor tratative cu Hitler. Totul fusese pus la punct şi miniştrii britanici erau gata să plece, când, pe neaşteptate, în februarie, Hitler a denunţat oficial prevederile militare ale tratatului de la Versailles şi a declarat că de acum înainte Germania se va înarma fără să ţină seama de niciun fel de îngrădiri. Acest nou „salt” al „Führerului” nazist a provocat o foarte puternică emoţie în Anglia şi Franţa. Vizita pe care urmau să o facă la Berlin miniştrii britanici devenise problematică, în cercurile guvernante engleze a început o luptă ascuţită între partizanii Antantei şi

partizanii „îmblânzirii” agresorilor. Partizanii Antantei demonstrau că în situaţia ce se crease călătoria miniştrilor britanici la Berlin ar fi cea mai mare umilire pentru Anglia şi că ea nu va avea decât darul să aţâţe şi mai mult poftele lui Hitler. Partizanii „îmblânzirii” replicau că pe măsură ce pericolul agresiunii devine mai real, este tot mai necesar să se recurgă la toate soluţiile şi mijloacele, chiar şi cele mai neînsemnate, care ar putea contribui la menţinerea păcii. În cele din urmă, s-a ajuns la un compromis: Simon şi Eden vor merge la Berlin, iar de acolo Eden îşi va continua drumul la Moscova, unde va duce tratative cu guvernul sovietic.

În aceste împrejurări a avut loc vizita lui Eden în U.R.S.S.

În zilele noastre, Moscova a devenit un punct de atracţie pentru şefii de state şi miniştrii celor mai diferite naţiuni de pe suprafaţa pământului. Ne-am obişnuit cu aceasta şi ni se pare un lucru de la sine înţeles. Pe vremea aceea însă situaţia era cu totul alta. Timp de optsprezece ani după Revoluţia din Octombrie, Moscova a fost „tabu” pentru liderii lumii

capitaliste. Capitala U.R.S.S. era supusă unui boicot politic; nu era doar un boicot formal, ci unul concret. Niciunul dintre miniştrii marilor puteri occidentale nu considera posibil să pună piciorul pe pământul Moscovei. Şi, deodată, în martie 1935, şi-a făcut apariţia la Moscova Eden, membru al guvernului Marii Britanii, care pe atunci era încă o forţă mondială de prim rang! Era un eveniment de mare însemnătate politică, care a stârnit numeroase comentarii în presa mondială.

Conform hotărârii guvernului sovietic, l-am însoţit pe Eden în călătoria sa de la Berlin la Moscova. Am asistat la toate convorbirile pe care ministrul englez le-a avut cu conducătorii U.R.S.S., iar la unele din ele am făcut şi oficiul de interpret. Am asistat la întrevederea dintre I.V. Stalin şi Eden, l-am însoţit pe oaspetele britanic cu prilejul vizitării diferitelor monumente şi locuri interesante din capitala sovietică. Îmi amintesc că Eden a manifestat un interes deosebit faţă de colecţiile de pictură franceză aflate la noi (Gauguin, Cézanne, Renoir ş.a.), a căror vizitare a fost prevăzută încă de la Londra, în programul călătoriei

sale. El a făcut şi o călătorie pe prima linie a metroului din Moscova.

Tratativele, care au durat trei zile, au evidenţiat o mare coincidenţă între poziţiile ambelor părţi în problemele internaţionale. M.M. Litvinov m-a însărcinat să redactez proiectul comunicatului ce urma şi fie publicat la sfârşitul vizitei. Am îndeplinit această sarcină. Eden, la rândul lui, a desemnat pentru întocmirea comunicatului pe W. Stranş, funcţionar superior din Ministerul Afacerilor Externe britanic pentru problemele Ligii Naţiunilor, care a sosit la Moscova împreună cu el, iar înainte fusese consilier al ambasadei britanice la Moscova. M-am întâlnit cu Strâng la sediul ambasadei britanice, pe cheiul Sofia, şi am ajuns foarte repede la un acord: delegatul englez a făcut în textul propus de noi doar mici modificări de ordin redacţional. Apoi, textul comunicatului a fost aprobat definitiv de cele două părţi şi a apărut în presă la 1 aprilie 1935. Pasajul cel mai important al comunicatului avea următorul conţinut:

„În urma unui sincer şi complet schimb de păreri,

reprezentanţii celor două guverne au constatat că în prezent nu există nicio contradicţie de interese între cele două guverne în nicio problemă fundamentală a politicii internaţionale şi că acest fapt creează un fundament trainic pentru dezvoltarea unei colaborări rodnice între ele în vederea menţinerii păcii. Ei sunt încredinţaţi că ambele ţări, conştiente de faptul că integritatea şi prosperitatea fiecăreia corespunde intereselor celeilalte, se vor călăuzi în relaţiile lor reciproce de spiritul de colaborare şi de îndeplinire loială a angajamentelor asumate, care decurge din apartenenţa ambelor ţări la Liga Naţiunilor”.

Partea sovietică era satisfăcută de vizită şi de comunicat. Eden, la fel. Într-o discuţie cu mine, el a declarat că e mulţumit de călătoria sa la Moscova şi că găseşte comunicatul foarte bun.

Existenţa acestui dezgheţ a fost confirmată şi de alte două evenimente care s-au produs nemijlocit după vizita lui Eden la Moscova. La 2 mai 1935, a fost semnat la Paris pactul de asistenţă mutuală între Franţa şi U.R.S.S., iar după aceea ministrul Afacerilor Externe al Franţei, Pierre Laval, a făcut o vizită în

capitala sovietică. La 16 mai 1935, a fost semnat la Praga pactul de asistenţă mutuală între U.R.S.S. şi Cehoslovacia şi curând după aceea ministrul Afacerilor Externe al Cehoslovaciei, E. Beneş, a făcut şi el o călătorie în Uniunea Sovietică.[11]

Este de prisos să mai spun că, personal, am fost extrem de satisfăcut de cele întâmplate. Începusem chiar să înclin a crede că o pagină nouă s-a deschis în relaţiile anglo-sovietice, care va consemna o sistematică şi îndelungată îmbunătăţire a acestora. În orice caz, doream foarte mult ca lucrurile să evolueze în acest sens. Eram însă frământat de un gând: la Moscova tratativele au fost duse şi comunicatul a fost semnat de Eden, adept al apropierii faţă de U.R.S.S. şi, desigur, el nu ar fi procedat astfel fără încuviinţarea guvernului britanic; totuşi, cum vor reacţiona faţă de acest fapt Simon, Neville Chamberlain şi alţii? Nu se vor apuca ei oare să distrugă mlădiţele abia răsărite ale apropierii anglo-sovietice? în aceste condiţii, comunicatul de la Moscova nu se va transforma oare într-un petic de hârtie fără nicio valoare?

11 „Pravda* din 1 aprilie 1935.

Conducându-l pe Eden, care de la Moscova a plecat spre Praga şi Varşovia, mă străduiam să mă conving că îndoielile mele erau lipsite de temei. Totuşi, undeva în adâncul sufletului, mă rodea un viermişor, care nu-mi dădea pace…

Vai! îndoielile mele s-au dovedit mai mult decât întemeiate. Evenimentele care au urmat au demonstrat aceasta fără putinţă de tăgadă.

Churchill şi Beaverbrook înainte însă de a trece la relatarea acestor evenimente, consider necesar să mă opresc asupra unui mare succes pe care ni l-a adus dezgheţul de scurtă durată intervenit în relaţiile anglo-sovietice.

Am arătat mai sus că, înainte de a pleca la Londra, M.M. Litvinov, din însărcinarea guvernului sovietic, mi-a arătat că o sarcină dintre cele mai importante este stabilirea unor legături şi contacte cu cercurile conservatoare. Am început să acţionez în această direcţie încă din primele zile de activitate în Anglia. Însă până la apariţia dezgheţului, eforturile mele au înregistrat succese foarte modeste. Am izbutit să „cuceresc” un număr de liberali, printre care

câteva personalităţi de mare vază, ca Lloyd George, Herbert Samuel, Archibald Sinclair ş.a; desigur, liberalii făceau parte din clasa dominantă, dar, după cum am mai amintit, după 1930 ei nu mai aveau prea mare influenţă asupra guvernului. În ce priveşte pe conservatori, am izbutit să stabilesc relaţii cu unele personalităţi de rangul al doilea şi ăl treilea, însă figurile de prim rang continuau să evite ambasada sovietică.

Singura excepţie era casa familiei Astor, dar aceasta se datora unor cauze speciale. *Lady* Nancy Astor făcuse în 1931, împreună cu Bernard Shaw şi lordul Lothian, o călătorie la Moscova, fusese primită de conducătorii ţării sovietice şi, în perioada la care mă refer, poza în „prietenă" a U.R.S.S. Mai jos voi relata cum, după câţiva ani, aceeaşi Nancy Astor s-a transformat într-un duşman furibund al Uniunii Sovietice. În cercurile conservatoare însă prestigiul lui lady Astor nu era prea strălucit: această americană bogată era considerată cam zănatecă, în stare de orice extravaganţă, un soi de *enfant terrible* ale vieţii politice. De aceea, faptul că o frecventam pe *lady*

Astor nu era de natură să-mi deschidă porţile altor citadele conservatoare.

Dezgheţul a schimbat toată această stare de lucruri. Politicieni conservatori de frunte au început să caute relaţii cu ambasada noastră. Bineînţeles, m-am străduit să folosesc la maximum noua conjunctură şi, într-adevăr, am izbutit să stabilesc contacte trainice cu un şir întreg de reprezentanţi de seamă ai conservatorilor britanici; aceste contacte s-au dovedit atât de durabile, încât s-au menţinut şi mai târziu, când scurtul dezgheţ în relaţiile anglo-sovietice a fost înlocuit de o răcire a atmosferei, iar apoi de un „ger” în toată regula. Dintre aceste cunoştinţe noi, persoanele cele mai importante şi mai interesante au fost, fără îndoială, W. Churchill şi lordul Beaverbrook.

La sfârşitul lunii iulie 1934, cam la vreo lună după dejunul amintit mai sus, la care participase şi Simon, familia Vansittart m-a invitat din nou, împreună cu soţia, la o masă. În afară de noi, au mai fost invitaţi soţii Churchill. În acea vreme, Churchill avea o situaţie cu totul aparte.

Descendent al ducelui de Marlborough şi unul

dintre cei mai nobili aristocraţi ai Angliei, Churchill făcuse o carieră politică strălucită, deţinând succesiv mai multe portofolii ministeriale, inclusiv postul atât de înalt din ierarhia guvernamentală britanică ca acela de ministru al Finanţelor (1924 – 1929). Când însă l-am întâlnit pe Churchill în casa soţilor Vansittart el nu mai ocupa de cinci ani niciun fel de post ministerial, neavând, formal, nicio altă demnitate publica decât aceea de simplu deputat al parlamentului. De altfel, anticipând pentru moment firul expunerii, trebuie să spun că Churchill a rămas la această „treaptă – de jos" până la începutul celui de-al doilea război mondial. Partidul conservator, care era la putere, nu voia în mod vădit să-i permită să ajungă în culmile puterii. Ce s-a întâmplat?

Ipoteza mea este următoarea: deceniul 1929 – 1939 s-a caracterizat printr-o evoluţie relativ liniştită a vieţii politice engleze, iar arena activităţii de stat era ocupată de oameni de valoare mediocră sau chiar redusă, ca, de pildă, Neville Chamberlain, Samuel Hoare, Halifax, Simon şi alţii. Nu e cazul să exagerăm calităţile politice ale lui Churchill, aşa cum se

procedează adesea în literatura occidentală; Churchill a greşit de multe ori în aprecierea oamenilor şi a evenimentelor (la acest aspect voi mai reveni); în timpul războiului el s-a angajat pe o linie greşită, greşită chiar din punctul de vedere al intereselor britanice, văzute în perspectivă; totuşi, nu e mai puţin adevărat că Churchill era mult mai inteligent decât toate personajele enumerate şi, pe deasupra, se distingea printr-un puternic caracter autoritar. De aceea miniştrii de atunci pur şi simplu se temeau de el; se temeau că, datorită calităţilor sale şi a prestigiului de care se bucura în cercurile conservatoare şi în ţară, el îi va copleşi, îi va lega de mâini şi de picioare, îi va transforma în nişte simpli pioni ai săi. E mai bine ca acest buldog politic atât de colţos – îşi spuneau desigur guvernanţii conservatori – să stea la o parte de drumul pe care carul puterii înaintează relativ lin!… Abia criza teribilă a celui de-al doilea război mondial îl readuse pe Churchill în guvern – mai întâi în calitate de ministru al Marinei, iar apoi ca prim-ministru. Intraseră însă în joc factori asupra cărora oameni ca Chamberlain şi Simon nu mai

aveau nicio putere.

De altminteri, chiar şi atunci când nu deţinea vreun portofoliu ministerial, Churchill rămânea una dintre figurile politice cele mai impunătoare din Anglia şi avea, fără îndoială, o mare influenţă asupra cercurilor parlamentare. Această influenţă a crescut şi mai mult începând de pe la mijlocul deceniului 1930 – 1940, când el a devenit liderul opoziţiei interne din partidul conservator, care vedea asigurarea securităţii imperiului britanic în reînvierea Antantei din epoca primului război mondial.

Nu ştiu cine a fost iniţiatorul întâlnirii dintre mine şi Churchill (poate chiar el, poate Vansittart), fapt este că în acea seară caldă de iulie, şedeam toţi şase la aceeaşi masă şi discutam despre diferite teme de actualitate. După cafea, când, potrivit obiceiului englez, doamnele s-au retras în salon, iar în sufragerie au rămas numai bărbaţii, a început o discuţie mai serioasă. În cursul acestei convorbiri Churchill mi-a explicat cu francheţe poziţia sa.

— Pentru mine imperiul britanic – a spus Churchill – este începutul şi sfârşitul a tot ce există.

Ceea ce e bine pentru imperiul britanic e bine şi pentru mine; ceea ce e rău pentru imperiul britanic e rău şi pentru mine... în 1919, socoteam că cea mai mare primejdie pentru imperiul britanic este ţara dumneavoastră, de aceea am fost atunci un adversar al ţării dumneavoastră. Acum socotesc că cea mai mare primejdie pentru imperiul britanic este Germania – de aceea, acum, sunt un adversar al Germaniei... Totodată, presupun că Hitler se pregăteşte de expansiune nu numai împotriva noastră, ci şi spre răsărit, împotriva dumneavoastră. De ce nu ne-am uni pentru a luţ>ta împotriva duşmanului comun?... Eu am fost şi voi rămâne un adversar al comunismului, însă pentru integritatea imperiului britanic sunt gata să colaborez cu Sovietele.

A trebuit să constat că Churchill vorbeşte sincer şi că motivarea pe care o dă „schimbării sale la faţă” este logică şi inspiră încredere.

I-am răspuns în acelaşi spirit de sinceritate:

— Oamenii sovietici sunt în principiu adversari ai capitalismului, ei doresc însă foarte mult pacea şi sunt gata să colaboreze în lupta pentru pace cu orice stat,

indiferent de sistemul său social, dacă doreşte într-adevăr să preîntâmpine războiul.

Cu acest prilej, am citat un şir de fapte concrete şi evenimente istorice.

Churchill şi-a manifestat deplina satisfacţie faţă de cele spuse de mine şi din acea seară au început între noi relaţii care s-au menţinut până la sfârşitul activităţii mele în Anglia. Raporturile dintre noi erau neobişnuite şi chiar, într-o anumită măsură, paradoxale. Eram oameni din două tabere opuse şi acest lucru nu-l uita niciunul dintre noi. Aveam mereu prezent în minte faptul că Churchill fusese unul dintre cei mai importanţi iniţiatori ai intervenţiei din 1918 – 1920. Din punct de vedere ideologic, ne despărţea o prăpastie. Totuşi, în domeniul politicii externe, se întâmplă uneori că trebuie să ne alăturăm duşmanului de ieri împotriva duşmanului de azi, dacă aşa o cer interesele. Tocmai de aceea am întreţinut, în deceniul 1930 – 1940, relaţii continue cu Churchill, fiind încurajat în această privinţă de Moscova. La baza acestor relaţii era străduinţa de a pregăti lupta comună, a noastră şi a Angliei, împotriva pericolului

hitlerist. Desigur, se simţea că Churchill se gândeşte mereu cum să utilizeze mai bine „factorul sovietic” pentru păstrarea poziţiilor mondiale ale Marii Britanii. De aceea trebuia să fiu tot timpul cu ochii în patru. Cu toate acestea, relaţiile cu Churchill erau foarte preţioase. Ele au jucat un rol determinat şi în desfăşurarea evenimentelor ulterioare, îndeosebi în timpul celui de-al doilea război mondial.

Oarecum altfel s-au statornicit relaţiile dintre mine şi lordul Beaverbrook. În vara anului 1935, cam la vreun an după prima mea întrevedere cu Churchill, a venit o dată la mine Aneurin Bevan, lider laburist de stânga. Ne cunoşteam bine şi de aceea mi-a spus fără înconjur ceea ce îl aducea la mine.

— Vin la dumneavoastră într-o problemă delicată – a început. Bevan. Am un prieten, lordul Beaverbrook… Aţi auzit, desigur, de el.

Am dat din cap afirmativ.

— Ei bine, – a continuat Bevan – lordul Beaverbrook ar vrea să facă cunoştinţă cu dumneavoastră… El v-a şi pregătit o invitaţie la dejun, însă m-a rugat să lămuresc în prealabil ce primire veţi

rezerva acestei invitaţii… I-ar fi foarte neplăcut să primească un refuz… Şi, în afară de aceasta, el este realmente interesat să vă întâlnească din motive politice… Ei, ce spuneţi?

Într-o clipită mi-am amintit tot ce ştiam mai esenţial despre Beaverbrook: canadian de origine, el îşi începuse cariera ca un avocat oarecare; apoi a îmbrăţişat gazetăria; în timpul primului război mondial se mutase în Anglia şi a devenit rapid „rege” al presei; fusese un timp ministru în cabinetul Lloyd George, acum era una dintre figurile cele mai influente în cercurile politice britanice şi proprietar al unui întreg trust de ziare, printre care „Daily Express”, cu un tiraj de două milioane de exemplare; în ultimii ani, adoptase o poziţie antisovietică, iar în timpul crizei anglosovietice determinată de afacerea „Metropolitan-Vickers” a desfăşurat o furibundă campanie împotriva U.R.S.S., printre altele, şi împotriva mea…

Şi iată acum, acelaşi Beaverbrook mă invită la el la dejun!

— Care sunt acum tendinţele şi intenţiile lui

Beaverbrook? – l-am întrebat pe Bevan.

— O, cele mai bune – a exclamat el. Beaverbrook consideră că în actuala situaţie Anglia *şi U.R.S.S.* au *acelaşi* drum.

— Ei bine, – am spus în încheiere – dacă e aşa, accept invitaţia lui Beaverbrook... Nu merită să scormonim trecutul, dacă acum putem fi alături împotriva Germaniei hitleriste.

Câteva zilei mai târziu (dacă nu mă înşală memoria, la 4 iunie), mă aflam la masă la Beaverbrook. Eram numai noi doi şi am avut putinţa să-l studiez îndeaproape. Era un om de statură potrivită, excepţional de vioi şi neastâmpărat, cu o faţă rotundă, mobilă, cu o privire pătrunzătoare. Avea un debit nemaipomenit de aforisme, sentinţe, aprecieri, caracterizări ale oamenilor şi evenimentelor. Nu se jena să folosească expresii tari. Discuţia cu Beaverbrook a fost deosebit de interesantă şi instructivă şi am rămas la el mai bine de două ore. De câteva ori am dat să mă ridic şi să-mi iau rămas bun, însă gazda nu m-a lăsat cu niciun chip să plec.

În cursul convorbirii Beaverbrook, ca şi

Churchill, a considerat necesar să-mi explice cauzele schimbării atitudinii sale faţă de U.R.S.S.

— Da, da – îmi spuse Beaverbrook cu rostirea lui repezită –, trebuie să fim alături... Să vă spun sincer eu nu iubesc prea mult ţara dumneavoastră, dar ţin foarte mult la imperiul britanic... Pentru imperiul britanic sunt în stjre de orice... iar acum, Germania este problema principală nu numai pentru Europa, ci şi pentru imperiul britanic. Trebuie să fim prieteni!

Deci şi el mi-a vorbit fără înconjur şi, ceea ce era deosebit de important, a fost absolut sincer. Eram foarte satisfăcut. Întotdeauna mi-a fost silă de vorbele dulcege de simpatie faţă de „Rusia şi poporul rus", cu care unii politicieni englezi îşi camuflau goliciunea simţămintelor sau chiar intrigile lor antisovietice. Realismul cam brutal al lui Beaverbrook a produs asupra mea o impresie reconfortantă. Da, el se călăuzea după interesul egoist al statului său şi făcea apel la „interesul egoist" (aşa cum îl înţelegea el) al statului sovietic, pe această bază însă se putea clădi o politică serioasă de acţiuni comune împotriva primejdiei pe care o reprezenta pentru ambele părţi

agresorul german.

Într-adevăr, relaţiile dintre mine şi Beaverbrook s-au strâns tot mai mult şi au fost foarte utile pentru Uniunea Sovietică. În timpul celui de-al doilea război mondial, Beaverbrook, în calitatea sa de membru al cabinetului de război al lui Churchill, a adus numeroase servicii ţării noastre pe tărâmul aprovizionării. De asemenea, chiar de la începutul Marelui Război pentru Apărarea Patriei, el a devenit un adept înfocat al deschiderii unui al doilea front în Franţa. Nu întâmplător l-a decorat guvernul sovietic cu unul dintre cele mai înalte ordine.

Atmosfera se răceşte

Dezgheţul apărut în relaţiile anglo-sovietice a durat puţin timp – nici măcar un an. Apogeul său l-a constituit călătoria lui Eden la Moscova. Imediat după aceasta în atmosfera relaţiilor anglo-sovietice a început să intervină o răcire, întrucât chamberlainiştii, alarmaţi de posibilitatea unei îmbunătăţiri trainice a raporturilor dintre Moscova şi Londra, au ridicat din nou capul şi, folosindu-şi forţa politică, au început să saboteze în fel şi chip această posibilitate.

Tocmai în această perioadă chamberlainiştii au propus un nou plan pentru a para ameninţarea germană, pe care l-au denumit concepţia „securităţii occidentale”. Dacă în 1934 cercurile guvernante engleze, de toate nuanţele şi curentele, înclinau spre ideea reînvierii Antantei din epoca primului război mondial, considerând că numai ea chezăşuieşte menţinerea imperiului britanic, în schimb, în 1935, a început să se contureze tot mai limpede în aceste cercuri o delimitare între adepţii „intereselor de stat” şi adepţii „urii de clasă”. Cei dintâi continuau să vizeze reînvierea Antantei şi, implicit, apropierea dintre Anglia şi U.R.S.S. Ceilalţi se complăceau tot mai mult să mizeze pe celălalt cal. Ei raţionau cam în felul următor: „Pentru imperiul britanic sunt la fel de periculoase şi Germania hitleristă şi Rusia sovietică: trebuie să le împingem să se ciocnească între ele (cu atât mai mult cu cât fasciştii şi comuniştii se urase reciproc), iar noi să rămânem de o parte; după ce Germania şi U.R.S.S. vor fi sângerat din belşug şi vor fi slăbit din pricina războiului, va sosi momentul ca Occidentul, şi în primul rând Anglia, să intre în scenă.

Atunci Occidentul va dicta Germaniei şi U.R.S.S. O pace care să asigure pentru mult timp, dacă nu chiar pentru totdeauna, securitatea imperiului britanic şi, poate, hegemonia sa mondială". Din această concepţie *decurgea, în mod firesc, lupta lor înverşunată împotriva* unei apropieri între Londra şi Moscova, precum şi politica de încurajare a lui Hitler la un război în răsărit.

Ţinând seama tocmai de această concepţie, M.M. Litvinov, promovând politica guvernului sovietic, a formulat în iarna 1934 – 1935 lozinca „păcii indivizibile", demonstrând convingător că în zilele noastre orice război serios în răsăritul Europei se va transforma inevitabil într-un război mondial. Litvinov a susţinut acest punct de vedere într-o serie de cuvântări rostite la şedinţele Ligii Naţiunilor şi la diferite conferinţe şi consfătuiri internaţionale. În întrevederile sale oficiale sau private cu oamenii de stat şi diplomaţii europeni, el a încercat stăruitor să-i convingă de justeţea acestei concepţii. El a folosit în acest scop orice prilej, fie cât de neînsemnat, dacă socotea că poate servi interesele f joliticii sovietice.

Îmi amintesc că în timpul vizitei lui Eden a Moscova, la dejunul oficial dat de Maksim Maksimovici în onoarea oaspetelui britanic, tortul servit la masă avea scris cu glazură de zahăr cuvintele englezeşti *peace is indivisible* (pacea este indivizibilă). Acest amănunt a produs o vădită impresie asupra lui Eden.

Caracterul indivizibil al păcii a fost înţeles şi de unii oameni politici englezi mai clarvăzători. În primăvara anului 1935, am luat o dată dejunul cu Churchill. Interlocutorul meu mi-a vorbit iarăşi îndelung despre pericolul hitlerist, fără a se jena să folosească expresii tari.

— Ce e în definitiv Germania hitleristă? – a exclamat Churchill. O, e o forţă teribilă şi periculoasă! … Germania hitleristă este o enormă maşină de război, ştiinţific organizată, având în frunte o jumătate de duzină de gangsteri americani. De la ei ne putem aştepta la orice. Nimeni nu ştie precis ce doresc şi ce vor face mâine… în ce constă politica lor externă? Nu se ştie… Nu voi fi de loc surprins dacă prima lovitură a lui Hitler nu se va abate asupra U.R.S.S., căci asta-i destul de riscant, ci asupra altor ţări.

Trecând apoi la adepţii „securităţii occidentale”, Churchill a continuat:

— Aceşti oameni raţionează astfel: oricum ar fi, Germania tot trebuie să se bată undeva ca să-şi lărgească posesiunile într-o direcţie sau alta, şi dacă-i aşa, atunci mai bine să-şi croiască imperiul pe seama statelor situate în estul şi sud-estul Europei! Facă ea ce-o vrea cu Balcanii sau cu Ucraina, numai să lase Anglia şi Franţa în pace. Accăţă raţionamente sunt, fără doar şi poate, cea mai crasă idioţenie, dar, din păcate, au încă largă circulaţie în anumite cercuri ale partidului conservator. Eu sunt însă ferm convins că până la urmă victoria nu va fi de partea adepţilor „securităţii occidentale”, ci de partea acelor oameni care, ca mine sau Vansittart, consideră că pacea este indivizibilă şi că Anglia, Franţa şi U.R.S.S. trebuie să devină coloana vertebrală a unei alianţe defensive care să ţină la respect Germania. Nu se pot face niciun fel de concesii lui Hitler. Orice concesie i-am face va fi interpretată drept semn de slăbiciune şi îl va încuraja să-şi sporească pretenţiile.

Considerentele aduse de Churchill m-au bucurat

atunci foarte mult şi le-am sprijinit în întregime. Voiam să cred că un om ca el poate fi un bun judecător al perspicacităţii şi capacităţii clasei dominante britanice. Dar, vai! după cum au arătat ulterior evenimentele, Churchill a manifestat în această prognoză un optimism excesiv. Chamberlainiştii s-au dovedit mult mai puternici şi mai obtuzi decât îşi închipuise el. De altfel, îndată după ce Eden s-a întors de la Moscova ei au început să depună eforturi considerabile, de altfel nu lipsite de rezultate, pentru a-şi restabili influenţa.

Primul pas în această direcţie l-a constituit conferinţa de la Stresa care a avut loc la mijlocul lunii aprilie 1935.

Ea a discutat despre violarea articolelor militare ale tratatului de la Versailles, comisă de Germania. Au asistat la conferinţă MacDonald şi Simon, din partea Angliei, Flandin. Preşedintele consiliului) şi Laval (ministrul de Externe), din partea Franţei, Mussolini şi Suvich (subsecretar de stat la Externe), din partea Italiei. Mussolini a sabotat, fireşte, orice luare de atitudine mai energică împotriva lui Hitler, dar nici

englezii şi nici francezii nu au manifestat vreo dorinţă de a se pune rău cu dictatorul nazist. Ca urmare, conferinţa de la Stresa s-a mărginit la nişte discuţii academice asupra acţiunilor lui Hitler şi a evitat să ia vreo măsură efectivă împotriva actului agresiv comis de el. În acest chip ea n-a făcut decât să-l încurajeze pe „Führer" să-şi continue mai departe cursa pe drumul pe care îl apucase. Mai mult decât atât, conferinţa de la Scresa (îndeosebi Simon şi MacDonald) i-a dat a înţelege lui Mussolini că Anglia nu va pune piedici Italiei dacă va cotropi Etiopia, acţiune pe care tocmai o pregătea.

— Pasul următor în direcţia restabilirii poziţiilor chamberlainiştilor a fost remanierea guvernului englez. În mai 1935 se împlineau douăzeci şi cinci de ani de la suirea pe tron a regelui George al V-lea. Această aniversare a prilejuit numeroase festivităţi şi a dat loc la diverse numiri şi schimbări în funcţii. Folosind această ocazie, chamberlainiştii au căutat să-şi consolideze poziţiile. Guvernul englez şi-a menţinut caracterul „naţional", însă în fruntea sa a venit de data asta veritabilul premier al guvernului precedent,

conservatorul Baldwin, care deţinuse înainte postul de vicepremier, iar fostul prim-ministru de paie, MacDonald, a devenit vicepremier. Mai importante au fost schimbările intervenite la Ministerul Afacerilor Externe. În acel timp chiar cercurile guvernante au început să-şi dea seama că prezenţa lui Simon la Departamentul Afacerilor Externe nu adusese în cei patru ani niciun folos statului britanic (în această privinţă fusese edificatoare în mare măsură atitudinea adoptată de el în cursul tratativelor comerciale anglo-sovietice); de aceea, el a fost mutat într-un post mai puţin „expus", acela de ministru de Interne. Cine l-a înlocuit pe Simon în demnitatea de conducător al Ministerului Afacerilor Externe? în jurul acestei numiri s-a dat o luptă de mare amploare. Vansittart spera din tot sufletul că Eden va prelua Ministerul Afacerilor Externe, şi chiar a acţionat intens în această direcţie din culise, însă chamberlainiştii s-au opus din răsputeri şi până la urmă au ieşit victorioşi. Ca ministru al Afacerilor Externe a fost numit Samuel Hoare, reprezentant tipic al castei guvernante engleze: îşi făcuse studiile la Oxford, la douăzeci şi

cinci de ani devenise „secretar particular” al ministrului Coloniilor, Lyttleton, la patruzeci şi doi de ani – ministru al Aviaţiei, la cincizeci şi unu de ani – ministru pentru problemele Indiei şi, în sfârşit, la cincizeci şi cinci de ani – ministru al Afacerilor Externe. În timpul primului război mondial, Hoare fusese reprezentant militar britanic pe lângă Marele Cartier General ţarist şi era un admirator fervent al liturghiilor de paşti ale bisericii ortodoxe ruse, pe care le-a descris foarte pitoresc în cartea *Al patrulea sigiliu* („Fourth Seal”, 1930), al cărei conţinut este, de altfel, cam nebulos. În genere, Hoare avea unele înclinaţii spre misticism. De exemplu, în salonul apartamentului său se afla un obiect de decor straniu, un fel de sicriu acoperit cu argint, care avea darul să-i înfioare pe unii dintre musafirii săi. Pe la mijlocul deceniului 1930 – 1940, Hoare a fost unul dintre cei mai apropiaţi partizani ai lui Chamberlain şi un înflăcărat susţinător al „securităţii occidentale”.

Chamberlainiştii au trebuit să ţină seama însă şi de sentimentele pacifiste larg răspândite atunci în Anglia, care-şi găseau o expresie foarte puternică în

năzuinţa maselor largi de a se asigura pacea în întreaga lume prin intermediul Ligii Naţiunilor. La sfârşitul anului 1934, „Asociaţia prietenilor Ligii Naţiunilor” din Marea Britanie organizase sub conducerea lordului Robert Cecil un „referendum benevol pentru pace”, la care au participat 11, 5 milioane de persoane. Dintre acestea, aproape 10, 5 milioane s-au pronunţat în favoarea ideii de a se folosi forţa împotriva agresorilor. Acest fapt i-a silit pe chamberlainişti să fie oarecum precauţi şi să recurgă ld tot felul de manevre. De aceea, deşi l-au făcut pe Samuel Hoare ministru al Afacerilor Externe, l-au menţinut pe Eden ca ministru fără portofoliu, cu însărcinarea specială de a se ocupa cu problemele Ligii Naţiunilor.

Al treilea pas întreprins în aceeaşi direcţie a fost acordul naval anglo-german, semnat în iunie 1935. După cum se ştie, tratatul de la Versailles statornicise îngrădiri foarte severe în calea înarmării navale a Germaniei. În februarie 1935, Hitler denunţase printr-un act unilateral toate articolele din acest tratat care cuprindeau prevederi militare şi a iniţiat cursa

înarmărilor atât în ce priveşte mijloacele terestre cât şi cele navale. Conferinţa de la Stresa condamnase (deşi într-o formă „blândă") aceste acţiuni ale „Führerului". Şi iată acum, la două luni după Stresa, Anglia i-a recunoscut oficial Germaniei dreptul de a se înarma pe mare, într-o măsură care depăşea considerabil limitele stabilite la Versailles! Era un act atât de evident de „îmblânzire" a agresorului, încât în ajunul semnării acordului chiar Franţa a adresat un protest Angliei. Cu toate acestea, guvernul Baldwin nu a luat în considerare nemulţumirea aliatului său şi, a doua zi, la 18 iunie, a procedat la semnarea acordului. În el se stipula ca între tonajele flotei maritime militare a celor două ţări să se stabilească un raport de 100 la 35, Germania însă având dreptul de a-şi construi o flotă de submarine egală cu aceea a imperiului britanic. Comentariile oficioase nu lăsau nicio îndoială în privinţa motivului principal care împinsese Anglia să accepte acest acord, şi anume tendinţa sa de a asigura Germaniei dominaţia în Marea Baltică împotriva U.R.S.S. Astfel, nu numai că s-a deschis drum liber cursei înarmărilor iniţiate de

hitlerişti, ci i s-a dat şi o bază juridică.

În toamna anului 1935, trebuiau însă să se ţină alegeri parlamentare, iar cercurile largi ale populaţiei continuau să se pronunţe cu vehemenţă împotriva agresorilor fascişti; de aceea, ca să pescuiască cât mai multe voturi, Samuel Hoare a rostit în septembrie 1935 la Geneva, la sesiunea Ligii Naţiunilor, un discurs fulminant împotriva agresorilor, ceea ce a creat impresia că Anglia este dispusă să aplice sancţiuni Italiei, care se pregătea să dezlănţuie războiul împotriva Etiopiei. Totul nu era însă decât un truc ordinar. Într-adevăr, când Mussolini a declanşat totuşi la 3 octombrie acţiuni militare în Africa, oficialităţile engleze n-au mişcat niciun deget. Iar după 14 noiembrie, când au avut loc alegerile, care s-au soldat cu victoria conservatorilor (nu atât de strălucită ca în 1931, dar suficientă pentru a le asigura rămânerea la putere), chamberlainiştii au încercat să-şi ia revanşa pentru discursul rostit în septembrie de Samuel Hoare.

Războiul din Africa a pus cu ascuţime problema sancţiunilor care trebuiau aplicate de Liga Naţiunilor

împotriva Italiei. La Geneva, Eden făcea demersuri energice pentru instituirea sancţiunilor, dar, în acelaşi timp, la Londra, Chamberlain a declarat în mod public că sancţiunile sunt o „nebunie”. Laval, care se afla atunci în fruntea guvernului francez, sabota pur şi simplu aplicarea sancţiunilor. Întrucât U.R.S.S”. susţinea cu tărie politica sancţiunilor, iar această poziţie era sprijinită de o serie de state mai mici, Chamberlain şi Laval n-au izbutit să scape cu totul Italia de sancţiuni. Ei au reuşit însă ca la Liga Naţiunilor să se ajungă la un compromis care avea un caracter destul de inofensiv pentru agresor: de exemplu, sancţiunile nu se extindeau asupra unui produs atât de important din punct de vedere militar, ca petrolul.

În decembrie 1935, chamberlainiştii au făcut încă un pas pe aceeaşi cale: Samuel Hoare a întocmit împreună cu premierul francez Laval un plan de lichidare a războiului italoabisinian, care prevedea transferarea sub controlul lui Mussolini a unei jumătăţi din teritoriul etiopian. Era un dar oferit agresorului, ca răsplată pentru agresiunea săvârşită!

Era o încurajare pentru alţi agresori potenţiali ca să urmeze exemplul lui Mussolini!... Reacţia cu care a fost întâmpinat în Anglia şi Franţa planul Hoare-Laval a fost de o asemenea natură, încât Laval abia-abia a izbutit să se menţină la putere, iar Samuel Hoare a fost nevoit să-şi dea imediat demisia1.

Abia acum, în sfârşit, Eden a fost numit ministru al Afacerilor Externe, ceea ce putea fi considerat ca un succes al „adepţilor Antantei”. Chamberlainiştii însă au început de îndată să pună din culise tot felul de beţe în roate noului ministru, transformându-l într-un prizonier al paladinilor „urii de clasă”. Rezultatul putea fi uşor întrevăzut.

La 7 martie 1936, când Hitler a denunţat tratatul de la Locarno şi a reocupat Renania, iar U.R.S.S. a propus să se ia măsuri hotărâte împotriva acestui nou act de agresiune, Anglia şi Franţa, cu sprijinul S.U.A., s-au limitat la nişte proteste verbale, care au avut asupra lui Hitler acelaşi efect ca şi cuvintele adresate motanului Vaska de bucătarul din fabula lui Krîlov. După cum s-a aflat mai târziu, generalii hitlerişti care au intrat în Renania aveau în buzunar dispoziţia de a

ordona imediat retragerea, dacă francezii vor opune cât de cât rezistenţă.

Apoi, după 18 iulie 1936, când Franco, cu sprijinul activ al lui Hitler şi Mussolini, a pornit rebeliunea împotriva guvernului legal al Republicii Spaniole, Anglia şi Franţa, tot cu sprijinul S.U.A., au devenit iniţiatoarele comediei „neintervenţiei”, care s-a transformat de fapt într-un sprijin indirect acordat lui Franco şi protectorilor săi străini2.

Se înţelege de la sine că toate acţiunile enumerate mai sus constituiau din partea guvernului britanic o vădită încălcare a comunicatului de la Moscova din 1 aprilie 1935 şi, în ultimă analiză, erau acţiuni cu caracter antisovietic.[12]

Totuşi, de bine de rău, în iarna 1936 – 1937, când premier era Baldwin, iar ministru al Afacerilor Externe, Eden, Anglia mai căuta să salveze în problema spaniolă cei puţin aparenţele neutralităţii şi imparţialităţii. Am izbutit, de asemenea, să reduc la minimum consecinţele dăunătoare pe care le aveau

12 Vezi amănunte în amintirile mele despre Comitetul dc neintervenţie în treburile Spaniei, intitulate Ilcnancnue mempadu (Caiete despre Spania), Voicnizdat, 1962.

pentru ansamblul relaţiilor anglo-sovietice divergenţele noastre asupra problemei spaniole. Îmi amintesc de o discuţie pe care am avut-o ou Eden asupra acestei chestiuni, chiar la începutul războiului din Spama:

— Mie mi-e clar – am spus eu – că guvernele sovietic şi britanic privesc în mod diferit evenimentele din Spania… Pe acest tărâm există între noi disensiuni care, ulterior, ar putea chiar să crească, dar Spania nu este totuşi decât *una dintre problemele* politicii externe ale celor două ţări. Există multe alte probleme, chiar mai importante decât aceasta, asupra cărora nu există contradicţii între Anglia şi U.R.S.S… Haideţi, să localizăm divergenţele dintre noi în problema spaniolă şi să ne străduim ca ele să se răsfrângă cât mai puţin asupra relaţiilor anglo-sovietice în ansamblu… nu ar fi de loc de dorit să transformăm comunicatul de la Moscova într-un petic de hârtie.

Eden rămase o clipă pe gânduri şi apoi răspunse:

— Sunt cu totul de acord cu dumneavoastră şi în ce mă priveşte voi face tot posibilul pentru ca politica

noastră să urmeze principiile expuse în comunicatul de la Moscova… Aceasta este foarte important nu numai pentru Anglia şi U.R.S.S., aceasta este foarte important şi pentru pacea generală.

Eden s-a oprit un moment şi apoi a adăugat mai încet:

— Dumneavoastră înţelegeţi, desigur, că în această privinţă nu depinde totul de mine.

Da, înţelegeam prea bine acest lucru, totuşi trebuia să constat că, până la mijlocul anului 1937, temperatura în relaţiile anglo-sovietice se menţinea încă mult peste zero.

Temperatura scade sub zero

La 28 mai 1937, premierul Baldwin s-a retras de pe arena politică, iar în locul lui a devenit şef al guvernului Neville Chamberlain. Aflând această veste, m-am gândit fără să vreau: „Ghurohili a greşit cu prognoza lui – iată că nu el a venit la cârmă, ci Chamberlain. Acum va urma un aranjament între Chamberlain şi Hitler; iar mai departe?…”

Neville Chamberlain era, fără îndoială, cea mai sinistră figură pe orizontul politic de atunci al Angliei.

Sinistră în virtutea reacţionarismului organic profund al concepţiilor sale, sinistră prin influenţa de care se bucura în partidul conservator. Faptul că Neville Chamberlain era un om cu vederi mărginite şi capacitate redusă, că orizonul lui politic, după expresia lui Lloyd George, nu se ridica deasupra orizontului „unui fabricant provincial de paturi de fier", nu făceau decât să agraveze pericolul generat de venirea sa la putere. Tatăl lui Neville, faimosul Joseph Chamberlain, considera că acest fiu al său (spre deosebire de celălalt, Austen) este inapt pentru politică şi l-a hărăzit din tinereţe activităţii comerciale. Numai că Neville n-a izbutit să culeagă lauri nici pe tărâmul negoţului. Atunci l-au împins pe „linia municipală". Pe acesta tărâm, după ce a străbătut un şir de trepte intermediare, a devenit în cele din urmă primar al oraşului Birmingham. În 1917, fiind totuşi conservator de origine nobilă, Neville Chamberlain a căpătat postul de ministru al recrutării armatei în guvernul ne coaliţie Lloyd George, dar aici el s-a compromis într-un mod ruşinos şi a fost dat afară din guvern. Acum, acelaşi Neville Chamberlain a

devenit şeful guvernului britanic, şi încă într-o situaţie mondială atât de complexă şi dificilă! Fără să vreau m-am gândit: „Iată în ce profundă descompunere a ajuns clasa dominantă engleză!”

Eu eram afectat în mod deosebit, ca ambasador al Uniunii Sovietice, de noua funcţie în care ajunsese Neville Chamberlain. N-am uitat discuţia pe care o avusesem cu el în noiembrie 1932 (am pomenit de ea mai sus). Următorii cinci ani au confirmat întru totul, prin numeroase fapte şi exemple, că Neville Chamberlain este un duşman ireductibil al ţării noastre. Atâta timp cât Anglia va avea un astfel de premier, nu se va putea ajunge decât la ascuţirea relaţiilor anglo-sovietice. Tocmai din pricina duşmăniei sale faţă de statul sovietic, un prim-ministru ca acesta nu putea decât să accentueze politica de „îmblânzire” a agresorilor. Nu aveam de aşteptat nimic bun din partea lui!

Oricât de sumbre îmi erau presentimentele, m-am decis totuşi să am o întrevedere cu noul premier şi să-i tatonez starea de spirit. M-a primit la 29 iulie în biroul său de la parlament. De astă dată, Chamberlain

a fost mai calm şi mai reţinut decât la prima noastră întâlnire, care avusese loc cu cinci ani în urmă. L-am rugat să-mi expună în linii generale politica pe care intenţiona să o aplice guvernul britanic în domeniul relaţiilor internaţionale. Chamberlain mi-a explicat îndelung şi stăruitor că principala problemă a momentului este, după părerea sa, Germania. Trebuie, înainte de toate, reglementată această chestiune şi, apoi, toate celelalte nu vor mai prezenta greutăţi deosebite. Dar cum ar trebui reglementată problema germană? Premierului acest lucru i se părea pe deplin posibil, dacă se va folosi *o metodă* convenabilă de reglementare.

— Dacă am putea – spunea el – să ne aşezăm cu germanii la aceeaşi masă şi să examinăm, cu creionul în mână, rând pe rând, toate plângerile şi pretenţiile lor, atunci relaţiile s-ar clarifica considerabil.

Aşadar, toată treaba era doar să se aşeze la aceeaşi masă, cu creionul în mână! Ce simplu! Mi-au venit, vrând-nevrând, în minte cuvintele lui Lloyd George – „un fabricant provincial de paturi de fier”. Într-adevăr, premierul îl vedea pe Hitler şi pe sine

însuşi în postura de negustori care se ceartă, fac scandal, se tocmesc şi până la urmă bat palma. Atât de primitive erau noţiunile politice ale primului ministru englez!

Din tot ceea ce mi-a spus Chamberlain la 29 iulie reieşea, fără putinţă de tăgadă, că el va urmări cu stăruinţă încheierea unui pact în patru, iar pentru a ajunge aici, va căuta să-i „îmblânzească" în fel şi chip pe Hitler şi Mussolini.

Această prognoză pesimistă devenea tot mai probabilă, datorită faptului că tocmai atunci se închegase definitiv la Londra aşa-numita „clică de la Cliveden", care a jucat un rol atât de funest în anii premergători celui de-al doilea război mondial. *Lady* Nancy Astor, care în 1932 – 1933 cocheta cu „prietenia" sa faţă de ţara sovietică, îşi arătase adevărata ei faţă în anii următori şi, în cele din urmă, ajunsese „amfitrioana" salonului politic în care se adunau cei mai reacţionari fruntaşi ai partidului conservator. De obicei, la weekend-*în de*[13] organizate la somptuosul ei domeniu Cliveden, lângă Londra,

13 „Sfîşitul săptămînii", adică sîmbăta de la prînz şi duminica.

unde ea încerca să imite Versailles-ul, se întâlneau oameni ca Neville Chamberlain, lordul Halifax, Samuel Hoare, Kingsley Wood ş.a. Aici se bea, se mânca, se organizau felurite distracţii, se făcea schimb de păreri şi se schiţau planurile acţiunilor viitoare. De multe ori, între două partide de golf, se puneau la cale cele mai importante probleme de stat. Cu cât se apropia războiul, cu atât se înteţea şi activitatea Clivedenului. Salonul *lacly*-ei Astor s-a transformat în principala citadelă a duşmanilor Uniunii Sovietice şi a partizanilor unei apropieri anglogermane. De aici emana cea mai intensă propagandă în favoarea concepţiei „securităţii occidentale”; societatea de aici îşi freca de pe acum mâinile savurând cu voluptate imaginea viitoarei exterminări reciproce sovieto-germane, pe care mizau obişnuiţii Clivedenului. Salonul lui lady Astor avea o covârşitoare influenţă în problema numirii miniştrilor, a formării guvernelor ca şi asupra definirii liniei politice a acestor guverne. Prin venirea la putere a lui Neville Chamberlain „clica de la Cliveden” ajunsese atât de puternică, încât justifica cele mai alarmante

temeri din partea cercurilor conducătoare ale Uniunii Sovietice. De altminteri, nu a fost nevoie de multă aşteptare, pentru ca ele să se confirme.

Obiectivul principal al lui Chamberlain era „îmblânzirea" dictatorilor fascişti, întrucât el sconta că astfel se va ajunge la instaurarea „securităţii occidentale". Bineînţeles, aceasta era, ca să folosim expresia lui Churchill, o idioţenie, însă Chamberlain (şi, fireşte, nu numai el) era atât de pătruns de ură de clasă împotriva statului socialist, încât nu mai putea raţiona în mod normal. În memoriile sale de război, Churchill, vorbind de Chamberlain şi de relaţiile sale cu Hitler, notează ironic următoarele: „El era animat de speranţa că-l va îmblânzi şi îl va schimba, iar apoi îl va aduce la completa supunere". Churchill respectă aici bunele maniere literare. În discuţiile particulare el recurgea la expresii mult mai tari. Îmi amintesc că o dată mi-a spus:

— Neville e un gogoman... El îşi închipuie că se poate călări pe un tigru.

Din păcate, Chamberlain gândea tocmai aşa şi de aceea a şi devenit apostolul perseverent al politicii de

„îmblânzire” a agresorilor. Pentru a aplica în practică această politică, el avea nevoie de o formaţie guvernamentală care să fie favorabilă acestei idei şi, înainte de toate, de un ministru de Externe „convenabil”. Eden nu era potrivit pentru acest scop, cu atât mai mult cu cât era foarte dezagreat la[14]

Roma şi la Berlin. Alegerea lui f Chamberlain căzu asupra lordului Halifax, căruia dorea să-i încredinţeze acest posteheie; însă, ţinând seama de starea de spirit ce domnea în opinia publică din Anglia, premierul n-a îndrăznit să-l concedieze imediat pe Eden. Trebuia pregătit în prealabil terenul şi cea mai bună soluţie era de a-l sili să-şi dea el demisia. De aceea, Chamberlain l-a numit „deocamdată” pe lordul Halifax în postul de onoare, dar pur decorativ, de vicepremier, adică de ministru fără portofoliu, căruia din când în când i se dau misiuni speciale. Şi, după cum vom vedea mai jos, cea mai importantă misiune specială pe care a primit-o Halifax afecta sfera politicii externe.

Primul demers semnificativ pe care l-a întreprins

14 W. Churchill, Second World War, 5-th edition, voi. I, L., 1955, p. 322.

Chamberlain în domeniul „îmblânzirii” dictatorilor a fost de a trimite o scrisoare prietenească lui Mussolini, la care acesta, firește, n-a întârziat să răspundă printr-un mesaj tot atât de prietenesc. Apoi Chamberlain a început cu el tratative intense, căutând să ajungă la încheierea unui amplu tratat de prietenie şi colaborare între Anglia şi Italia. Eden şi alţi câţiva fruntaşi politici de vază erau împotriva acestor conciliabule. Nu pentru că ei ar fi nutrit vreo simpatie faţă de Republica Spaniolă, – de loc! Nici Eden, nici cei ce gândeau deopotrivă cu el, nu aveau niciun fel de simpatii faţă de Republica Spaniolă. Ei cunoşteau însă perfidia dictatorilor fascişti, nu se bizuiau pe făgăduielile lor, şi de aceea cereau ca Mussolini să dovedească seriozitatea intenţiilor sale retrăgându-şi în prealabil trupele din Spania, care luptau de partea lui Franco. Chamberlain însă nu voia să audă de aşa ceva, oi stăruia necondiţionat să-şi înfăptuiască scopul şi să încheie cât mai repede tratatul amglo-italian. Pe acest tărâm s-a iscat un conflict între Chamberlain şi Eden (probabil, înteţit în mod artificial de premier), şi ca urmare, la 20 februarie 1938 Eden şi-a dat demisia.

Odată cu el a demisionat şi secretarul de stat parlamentar al Ministerului Afacerilor Extern», lordul Cranborne, care în acea vreme era şi el partizan al apropierii faţă de U.R.S.S. Cu puţin înainte, la 1 ianuarie 1938, Vansittart fusese, de asemenea, scos din funcţia care-i conferea un rol important în activitatea Ministerului Afacerilor Externe şi trecut în postul de „consilier diplomatic principal al guvernului britanic”, post răsunător, dar nul ca importanţă efectivă. Anunţându-mă despre noul său rang, Vansittart a remarcat cu o ironie amară:

— Consilier diplomatic principal... Numai că nu eşti obligat să te sfătuieşti cu el... Totul depinde de voia premierului...

Vansittart îşi anticipase bine viitorul: Chamberlain, într-adevăr, nu i-a cerut niciodată sfatul.

În noua situaţie s-a impus rapid ca un adevărat şi influent consilier de politică externă al premierului – sir Horace Wilson. îl cunoşteam bine de pe vremea tratativelor comerciale cu Anglia. Pe atunci, în calitate de „consilier industrial principal al guvernului britanic”, Horace Wilson era figura centrală a părţii

engleze în cursul pregătirii acordului comercial provizoriu din 1934. De o şiretenie lipsită de scrupule, cinic până în măduva oaselor, el socotea că lumea se împarte în două categorii – proşti şi ticăloşi. Wilson era bine pregătit în domeniul comerţului şi industriei, însă în politică externă orizontul său nu se ridica deasupra nivelului unui burtă-verde de duzină. Şi pe acest om l-a numit Chamberlain drept expertul său de cea mai mare încredere, pentru rezolvarea celor mai importante probleme internaţionale 1 Asta semăna a nesăbuire... Dar oare nu era cea mai patentă nesăbuire întreaga politică externă a lui Chamberlain, zămislită de ură de clasă, prostie şi ignoranţă?

Aşadar, premierul curăţise Ministerul Afacerilor Externe de oamenii care nu-i conveneau. Acum putea, în sfârşit, să-l numească ministru pe lordul: Halifax. Acesta era un aristocrat englez de viţă veche, care străbătuse o îndelungată carieră politică şi administrativă, ce-l adusese până la rangul de vicerege al Indiei. Înalt, slab, lent, cu o mănuşă neagră pe mâna stângă invalidă, el vorbea măsurat şi calm, cu un glas stins, păstrând mereu un surâs

distins. Înfăţişarea sa producea o impresie bună, părea să fie un om profund sau, în orice caz, un om frământat de probleme mari. Prin structura sa intelectuală, Halifax era înclinat spre filosofie, dar filosofia pe care o îmbrăţişa era mistico-religioasă. El aparţinea aşa-zisei „biserici înalte”, adică acelui curent al anglicanismului care se deosebea prea puţin de catolicism, şi îi plăceau convorbirile pe teme morale şi religioase. Se spunea că, pe vremea când era vicerege al Indiei, îşi aranjase într-o încăpere din spatele biroului său de lucru o capelă mică. Înainte de a avea vreo întrevedere sau vreo discuţie importantă, el se retrăgea pentru câteva minute în capelă şi se ruga la Dumnezeu să-i lumineze mintea. Fără îndoială, Halifax era un om de o vastă cultură, ceea ce însă nu-l împiedica (de altfel, vom evoca unele exemple de acest fel) să-şi dea deseori în vileag incapacitatea de a înţelege spiritul epocii contemporane şi forţele ei motrice, reflectând mărginirea concepţiei sale despre lume, generată de poziţia sa de clasă.

Devenind membru al guvernului Chamberlain, Halifax a sprijinit în întregime politica de „îmblânzire”

şi a fost unul din stâlpii „clicii de la Cliveden”. El era de felul lui un om conciliant şi s-a împăcat uşor cu situaţia ce i s-a creat prin faptul că premierul (împreună cu Horace Wilson) uzurpase conducerea politicii externe a Marii Britanii şi redusese Ministerul Afacerilor Externe la rangul unei simple cancelarii diplomatice ataşate pe lângă persoana sa. Spre a evita orice fel de complicaţii, după scoaterea lui Vansittart, postul important de subsecretar de stat permanent al ministrului de Externe a fost încredinţat lui Alexander Cadogan, din partea căruia nu erau de aşteptat niciun fel de surprize.

Asigurându-şi astfel un aparat fără pretenţii şi supus, Chamberlain a purces la înfăptuirea consecventă a „propriei” sale politici externe.

Începutul a fost făcut cu Germania. Încă la sfârşitul lunii noiembrie 1937, Halifax primise din partea lui Chamberlain misiunea de a face un pelerinaj la Berlin şi de a angaja tratative cu Hitler pentru o reglementare generală a relaţiilor anglo-germane. Pe atunci, noi nu cunoşteam încă toate detaliile asupra acestor tratative, însă sensul lor

general ne era clar, în plus câte ceva din cele petrecute la Berlin răsuflase în cercurile politice din Anglia şi îmi ajunse la ureche. Ca urmare, neîncrederea părţii sovietice faţă de guvernul Chamberlain a crescut puternic. În prezent, cercetându-se materialele Ministerului Afacerilor Externe german, capturate de armata sovietică la Berlin, s-a putut constata că neîncrederea noastră era mai mult decât întemeiată.

Într-adevăr, din stenograma convorbirii ce a avut loc între Hitler şi Halifax la 19 noiembrie 1937, publicată de Ministerul Afacerilor Externe al U.R.S.S. în 1948, reiese limpede că Halifax i-a propus lui Hitler, în numele guvernului britanic, un fel de alianţă pe baza unui „pact în patru" şi i-a oferit „mâna liberă" în Europa centrală şi de est. Printre altele, Halifax a declarat că „nicio posibilitate de schimbare a situaţiei existente nu trebuie exclusă" în Europa şi a precizat apoi că „din aceste probleme fac parte Danzigul, Austria şi Cehoslovacia". Ce-i drept, sugerându-i lui Hitler direcţiile agresiunii, care ar întâmpina cea mai mică rezistenţă din partea guvernului Chamberlain,

Halifax a socotit totuşi necesar să facă o rezervă pătrunsă de cele mai pioase intenţii.

„Anglia nu este interesată decât ca aceste schimbări să se facă pe cale de evoluţie paşnică şi ca să se evite metodele care ar putea pricinui zguduiri ulterioare, pe care nu le doresc nici «Führerul» şi nici celelalte ţări”[15].

Hitler, bineînţeles, a priceput câte parale face această rezervă şi, de aceea, a considerat cele spuse de Halifax ca o binecuvântare a Londrei pentru cucerirea cu forţa a „spaţiului vital” în ţinuturile arătate. Iar când Eden a demisionat şi Halifax a devenit ministru al Afacerilor Externe al Angliei, Hitler a tras, pe bună dreptate, concluzia, că a sosit momentul să-şi realizeze programul de agresiune, schiţat în cadrul discuţiei cu Halifax în noiembrie 1937. Dictatorul nazist n-a înţeles să piardă timpul şi, la 12 martie 1938, adică douăsprezece zile după numirea lui Halifax ca ministru de Externe, a făcut primul mare „salt”, cotropind printr-o lovitură

15 Documente fi materiale din ajunul celui de al doilea război mondial, voi. I, Editura de stat, Bucureşti, 1948, pp. 25, 34.

fulgerătoare Austria. Vrând parcă într-adins să-şi bată joc de „îmblânzitorii” de la Londra, „Führerul” şi-a programat agresiunea tocmai pentru ziua când Chamberlain îl primea cu fast pe ministrul de Externe german, Ribbentrop, sosit în vizită în Anglia. Anglia şi Franţa au reacţionat la acest act de agresiune strigător la cer doar prin proteste verbale, pe care nici ele însele, şi cu atât mai puţin Hitler, nu le-au luat în serios.

Oricât de mare şi de legitimă era, după cele întâmplate, neîncrederea guvernului sovietic faţă de guvernul Chamberlain, totuşi în acel moment critic conducătorii U.R.S.S. au făcut încercarea de a apela la bunul simţ al diriguitorilor Marii Britanii. La 17 martie 1938, cinci zile după cotropirea Austriei, comisarul poporului pentru Afacerile Externe, M.M. Litvinov, a dat un interviu, în numele guvernului sovietic, reprezentanţilor presei, în care a spus printre altele:

„Dacă până acum cazurile de agresiune s-au produs pe continente mai mult sau mai puţin îndepărtate de Europa sau la marginea Europei… de data aceasta violenţa s-a săvârşit în centrul Europei,

creând un pericol neîndoielnic nu numai pentru cele 11 ţări care se mărginesc acum cu agresorul, ci pentru toate statele europene, şi nu numai Pentru cele europene…

În primul rând este ameninţată Cehoslovacia…

Actuala situaţie internaţională ridică în faţa tuturor statelor iubitoare de pace, şi îndeosebi în faţa marilor puteri, problema răspunderii pe care ele o au pentru soarta popoarelor Europei, şi nu numai ale Europei. Guvernul sovietic este conştient de partea de răspundere ce-i revine în acest sens, este conştient de obligaţiile ce decurg pentru el din statutul Ligii Naţiunilor, din pactul Briand-Kellogg[16] şi din tratatele de asistenţă mutuală încheiate de el cu Franţa şi Cehoslovacia, de aceea, pot declara în numele său că, în ceea ce îl priveşte, este gata să participe la acţiuni

16 Tratat încheiat la Paris în 192S, iniţial între cincisprezece state, la care ulterior au aderat şi altele. Iniţiatorii lui au fost Aristide Briand, pe atunci ministru de Externe al Franţei, şi Frank Kellogg, secretarul Departamentului de Stat al S.U.A. Statele semnatare se obligau să renunţe la război ca instrument al politicii lor naţionale şi să-şi rezolve litigiile pe căi paşnice. Guvernul U.R.S.S. a acceptat să adere la pact şi s-a declarat cu acest prilej împotriva rezervelor formulate de diverse state imperialiste semnatare, prin care voiau să-şi păstreze mîinile libere pentru a declanşa războaie în diferite împrejurări. După cum au arătat evenimentele ulterioare, statele imperialiste nu au respectat prevederile tratatului. – N. T.

colective, care ar fi hotărâte de comun acord cu el şi care ar avea ca scop să oprească dezvoltarea ulterioară a agresiunii şi să înlăture pericolul crescând al unui nou măcel mondial. Guvernul sovietic este de acord să procedeze imediat, împreună cu alte puteri, în cadrul Ligii Naţiunilor sau în afara ei, la discutarea măsurilor practice dictate de împrejurări”[17].

Concomitent am primit de la Moscova indicaţia de a transmite guvernului britanic textul interviului lui M.M. Litvinov, însoţit de o notă, în care să se arate că acest interviu este expresia oficială a punctului de vedere al guvernului sovietic. Ceea ce am şi făcut. La fel au procedat, conform instrucţiunilor primite de la Moscova, şi ambasadorii sovietici acreditaţi la Paris şi Wasliington. Prin urmare, U.R.S.S. a declarat deschis că este dispusă să ia măsuri energice împotriva agresiunii şi a cerut Angliei, Franţei şi S.U.A. să facă acelaşi lucru. Uniunea Sovietică şi-a făcut datoria... dar partenerii ei?

La 24 martie, Ministerul Afacerilor Externe

17* „Izvestia“ din 18 martie 1938.

englez a trimis ambasadei sovietice o notă lungă, semnată de Halifax. În ea se spunea că guvernul englez „ar saluta călduros convocarea unei conferinţe internaţionale la care să participe toate puterile europene (adică agresorii şi neagresorii laolaltă – *I. M.*)”, dar obiectează împotriva reunirii unei „conferinţe la care ar asista numai unele puteri europene şi care ar avea ca obiectiv… să organizeze o acţiune unită împotriva agresiunii”, deoarece, după părerea guvernului britanic, o conferinţă de acest fel n-ar contribui la cauza păcii europene”[18].

Aşadar, în locul luptei împotriva agresorilor, discuţii sterile cu agresorii! încă un „comitet de neintervenţie”, de astă dată însă nu pentru problema Spaniei, ci a întregii Europe! Cu alte cuvinte, pilule calmante pentru masele largi, spre a da timp agresorilor să pregătească noi „salturi”. Iată ce voia guvernul britanic! Iată cum tălmăcea el în practică cuvintele lui Halifax despre utilitatea unor schimbări în situaţia europeană „pe calea unei evoluţii paşnice”!

---

18 Vezi „Documents on British Foreign Policy (1919 – 1939)“, Third series. voi. I, L., 1949, p. 101 (în continuare, sursa este citatS prin iniţialele „DBFP“).

La Paris şi Washington apelul sovietic n-a avut un ecou mai bun decât la Londra.

S-ar fi părut că anexarea Austriei ar fi trebuit să-l aducă câtuşi de puţin la raţiune pe Chamberlain şi să-l facă mai circumspect în relaţiile cu dictatorii fascişti. Nici pomeneală! Orbit de ură împotriva Uniunii Sovietice, Chamberlain nu voia să vadă nimic. El a continuat cu încăpăţânare să-şi promoveze politica funestă (funestă chiar pentru Anglia) şi, la 16 aprilie, a semnat tratatul de prietenie şi colaborare, atât de mult dorit, cu Italia. Acest tratat cuprindea, printre altele, şi prevederi prin care guvernul britanic recunoştea anexarea Etiopiei de către Italia. Dorind totuşi să liniştească întrucâtva masele democratice din Anglia, care considerau că încheierea tratatului anglo-italian echivala cu un act de trădare faţă de Republica Spaniolă, Chamberlain a făcut o rezervă importantă: el s-a angajat să ratifice tratatul numai după ce Italia îşi va fi evacuat trupele din Spania, în conformitate cu un plan care tocmai era pe cale de a fi elaborat de către „comitetul de neintervenţie în afacerile Spaniei”. Voi relata mai jos cum şi-a

îndeplinit Chamberlain acest angajament.

Îmi amintesc că în primăvara anului 1938 am întâlnit-o la o recepţie diplomatică pe *lady* Vansittart. Ea era foarte deprimată. Devenise extrem de pesimistă din cauză că soţul ei fusese înlăturat de la participarea activă la treburile politicii externe engleze, că Halifax fusese numit ministru al Afacerilor Externe, că „oamenii de la Cliveden” tăiau şi spânzurau în guvern şi datorită multor altor cauze.

— Van este convins – îmi spuse ea – că războiul este foarte aproape, ne pândeşte de după colţ... Ce nenorocire că într-o perioadă atât de dificilă noi avem un premier atât de neinspirat!

Apoi, mi-a cerut informaţii despre starea relaţiilor anglo-sovietice. I-am spus absolut sincer cum stau lucrurile. Ea îşi frânse mâinile cu amărăciune şi exclamă:

— Vă amintiţi cum cu patru ani în urmă Van a reuşit să realizeze o micşorare a încordării în relaţiile dintre ţările noastre?... Acum însă totul a fost stricat!

— Da, i-am răspuns, în 1934 – 1935, datorită şi contribuţiei soţului dumneavoastră, intervenise un

dezgheţ în relaţiile anglo-sovietice, iar acum…

— Acum, ce-i? – m-a întrerupt, nerăbdătoare, *lady* Vansittart.

— Acum – am încheiat eu – în relaţiile anglo-sovietice temperatura este sub zero.

Profund mâhnită, *lady* Vansittart adăugă:

— În orice caz Van a făcut tot ce a putut.

Munchemil

Dacă Chamberlain n-a fost în stare să tragă nicio învăţătură din cotropirea Austriei, în schimb Hitler s-a dovedit a fi un învăţăcel mult mai sârguincios. „Saltul" asupra Vienei a fost pentru el o probă importantă: dictatorul nazist a vrut să verifice cum vor reacţiona „puterile democratice" la agresiunea lui. Verificarea a arătat că Anglu şi Franţa n-au mişcat nici măcar un deget. Nu-i de mira: că Hitler a interpretat aceasta în sensul că i se dă-al liberă. Astfel, după două luni de la cotropirea Austriei el a declanşat o nouă „operaţie", cu consecinţe şi mai grave.

S-a întâmplat ceea ce prezisese M.M. Litvinov în interviul din 17 martie: nori negri de furtună se strângeau deasupra Cehoslovaciei. Începând din mai

1938, Hitler a dezlănţuit o campanie furibundă împotriva acestei ţări, nu numai în presă şi la radio: la frontieră el a început să concentreze trupe germane, iar în interiorul Cehoslovaciei naziştii sucfeţi[19] au început să se dedea, potrivit indicaţiilor Berlinului, la cele mai insolente provocări faţă de guvernul cehoslovac. În Cehoslovacia, Europa centrală, Anglia şi Franţa atmosfera politică se încingea tot mai mult. Mirosea a praf de puşcă. Franţa era legată de Cehoslovacia printr-un pact de asistenţă mutuală şi, în cazul unei agresiuni germane, era obligată să vină în apărarea ei. Anglia nu avea un pact formal de acest gen cu Cehoslovacia însă, ca aliată apropiată a Franţei, nici ea nu putea rămâne de o parte.

În august situaţia devenise atât de ameninţătoare, iar îngrijorarea şi frământările maselor din Franţa şi Anglia atât de puternice, încât guvernul britanic a fost nevoit să întreprindă ceva pentru a micşora încordarea ce se crease. Ce a întreprins el? Ah! Ceva ce era tocmai în spiritul lui

19 Minoritatea germană care locuia atunci pe teritoriul Cehoslovaciei purta numele de sudeţi. – N. T.

Chamberlain!

În loc de a declara ferm că Anglia împreună cu Franţa nu vor permite lui Hitler să înghită Cehoslovacia (iar acest demers mai avea şanse să oprească mâna agresorului), guvernul Chamberlain a decis să trimită în Cehoslovacia o misiune în frunte cu lordul Runciman. Cine era acest lord Runciman? Era un bătrân demnitar, surd, greoi, care nu s-a ocupat niciodată cu problemele internaţionale şi nici nu ştia bine unde se află Cehoslovacia (m-am convins de acest lucru într-o discuţie pe care am avut-o cu el în vara anului 1938). Ce obiectiv i s-a fixat misiunii Runciman? Oficial, ea trebuia să „cerceteze" situaţia la faţa locului şi să facă propuneri de mediere pentru reglementarea conflictului germano-ceh. De fapt, însă, aşa cum au arătat evenimentele, „activitatea" misiunii consta în a deschide drumul spre dezmembrarea Cehoslovaciei.

Deşi felul în care fusese întâmpinat la Londra şi la Paris demersul sovietic din 17 martie 1938, determinat de anexarea Austriei, nu era de natură să încurajeze repetarea încercărilor de acest gen totuşi,

în momentul când acest pericol îngrozitor apăruse deasupra Cehoslovaciei, guvernul sovietic a hotărât să apeleze din nou la bunul simţ al liderilor franco-englezi. Ne-am gândit atunci: „Cine ştie, poate experienţa amară a celor câteva luni ce au trecut de atunci i-a învăţat ceva... Poate măcar acum vor fi dispuşi să întreprindă acţiuni mai energice împotriva agresorilor... Nu trebuie scăpată nicio posibilitate, fie cât de mică, pentru a preîntâmpina catastrofa".

Pornind de la aceste considerente, M.M. Litvinov a declarat la 2 septembrie 1938 însărcinatului cu afaceri francez la Moscova, Payart (ambasadorul Naggiar era absent), rugându-l să informeze de urgenţă guvernul francez că, în cazul unui atac din partea Germaniei împotriva Cehoslovaciei, guvernul U.R.S.S. Îşi va îndeplini angajamentele prevăzute în pactul de asistenţă mutuală sovi eto-cehoslovac din 1935 şi va acorda Cehoslovaciei ajutor armat. Întrucât însă potrivit prevederilor acestui pact obligaţia părţii sovietice de a acorda ajutor intra în vigoare numai în cazul când Franţa, legată şi ea de Cehoslovacia printr-un pact de asistenţă mutuală, va acţiona concomitent

pe calea armelor împotriva Germaniei, guvernul U.R.S.S. ar dori să cunoască intenţiile guvernului francez în situaţia ce se crease. La rândul lui, se arăta în această declaraţie, guvernul U.R.S.S. propune guvernului francez convocarea imediată a unei consfătuiri a reprezentanţilor marilor state-majore sovietic, francez şi cehoslovac, pentru elaborarea măsurilor adecvate. Litvinov presupunea că România va permite trupelor şi aviaţiei sovietice să treacă pe teritoriul ei, însă considera că spre a influenţa România în acest sens ar fi foarte indicat să se pună cât mai repede la Liga Naţiunilor problema ajutorului ce trebuia acordat Cehoslovaciei. Dacă în consiliul Ligii s-ar realiza măcar o majoritate în favoarea acestui ajutor (conform statutului se cerea unanimitatea), România s-ar ralia fără îndoială acestui punct de vedere şi n-ar obiecta împotriva trecerii trupelor sovietice.

Cam în acelaşi timp, aşa cum a declarat ulterior Gottwald (devenit după război preşedinte al Cehoslovaciei).

I. V. Stalin a făcut cunoscut, prin intermediul lui,

preşedintelui Republicii Cehoslovace, Beneş, că Uniunea Sovietică este hotărâtă să acorde Cehoslovaciei ajutor armat, chiar dacă Franţa n-ar face acest lucru[20].

În dimineaţa zilei de 3 septembrie, am primit de la Moscova o telegramă care conţinea declaraţia făcută de Litvinov lui Payart. În situaţia de atunci ea reprezenta un document de o imensă însemnătate politică. Era important ca el să fie cunoscut în cercuri cât mai largi, deoarece „clica de la Cliveden" desfăşurase în tot cursul lunii august o adevărată campanie de insinuări în cercurile politice, al cărei sens se reducea la următoarele: „Noi am fi bucuroşi să salvăm Cehoslovacia, dar fără Rusia aceasta e greu de realizat, iar Rusia tace şi se sustrage în mod vădit de la îndeplinirea obligaţiilor ce decurg din pactul de asistenţă mutuală sovieto-cehoslovacM.

În aceeaşi zi, la 3 septembrie, l-am vizitat pe Churchill, la proprietatea sa din apropierea capitalei, Chartwell, şi i-am relatat amănunţit conţinutul

20 Veri „Pentru pace trainici, pentru democraţie populară !* din 21 decembrie 1949.

declaraţiei făcute de Litvinov lui Payart. Churchill a înţeles pe dată importanţa ei şi mi-a spus pe loc că va aduce imediat la cunoştinţa lui Halifax comunicarea mea. El s-a ţinut de cuvânt. Chiar atunci, la 3 septembrie, el i-a trimis lui Halifax o scrisoare în care îi relata amănunţit demersul întreprins de Litvinov. Churchill confirmă acest lucru şi în memoriile sale de război[21]. Nu m-am limitat la discuţia cu Churchill, ci am mai avut întrevederi cu Lloyd George, cu locţiitorul liderului laburiştilor, Arthur Greenwood, cărora le-am repetat ceea ce îi relatasem lui Churchill.

Am procedat astfel, făcându-mi următorul calcul: cei trei lideri ai opoziţiei vor relata fără doar şi poate despre demersul lui Litvinov colegilor lor de partid (cu atât mai mult cu cât nu le-am cerut să păstreze vreun secret asupra celor transmise de mine); prin urmare, în cercurile politice din Londra se va cunoaşte adevărata poziţie a U.R.S.S. În această problemă atât de actuală; iar dacă vreunul dintre membrii guvernului s-ar fi apucat să lanseze în parlament calomnii cu privire la pretinsa „pasivitate” a U.R.S.S.

21 W. Churchill, op. cit., p. 266.

în problema cehoslovacă, opoziţia ar fi fost în măsură să răspundă astfel încât să restabilească adevărul. Evenimentele ulterioare au confirmat pe deplin calculele mele.

Nu m-am îndoit atunci, cum nu mă îndoiesc nici acum, că dacă guvernul francez ar fi acceptat mâna întinsă de partea sovietică la 2 septembrie, dacă Anglia şi Franţa ar fi păşit măcar în acest al doisprezecelea ceas la acţiuni comune alături de U.R.S.S., Cehoslovacia ar fi fost salvată, iar apoi, întreaga desfăşurare a evenimentelor europene şi mondiale ar fi luat un alt curs. Procedând însă astfel ar fi însemnat ca ele să se certe cu Hitler, să pună cruce planurilor „securităţii occidentale”, să renunţe la speranţa de a încăiera Germania cu U.R.S.S... Nu! Nici Chamberlain, nici Daladier 1 nu voiau pentru nimic în lume să facă aşa ceva! Ei preferau să se legene cu himerele lor absurde şi fantastice, generate de ura de clasă împotriva ţării socialismului! De dragul acestora erau gata să sacrifice Cehoslovacia, şi nu numai Cehoslovacia...

În memoriile sale de război W. Churchill

relatează că, la 5 septembrie, a primit din partea lui Halifax un răspuns la scrisoarea amintită mai sus, în care ministrul de Externe declara că a pune chestiunea Cehoslovaciei la Liga Naţiunilor „ar fi acum de puţin folos, însă că va avea aceasta în vedere” 2.

La 7 septembrie, două zile după răspunsul trimis de Halifax lui Churchill, a apărut în ziarul „Times” un editorial de rău augur, în care se dădea limpede a înţelege că cea mai bună soluţie ar fi ca regiunea sudetă să fie cedată Germaniei. Ministerul englez al Afacerilor Externe s-a grăbit să declare că nu are niciun amestec în legătură cu editorialul în cauză; nimeni însă nu l-a crezut.

Îmi aduc aminte că, la 8 septembrie, a doua zi după ce „Times” a publicat articolul cu pricina, am fost invitat la Halifax şi în cursul discuţiei, care a atins diverse probleme, el mi-a declarat că guvernul britanic nu are niciun fel de legătură cu această luare de poziţie a ziarului. Nici eu nu l-am crezut. Desigur, puteam să accept că nici Ministerul Afacerilor Externe, nici guvernul ca atare nu au dat direct şi

formal ziarului „Times” indicaţia de a publica acest nefast editorial. Dar nu au oare autorităţile superioare destule căi şi canale, indirecte şi neoficiale, la îndemână pentru a-şi vedea publicate în presă părerile şi punctele lor de vedere? Aşa stăteau lucrurile şi în acest caz, deoarece prin întreg conţinutul şi tonul său, editorialul din „Times” reflecta cât se poate de pregnant ideile şi acţiunile „clicii de la Cliveden”. Ce motive aveam să cred în dezminţirea lui Halifax?

Apoi au venit ruşinoasele zile ale Münchenului. Şeful guvernului britanic, „omul cu umbrela”, cum l-au botezat atunci nişte ziarişti spirituali, a ajuns, cu sprijinul activ al lui Daladier, să joace rolul unui voiajor politic prost inspirat, care se tot agita făcând naveta între Hitler şi guvernul cehoslovac. Dar nu numai atât: Chamberlain s-a înjosit într-atâta încât s-a transformat în „ciomagul” „Führerului” nazist, – adresând Cehoslovaciei cererea să capituleze în faţa agresorului german.

Totuşi, înainte ca aceste eforturi britanice să fi reuşit pe deplin, U.R.S.S. a mai făcut o încercare de a salva situaţia. În septembrie 1938, s-a întrunit

sesiunea ordinară a Ligii Naţiunilor. Cu această ocazie a venit la Geneva Litvinov. El m-a chemat de la Londra ca să lucrez în cadrul delegaţiei sovietice. La Geneva, atmosfera era încărcată. Pe culoarele Ligii circulau cele mai alarmante zvonuri şi istorii. De la o zi pe alta, toată lumea se aştepta ca Germania să atace Cehoslovacia. Până şi paşnicii elveţieni începuseră să facă exerciţii de apărare antiaeriană şi de camuflare a luminilor.

La Geneva am aflat că ministrul de Externe francez, Bonnet, unul dintre cei mai înrăiţi duşmani ai U.R.S.S., a ascuns faţă de majoritatea membrilor guvernului francez declaraţia făcută de Litvinov lui Payart. Tot timpul Bonnet explica atitudinea trădătoare a Franţei faţă de Cehoslovacia prin „pasivitatea Rusiei” în problema cehoslovacă; de aceea declaraţia făcută la 2 septembrie de comisarul poporului pentru Afacerile Externe al U.R.S.S. nu-i convenea de loc. Ne-am dat seama că în Franţa nimeni nu aflase, nici chiar unii membri ai cabinetului, că guvernul U.R.S.S. era gata să intervină în apărarea Cehoslovaciei. Era absolut necesar să se arate Franţei

şi întregii lumi adevărata poziţie a Uniunii Sovietice. Tocmai de aceea, la 21 septembrie 1938, Litvinov a repetat în mod public, de astă dată de la tribuna Ligii Naţiunilor, ceea ce cu nouăsprezece zile înainte comunicase guvernului francez pe cale diplomatică, prin intermediul lui Payart. Intriga lui Bonnet a eşuat, iar demascarea ei a contribuit la consolidarea prestigiului internaţional al U.R.S.S. în întreaga lume. Peste două zile, la 23 septembrie, reprezentanţii britanici la Geneva, Butler şi lordul De la Warr, ne-au invitat, pe Litvinov şi pe mine, la o discuţie asupra situaţiei create. Englezii doreau să afle cum vede partea sovietică acţiunile concrete ce ar decurge din declaraţia făcută de Litvinov cu două zile înainte, în şedinţa Ligii Naţiunilor. Comisarul poporului a răspuns propunând convocarea imediată a unei conferinţe a reprezentanţilor Angliei, Franţei şi U.R.S.S., care să aibă loc la Paris sau în orice alt loc convenabil (dar nu la Geneva), în vederea elaborării măsurilor pentru apărarea Cehoslovaciei. El a adăugat că pactul de asistenţă mutuală sovieto-cehoslovac va fi aplicat indiferent de poziţia pe care o va adopta Liga

Naţiunilor (acelaşi lucru fusese comunicat guvernului cehoslovac cu trei zile înainte, ca răspuns la întrebarea acestuia cu privire la poziţia guvernului sovietic). Litvinov a comunicat apoi, că guvernul sovietic a dat guvernului Poloniei un avertisment important: dacă Varşovia are de gând să atace Cehoslovacia pentru a-i smulge regiunea TE>m (în această privinţă circulau multe zvonuri), U.R.S.S. va considera în mod automat nul şi neavenit pactul de neagresiune sovietopolonez.

Butler şi De la Warr păreau să arate mult interes faţă de declaraţiile lui Litvinov şi au manifestat chiar o oarecare simpatie faţă de acţiunile Uniunii Sovietice. Ei au promis că vor comunica imediat la Londra conţinutul discuţiei noastre şi, după ce vor primi instrucţiuni, se vor întâlni din nou cu noi... Dar, vai! – această nouă întâlnire n-a mai avut loc (bineînţeles, nu din vina noastră). Se putea oare să se întâmple altminteri? Tocmai în ultimele zile ale lui septembrie 1938, Chamberlain şi Daladier făceau ultimele pregătiri pentru a săvârşi „operaţia de trădare" a Cehoslovaciei.

La 27 septembrie, Litvinov mi-a cerut să mă întorc imediat la Londra.

— Prezenţa dumneavoastră – mi-a spus el – este acum mult mai importantă acolo, decât în Elveţia.

În aceeaşi zi am şi plecat din Geneva. La gară era întuneric beznă, deoarece tocmai în seara aceea autorităţile locale organizaseră în oraş un exerciţiu de camuflaj. În zorii zilei de 28 am sosit la Paris. Ploua şi străzile capitalei Franţei, care îmi erau atât de familiare, erau pustii şi triste. La Londra am sosit în aceeaşi zi, pe la ora patru, şi m-am dus de la gară direct la parlament. Am ajuns acolo tocmai în momentul cel mai dramatic.

După cum se ştie, primul pelerinaj întreprins de Chamberlain la Hitler a avut loc la 15 septembrie. Dictatorul nazist l-a primit pe premierul britanic la Berchtesgaden; la această întrevedere Hitler şi-a expus pretenţiile faţă de Cehoslovacia şi a ameninţat că, în caz de refuz, va folosi forţa. Chamberlain s-a întors la Londra. A avut loc o reuniune extraordinară a miniştrilor anglo-francezi care au acceptat condiţiile puse de Hitler. La 19 septembrie, sub presiunea

puternică din partea Londrei şi Parisului guvernul cehoslovac a acceptat şi el aceste condiţii[22]. Atunci Chamberlain a luat a doua oară avionul pentru a se întâlni cu Hitler. Întrevederea a avut loc la 22 – 23 septembrie, la Godesberg. Premierul britanic presupunea că, oferindu-i acceptarea Cehoslovaciei, va binemerita mulţumirea „Führerului", dar s-a înşelat crunt. Dându-şi seama încă la Berchtesgaden că are de-a face nu cu un brav cavaler în armură de oţel, ci cu o momâie de cârpe, cu lamentabilul „om cu umbrela", Hitler a decis că nu are de ce să se jeneze. La a doua discuţie avută cu Chamberlain la Godesberş, „Führerul" a formulat noi pretenţii, mult mai aspre decât cele de la Berchtesgaden. Premierul britanic a rămas foarte descurajat, dar cu toate acestea s-a apucat să „convingă" Cehoslovacia să facă noi concesii. El a revenit la Londra şi, împreună cu Daladier, a încercat din nou să exercite presiuni asupra guvernului de la Praga. De data aceasta însă nu i-a mers: guvernul cehoslovac a respins „programul

22 yîrfurile burgheziei cehoslovace, inclusiv Bene; şi un număr de membri ai guvernului, adopraseră o poziţie capitulardă, ceea ce a uşurat considerabil manevrele lui Chamberlain şi Daladier.

de la Godesberg” formulat de Hitler. Această hotărâre a cehoslovacilor a fost determinată într-o anumită măsură şi de asigurările pe care le dăduse cu câteva zile înainte partea sovietică în sensul că este gata să acorde Cehoslovaciei ajutor în orice condiţii, chiar în cazul unei trădări din partea Franţei. Hitler s-a înfuriat la culme şi a declarat la 26 septembrie că, dacă Cehoslovacia nu va capitula până la 28 septembrie, orele 14, va declanşa acţiuni militare. Chamberlain şi Daladier au intrat în panică; premierul britanic s-a adresat lui Hitler şi lui Mussolini cu o rugăminte redactată pe un ton slugarnic, solicitându-le să accepte o întrevedere în patru pentru rezolvarea definitivă a problemei cehoslovace. Concomitent, guvernul francez a emis un ordin de chemare sub arme a câtorva contingente de rezervişti, iar guvernul britanic a mobilizat flota şi a luat unele dispoziţii de apărare antiaeriană. Aceste măsuri urmăreau să creeze în masele populare o stare de spirit convenabilă ţelurilor urmărite de guvernanţii capitularzi. Toţi aşteptau într-o încordare teribilă: va accepta Hitler această nouă întrevedere sau nu?

La 28 septembrie, când am luat loc la parlament în loja rezervată ambasadorilor, Chamberlain, agitat şi frământat, stătea în picioare în faţa băncii guvernului şi, gesticulând nervos cu mâna dreaptă, arăta tuturor a o foaie de hârtie pe care o ţinea strâns între degete. Era o scrisoare de la Hitler, primită chiar în timpul şedinţei; ea cuprindea răspunsul dictatorului nazist la jalba lui Chamberlain prin care solicita o întâlnire a celor patru şefi de guverne. Hitler a acceptat această reuniune. Premierul nu-şi ascundea entuziasmul. Majoritatea zdrobitoare a conservatorilor l-au întâmpinat cu ovaţii. Laburiştii şi liberalii au fost mai rezervaţi, însă nici ei nu-şi ascundeau bucuria. În această atmosferă Chamberlain a părăsit clădirea parlamentului pentru a porni imediat în pelerinaj la München.

Toată această scenă a produs asupra mea o impresie deprimantă. Aveam senzaţia omului care vede un autobuz greu, supraîncărcat cu oameni, prăvălindu-se pe un povârniş ce duce spre o prăpastie, fără a putea face ceva ca să-l oprească. Am ieşit din loja rezervată ambasadorilor şi pe culoarele

parlamentului m-am nimerit faţă în faţă cu un laburist pe care îl cunoşteam bine; îl văzusem cu puţin înainte aplaudându-l pe Chamberlain.

— De ce l-aţi aplaudat? – l-am întrebat.

— De ce să nu-l aplaud? – mi-a replicat laburistul. Cehoslovacia va rămâne totuşi în picioare şi poate că nu va fi nici război.

I-am răspuns:

— Nu vreau să fiu Casandra, dar să ţineţi minte ce vă spun: Cehoslovacia a pierit, iar războiul a devenit inevitabil.

Laburistul m-a privit cu uimire.

— Vorbiţi serios? – m-a întrebat el complet des cumpănit.

— Cât se poate de serios... Vom trăi şi vom vedea.

Se ştie cum au evaluat lucrurile mai departe. La 29 şi 30 septembrie a avut ioc conferinţa de la München. Hitler s-a comportat cu o extremă insolenţă. Mussolini îi ţinea hangul. Chamberlain şi Dalladier se zvârcoleau ca nişte peşti pe uscat. În cele din urmă, acordul de la München a fost semnat; Cehoslovacia

nici n-a fost invitată să ia parte. Acordul ouprindea în esenţă următoarele:

Regiunea sudetă era predată Germaniei împreună cu întreg patrimoniul aflat pe teritoriul ei; în plus, Cehoslovacia trebuia să satisfacă pretenţiile teritoriale ce-i fuseseră adresate de Polonia şi Ungaria. Cehoslovacia, astfel amputată, lipsită de apărare şi umilită, trebuia să primească garanţia „celor patru mari”, care, după cele întâmplate, nu valora mai nimic.

Pentru a atenua întrucâtva impresia apăsătoare pe care avea să o producă trădarea de la München asupra opiniei publice largi din Anglia, Chamberlain l-a înduplecat pe Hitler să semneze, împreună cu el, o hârtiuţă pe care scria că în viitor nu trebuie să se işte războaie între Anglia şi Germania. Era o hârtiuţă amantă, bună doar de aruncat la coş, după cum au arătat evenimentele ulterioare!... întors de la München, când a coborât din avion pe aerodromul de la Londra, Chamberlain a fluturat demonstrativ acest petic de hârtie, exclamând patetic că pacea e asigurată „pentru generaţia noastră”!...

Ministrul Afacerilor Externe, Halifax, nu s-a lăsat mai prejos decât premierul său. Ambasadorul german la Londra, H. Dirksen, notează, printre altele, următoarele în însemnările sale asupra discuţiei pe care a avut-o cu Halifax la 9 august 1939:

„În continuarea disouţiei, lordul Halifax mi-a spus că dl vrea să-mi expună amănunţit gândurile şi vederile ce şi le-a format după München... El era convins că după München o pace de cincizeci de ani a fost asigurată lumii întregi, pace bazată aproximativ pe următoarele: Germania va fi o putere dominantă pe continent având drepturi preponderente, în special cu caracter politico-comercial, în sud-estul Europei; Anglia se va ocupa în această regiune de comerţ numai în proporţii modeste; Anglia şi Franţa, apărate în Europa occidentală de orice conflict cu Germania prin linii fortificate de ambele părţi, vor tinde prin măsuri defensive să-şi păstreze posesiunile llor şi să dezvolte resursele lor [naturale]; prietenie cu America; prietenie cu Portugalia; Spania ar rămâne deocamdată un factor nedefinit, care, în orice caz, trebuie neapărat, în anii apropiaţi, să fie eliminat din

toate combinaţiile marilor puteri[23]; Rusia – situată la o parte – e o ţară mare şi greu de cuprins în vederi; tendinţa Angliei de a-şi asigura drumul în Marea Mediterană, prin Aden, Colombo, Singapore, spre dominioane şi Extremul Orient" 2.

Citind aceste rânduri, e greu de spus ce predomină în ele – rea-credinţa imperialistă sau fenomenala orbire în aprecierea mersului istoriei. Un lucru este clar: Halifax nu înţelegea nimic din cele ce se petreceau în lume. Cât de caracteristică este în special observaţia că „Rusia – situată la o parte – e o ţară mare şi greu de cuprins în vederi!" Altceva n-a fost el în stare să îngaime despre un popor care îşi durează viaţa pe o şesime a globului şi a devenit stegarul viitorului omenirii!

În Anglia, acordul de la München a dat loc la o reacţie extrem de furtunoasă. Masele largi ale poporului, care pricepeau mai bine decât Chamberlain sensul lucrurilor, erau indignate de actul de trădare comis faţă de Cehoslovacia şi alarmate de creşterea iminentă a pericolului de război. Cercuri mai lucide

23 „Pravda* din 14 octombrie 1938.

ale clasei dominante vedeau că primul ministru târăşte ţara în prăpastie şi încercau un sentiment de profundă umilinţă din pricina rolului ilamentabil pe care acesta îl jucase în toată această tragică istorie. S-a găsit chiar un membru al guvernului – ministrul Marinei, Duff Cooper – care n-a putut suporta cele întâmpilate şi la 1 octombrie 1938 a demisionat în mod demonstrativ. „Clica de la Cliveden" şi-a strâns însă şi mai puternic rândurile şi a încercat să arunce toată vina pentru crima istorică comisă de ea asupra… Uniunii Sovietice! În lumina celor relatate mai sus, această afirmaţie ar putea părea o absurditate fantastică; şi totuşi aşa s-au petrecut lucrurile.

La 11 octombrie 1938, zece zile după actul de trădare săvârşit la München, unul dintre membrii guvernului englez, lordul Winterton, a rostit un amplu discurs la o întrunire publică, în care a explicat că englezii şi francezii n-au avut încotro şi au trebuit să-i cedeze lui Hitler… ghiciţi de ce?… ei bine, pur şi simplu din cauza slăbiciunii militare a Uniunii Sovietice care nu era, pasămite, în stare şi nu voia să-şi îndeplinească obligaţiile decurgând din pactul de

asistenţă mutuală încheiat cu Cehoslovacia.

Când am citit în ziar cuvântarea lui Winterton am fost cuprins de o profundă indignare şi am cerut de îndată o întrevedere cu Halifax căruia i-am exprimat un protest împotriva născocirilor calomnioase ale lui Winterton. Totodată, am dat în presă un comunicat din partea ambasadei sovietice în care se spunea:

„Declaraţia lui Winterton denaturează complet poziţia reală a guvernului sovietic în problema cehoslovacă. Poziţia U.R.S.S. în această chestiune a fost formulată clar şi precis, într-un fel care nu lasă loc nici unei îndoieli, de către comisarul poporului pentru Afacerile Externe, M.M. Litvinov, la 21 septembrie, în cadrul expunerii făcute de el la Geneva, la şedinţa plenară a Ligii Naţiunilor. Rezumând în cuvântarea sa discuţia pe care o avusese la 2 septembrie 1938 cu însărcinatul cu afaceri francez la Moscova, Litvinov a spus că U.R.S.S. intenţionează să-şi îndeplinească toate obligaţiile ce decurg din pactul sovieto-cehoslovac şi, împreună cu Franţa, să acorde Cehoslovaciei ajutorul necesar prin toate mijloacele la îndemână.

Litvinov a adăugat mai departe, că departamentul militar al U.R.S.S. este gata să înceapă imediat tratative cu reprezentanţii marilor state majore ale Franţei şi Cehoslovaciei, pentru a stabili măsurile concrete în vederea acţiunilor comune" b 1

Am crezut că aceasta va fi de ajuns şi lucrurile se vor opri aici. M-am înşelat însă! A doua zi dimineaţă, la 12 octombrie, am văzut în ziare o relatare a unei noi cuvântări a lui Winterton, rostită tot la o întrunire publică, în care şi-a repetat afirmaţiile mincinoase. Asta m-a scos complet din fire şi am publicat în presă o a doua declaraţie din partea ambasadei, de astă dată în termeni mai tari; în ea se spunea că orice dispută cu un om care închide în mod conştient ochii în faţa adevărului este inutilă, dar că nicio minciună nu se poate transforma în adevăr, chiar dacă este repetată.

În atmosfera încărcată din acele zile, polemica dintre ambasada sovietică şi un membru al guvernului britanic a atras atenţia generală. Laburiştii au făcut o interpelare în parlament. A trebuit să răspundă însuşi premierul. Se poate lesne înţelege, cât de puţin îi surâdea aceasta şi cât de mult s-a căznit dl să-l scoată

din cauză pe colegul său de guvern. Cu toate acestea, Chamberlain a fost nevoit să-l dezavueze pe Winterton. Am putut înregistra o mică satisfacţie…

Era însă tare mică! Căci ceea ce era într-adevăr important, esenţial, primordial pentru noi, pentru statul şi guvernul sovietic, şi anume, poziţia adoptată de Anglia pe arena internaţională, nu putea decât să ne provoace o profundă îngrijorare şi indignare. La München se înjghebase faimosul „pact în patru”, al cărui ascuţiş era îndreptat împotriva U.R.S.S. şi, pe deasupra, în cea mai mârşavă şi dezgustătoare variantă a sa, adică un „pact în patru” în cadrul căruia dictatorii fascişti tăiau şi spânzurau, iar reprezentanţii Angliei şi Franţei le ţineau isonul ca nişte slugi amărâte şi fricoase. Într-adevăr, cât de caracteristică a fost comportarea guvernului britanic în zilele critice din septembrie! El n-a făcut nici măcar o singură încercare de a se consulta cu guvernul U.R.S.S. în privinţa Cehoslovaciei şi a păcii europene. Toate tratativele duse de

Chamberlain cu Mussolini, toate pelerinajele sale la dictatorii fascişti, toate acordurile încheiate cu ei,

inclusiv cel de la München, au fost întreprinse fără a ţine seama de părerea guvernului sovietic, chiar fără a-l informa despre ceţe ce s-au petrecut. Singura dată când Halifax a luat contact cu mine, în legătură cu evenimentele ce s-au desfăşurat în septembrie, a fost convorbirea de la 29 septembrie, adică în momentul când Chamberlain se afla la München şi soarta Cehoslovaciei fusese pecetluită. Dar despre ce a fost vorba în această convorbire? Oare despre poziţia Angliei în problema cehoslovacă? Despre perspectivele şi liniile acordului încheiat cu Germania şi Italia? Nimic din toate acestea! în convorbirea de la 29 septembrie, Halifax a vrut să-mi explice de ce Anglia şi Franţa au acceptat să aibă o conferinţă cu dictatorii fascişti fără U.R.S.S. Însă justificările salle sunau mai rău decât cel mai aspru act de acuzare împotriva politicii lui Chamberlain. Iată cuvintele autentice ale lui Halifax, aşa cum le-a redat în însemnarea sa asupra convorbirii noastre:

„Noi toţi trebuie să ţinem seama de fapte, iar unul din fapte, după cum îi (adică, mie – *I.M.*) este bine cunoscut, constă în împrejurarea că în situaţia

actuală şefii guvernelor german şi italian n-ar vrea să se aşeze la aceeaşi masă cu guvernul sovietic. Ni se pare extraordinar de important şi cred că acest lucru este important şi pentru el, ca, pentru evitarea războiului, problemele litigioase să fie într-un fel sau altul rezolvate pe calea tratativelor. Tocmai acest considerent l-a îndemnat ieri pe primul ministru să se adreseze lui Hitler cu apelul de a se convoca o conferinţă la care ar putea fi invitaţi şi alţii, dacă Hitler va dori aceasta" x.

Era un adevărat certificat de paupertate politică, dat guvernului britanic de către ministrul său de Externe. Într-adevăr, cum vedea Halifax situaţia ce s-a creat? în cantrill întregii situaţii se află Hitler. Lui i-a expediat premierul Marii Britanii rugămintea fierbinte de a se convoca o conferinţă, tot de el depinde şi componenţa acestei conferinţe. Chamberlain nu poate face nimic în această privinţă. El nu pune niciun fel de condiţii, şi nici nu-şi exprimă vreo dorinţă. Premierul britanic stă smirnă şi „primeşte" cu recunoştinţă fărâimkurile pe care dictatorul nazist binevoieşte să i le arunce. Este greu de închipuit o înjosire mai mare

pentru şeful guvernului uneia dintre cele mai mari puteri ale lumii, ale cărei posesiuni erau pe atunci încă răspândite în toate părţile globului.

Nu mi-am ascuns faţă de Halifax adevăratele mele simţăminte şi i-am exprimat cu toată sinceritatea părerea despre cele ce mi-a spus şi despre politica lui Chamberlain în domeniul problemelor internaţionale. Am subliniat în mod deosebit, că slăbiciunea manifestată de guvernul britanic în cursul evenimentelor din 1938, nu numai că nu va îndepărta primejdia unui al doilea război mondial, ci, dimpotrivă, o va apropia. Din păcate însă, Hallifax a „uitat" să reproducă aceste obiecţii ale mele în însemnările pe care le-a făcut asupra acestei convorbiri. De altminteri, aşa se procedează adeseori în documentele diplomatice engleze.

Ce concluzii am tras, am fost nevoit să trag, din experienţa amară a tragediei cehoslovace?

Eile au fost limpezi, dar puţin consolatoare. Mi-am spus în sinea mea:

„Iată cum îşi îndeplineşte Franţa lui Daladier obligaţiile asumate conform tratatelor încheiate de ea!

Iată cum respectă Anglia lui Chamberlain statutul Ligii Naţiunilor!”

Tertipul lui Chamberlain

În noiembrie 1938, când frământările stârnite de München se mai potoliră, s-a produs un alt eveniment grav.

Am arătat că, la 16 aprilie 1938, Chamberlain şi Mussolini au semnat un tratat anglo-italian de prietenie şi colaborare. Chamberlain însă, căutând să liniştească cât de cât opinia publică engfleză, făcuse cu acest prilej promisiunea că tratatul nu va fi ratificat înainte ca trupele italiene să fi fost retrase din Spania, în conformitate cu planul „comitetului de neintervenţie”. După îndelungate discuţii şi dispute, planul în chestiune a fost, în sfârşit, adoptat la 5 iulie 1938. În privinţa evacuării combatanţilor străini din Spania, el prevedea ca partea care are mai puţini combatanţi din această categorie să evacueze zece mii, iar partea care are mai mulţi să evacueze un procent analog de străini care luptă în rândurile ei. În mod concret aceasta echivala cu următoarele: de partea guvernului republican luptau în vara anului

1938 aproximativ douăsprezece mii de oameni – combatanţii brigăzilor internaţionale; cu alte cuvinte, pentru partea republicană zece mii de combatanţi străini însemnau 80% din totalul lor; dimpotrivă, de partea lui Franco luptau pe atunci aproximativ o sută treizeci de mii de străini, dintre care italieni cel puţin o sută ide mii; prin urmare, pentru a îndeplini prevederile planului alcătuit de comitetul amintit, Franco ar fi trebuit să trimită la urmă minimum optzeci de mii de italieni. Bineînţeles, toată această treabă nu-i convenea lui Franco şi de aceea el a început în toamna anului 1938 să tergiverseze. Germanii şi italienii îl sprijineau aativ în această privinţă.

În septembrie 1938, fără a mai aştepta sfârşitul conciliabulelor de la „comitetul de neintervenţie" pentru evacuarea proporţională a combatanţilor străini din cele două tabere, guvernul republican a renunţat în general, printr-un act unilateral, la ajutorul brigăzilor internaţionale, iar o comisie specială a Ligii Naţiunilor, venită la rugămintea sa, a vizitat Spania republicană şi a confirmat că

republicanii au îndeplinit hotărârea întocmai. Franco s-a văzut pus într-o situaţie dificilă şi, atunci, a decis să facă „un gest frumos”. El a declarat că este dispus să evacueze zece mii de combatanţi străini. Chiar dacă toţi aceşti zece mii ar fi fost alcătuiţi numai din italieni, ei n-ar fi reprezentat mai mult decât 10% din numărul total al italienilor care luptau de partea lui Franco. Planul „comitetului de neintervenţie” cerea însă evacuarea a cel puţin 80%, adică a optzeci de mii de italieni. Propunerea lui Franco era o adevărată escrocherie şi oricui îi era limpede că ea nu însemna în niciun caz îndeplinirea planului „comitetului”. Câtă vreme acest plan nu era îndeplinit, Chamberlain, potrivit propriei sale promisiuni, făcută în aprilie 1938, nu avea dreptul să ratifice tratatul anglo-italian.

Dar asta se întâmplase înainte de München. Acum, după München, premierul britanic devenise „mai înţelept”. Îmi aduc aminte că în convorbirea pe care am avut-o cu Halifax, la 11 octombrie, i-am pus direct următoarea întrebare: consideră oare guvernul britanic că evacuarea celor zece mii de italieni din Spania este suficientă pentru a ratifica tratatul anglo-

italian? Răspunsul lui Halifax a fost ambiguu şi neclar. El s-a lansat într-o lungă peroraţie pe tema că problema evacuării trebuie abordată din punctul de vedere al unor probleme mai generale şi, îndeosebi, pornindu-se de la dorinţa de a lichida cât mai repede „problema spaniolă” în ansamblu, întrucât este o sursă de „extremă îngrijorare internaţională”. Iar spre sfârşit, a spus că „acest considerent

(adică lichidarea cât mai rapidă a «problemei spaniole» – *I. M.*) este mult mai important decât cifrele exacte ale italienilor sau ale supuşilor oricărei alte puteri, evacuaţi din Spania”.

Nu mai putea exista nicio îndoială. Guvernul Chamberlain voia să sugrume cât mai repede Republica Spaniolă şi de aceea era dispus să închidă ochii asupra tertipurilor lui Franco. Până la urmă aşa a şi procedat. Retragerea celor zece mii de italieni a fost recunoscută de Chamberlain drept îndeplinirea de către Franco a planului „comitetului” şi, după acest truc, la 16 noiembrie 1938, guvernul britanic a ratificat tratatul anglo-italian.

Din nou mi-am repetat în sinea mea:

„Iată cum îşi respectă cuvântul Anglia lui Chamberlain 1”.

În pragul anului 1939

La început de an nou, fără să vreau, mi-am făcut bilanţul celor şase ani de activitate desfăşurată la Londra ca ambasador al U.R.S.S. Nu era un bilanţ îmbucurător.

Venisem acolo în 1932 pătruns de cele mai bune intenţii şi, timp de şase ani, îndeplinind misiunea dată de guvernul sovietic, am depus eforturi considerabile pentru a ameliora relaţiile dintre Anglia şi U.R.S.S. Aceasta corespundea şi simţămintelor şi năzuinţelor mele personale: din copilărie am nutrit simpatie şi respect faţă de poporul englez, faţă de înalta sa cultură, faţă de remarcabila sa literatură. Voiam atât de mult să contribui la realizarea unei colaborări trainice între cele două ţări. Ştiam prea bine, că dorinţa guvernului sovietic este şi dorinţa milioanelor de oameni sovietici. Şi iată acum, în al şaptelea an al activităţii mele la Londra, trebuie să constat cu amărăciune că toate aceste strădanii şi eforturi s-au soldat cu roade mai puţin decât mediocre.

Da, într-adevăr, Uniunea Sovietică şi Anglia încheiaseră (după o luptă înverşunată!) un acord comercial provizoriu. Da, într-adevăr, timp de un an după aceea relaţiile anglosovietice puteau fi caracterizate întrucâtva ca „prieteneşti”.[24]

Da, într-adevăr, izbutisem să găsesc în Anglia, în rândul clasei dominante, destui oameni inteligenţi, clarvăzători şi influenţi şi să stabilesc cu ei relaţii apropiate. Toate acestea au fost bune şi utile pentru U.R.S.S., pentru Anglia, pentru cauza păcii generale.

Totuşi, în Marea Britanie puterea era deţinută ferm de cele mai reacţionare elemente ale partidului conservator. Primul ministru al ţării era Chamberlain, iar ministru de Externe – lordul Halifax.

„Clica de la Cliveden” determina coordonatele fundamentale ale politicii oficiale a guvernului. Această politică oficială îşi avea ascuţişul îndreptat împotriva U.R.S.S. şi a principiilor seourităţii colective, ea urmărea să provoace o ciocnire între Germania şi Uniunea Sovietică şi sacrifica pe „altarul” acestor scopuri ţări şi popoare. Exemplul Austriei,

24 „DBFP“, Third Series, voi. III, L., 1950, p. 331.

Cehoslovaciei, Spaniei era în această privinţă cât se poate de concludent…

Ce făgăduia viitorul?

Orizontul european era încărcat de nori negri. Războiul mondial putea fi preîntâmpinat numai prin eforturile comune ale U.R.S.S., Angliei, Franţei, S.U.A. Deosebit de important, din punct de vedere practic, era să se ajungă la o colaborare între Londra şi Moscova. La o întrunire publică din iarna 1938 – 1939 am declarat deschis că alternativa războiului sau a păcii depinde în ultimă analiză de caracterul relaţiilor dintre Anglia şi U.R.S.S. Dar ceea ce văzusem şi constatasem în cursul celor şase ani de activitate la Londra, ceea ce se petrecuse în Europa în cursul anului 1938, făceau puţin probabilă o colaborare strânsă între puterile care nu erau interesate în dezlănţuirea războiului. Cel mai puţin se putea conta că Chamberlain va fi acela care va accepta această colaborare.

Desigur, şi în aceste condiţii atât de nefavorabile va trebui să fac tot ce va fi omeneşte cu putinţă pentru realizarea unei apropieri între Londra şi Moscova, căci

aceasta este o datorie care îmi incumbă în calitatea mea de ambasador sovietic; căci această apropiere oferă o speranţă, dacă nu în preîntâmpinarea, cel puţin în amânarea pentru un timp a celui de-al doilea război mondial…

Cu toate acestea am păşit în anul 1939 împovărat de presentimente sumbre şi de profunda neîncredere faţă de guvernul englez de atunci, îndeosebi faţă de şeful său, Neville Chamberlain. Acesta a fost fundalul psihologic pe care aveau să-şi înscrie ţesătura întortocheată evenimentele acestui an de tristă amintire…

M-am oprit atât de amănunţit asupra stărilor de spirit, gândurilor şi simţămintelor care mă încercau atunci, nu pentru că le-aş acorda o semnificaţie deosebită, personală. M-am oprit asupra lor numai pentru că ele reflectau veridic ceea ce gândeau şi simţeau poporul sovietic, statul sovietic, guvernul sovietic. Psihologia mea nu era decât o copie în miniatură a psihologiei întregii realităţi sovietice şi numai ca atare merită atenţia cititorului.

În 1939

Tot ce a fost expus în paginile anterioare nu reprezintă decât preistoria tratativelor tripartite pentru încheierea unui pact de asistenţă mutuală desfăşurate între U.R.S.S., Anglia şi Franţa. De aceea, n-am vorbit decât pe scurt despre evenimentele din perioada 1932 – 1938, lăsând la o parte multe detalii (adesea foarte caracteristice) şi reconstituind tabloul evenimentelor la scara lunilor şi chiar a anilor. Acum trec la amintirile mele despre tratativele tripartite ca atare, adică la tema principală a acestei cărţi; aici sunt nevoit să schimb scara la care vor fi reproduse faptele şi evenimentele. Aici nu va mai fi vorba nici de ani şi nici de luni, ci de săptămâni, zile şi, în unele cazuri, chiar de ore. Aşa va fi mai just, mai clar şi mai concludent.

Cotropirea Cehoslovaciei şi manevrele lui Chamberlain

La 10 martie 1939 Samuel Hoare, ministru de Interne şi unul dintre cei mai înrăiţi protagonişti ai „clicii de la Cliveden”, a rostit la Londra o lungă cuvântare. În această cuvântare, el a zugrăvit în cele mai optimiste culori situaţia creată în Europa după

München, a declarat că Anglia şi Franţa nu intenţionează să atace pe nimeni şi a subliniat că Germania şi Italia au dat în repetate rânduri asigurări că sunt devotate cauzei păcii. Apoi oratorul a continuat astfel: „Ce ar fi dacă în această atmosferă de încredere sporită s-ar înfăptui un plan cincinal, incomensurabil mai grandios decât orice alt plan cincinal, pe care a încercat să-l realizeze în ultimii ani orice altă ţară luată în parte? Ce-ar fi dacă timp de cinci ani n-ar mai exista nici războaie, nici zvonuri de război, dacă popoarele Europei ar putea răsufla uşurate de coşmarul ce le apasă şi de povara zdrobitoare a cheltuielilor pentru înarmare? în acest caz n-ar putea ele oare folosi toate uimitoarele descoperiri şi invenţii ale timpurilor noastre astfel încât să aducă pe pământ secolul de aur, în care sărăcia ar fi redusă la minimum, iar nivelul general de trai ar fi ridicat la o înălţime fără precedent?... Conducătorii lumii au în faţa lor posibilităţi grandioase. Cinci oameni din Europa (Hoare avea în vedere pe conducătorii Angliei, Franţei, Germaniei, Italiei şi U.R.S.S. – *I.M.*), dacă ar fi uniţi în ţelurile şi

acţiunile lor, ar putea să schimbe din temelii întreaga istorie mondială, într-un termen uimitor de scurt... Premierul nostru a şi demonstrat că este gata să pornească spre acest ţel din tot sufletul, din toată inima, fără şovăială. Nu pot crede că ceilalţi lideri europeni nu-l vor sprijini în această năzuinţă atât de măreaţă”[25].

Când reciteşti astăzi discursul lui Samuel Hoare este greu să-ţi imaginezi un exemplu mai pregnant de ipocrizie, mărginire şi completă neînţelegere a celor ce se petreceau în lume (de altminteri, după cum am mai arătat, Halifax vorbea după München despre instaurarea în Europa a unei perioade de pace de cincizeci de ani!). De altfel, şi atunci, în martie 1939, tuturor oamenilor politici englezi mai lucizi şi mai chibzuiţi discursul lui Hoare li s-a părut absurd şi chiar periculos, căci era de natură să semene iluzii în cercurile largi ale populaţiei şi să le dezarmeze din punct de vedere psihologic în faţa celei mai mari primejdii de război. Viaţa reală a dezvăluit foarte repede câte parale făcea toată această prezentare

25 Vezi „The Times“, March 11, 1939.

trandafirie a viitorului, la care nu se zgârcise în discursul său ministrul de Interne.

Exact după cinci zile de la discursul lui Samuel Floare, la 15 martie, Hitler s-a năpustit fulgerător asupra Cehoslovaciei, a ocupat Praga, a decretat Boemia şi Moravia protectorat german şi a transformat Slovacia într-un „stat de sine stătător”. Europa a fost zguduită de un adevărat cutremur politic. Acordul de la München a fost rupt în bucăţi.

Cum a reacţionat Chamberlain?

În aceeaşi zi, la 15 martie, premierul n-a avut încotro şi a trebuit să ia cuvântul în Camera Comunelor cu privire la cotropirea Cehoslovaciei. Bineînţeles, în vorbe, el a fost nevoit să condamne comportarea lui Hitler, dar n-a găsit de cuviinţă să facă parlamentului recomandarea de a adopta măsuri practice. Chamberlain a continuat să afirme cu încăpăţânare că va depune şi în viitor eforturi pentru reinstaurarea atmosferei de încredere reciprocă şi bunăvoinţă între toate marile puteri şi pentru rezolvarea litigiilor internaţionale pe calea tratativelor. El a mai declarat că, în pofida celor

întâmplate, el consideră că politica sa müncheneză este justă şi este încredinţat că ea se bucură de simpatia opiniei publice mondiale.

Poziţia lui Chamberlain a stârnit o reacţie furtunoasă nu numai din partea opoziţiei laburiste şi liberale, ci chiar din partea anumitor elemente ale partidului conservator. În special Eden a criticat violent politica externă a guvernului, avertizând că după cotropirea Cehoslovaciei vor urma noi acte de agresiune ale dictatorilor fascişti. El a cerut în mod energic constituirea unui guvern de coaliţie alcătuit din toate partidele, care să aibă ca obiectiv – lupta eficace împotriva agresiunii şi, în acest scop, să păşească la o strânsă colaborare cu alte state iubitoare de pace[26].

A doua zi, la 16 martie, presa engleză a atacat în unanimitate Germania şi a declarat făţiş că Hitler nu poate fi crezut pe cuvânt. „Times” a calificat cotropirea Cehoslovaciei drept „un act sălbatic şi brutal de opresiune”; „Daily Telegraph” a caracterizat-

26 Vezi „Parliamentary Debates. House of Commons“, voi. 345, col. 435 – 462.

o drept „o crimă monstruoasă”; „Daily Herald” a denumit agresiunea comisă de Hitler un „postscriptum la München” şi a lansat îndemnul ca Marea Britanie să organizeze rezistenţa împotriva dictatorilor fascişti, unindu-se în acest scop cu Franţa, U.R.S.S. şi S.U.A.; „Yorkshire Post” (ziar exprimând vederile cercului lui Eden) a declarat că nu se poate acorda făgăduielilor naziste încrederea pe care le-o acordase în ultimul timp guvernul britanic. În acelaşi spirit s-au exprimat şi alte organe de presă.

Era clar că cercuri largi politice şi ale opiniei publice din Anglia, îndeosebi masele muncitoare, erau profund indignate nu numai de agresiunea comisă de Hitler, ci şi de comportarea propriului lor guvern. În această situaţie, Chamberlain s-a văzut nevoit să manevreze. El a schimbat foarte repede macazul. Chiar la 17 martie, adică la două zile după ce luase cuvântul în parlament, premierul a rostit un lung discurs la o adunare a conservatorilor, ţinută la Birmingham. După cum au demonstrat evenimentele ulterioare, Chamberlain nu şi-a schimbat de loc „năravul”; însă întregul ton al cuvântării sale era

complet diferit faţă de cel pe care-l avusese cu două zile înainte. De data aceasta premierul s-a scuzat că în parlament a fost prea moderat şi a explicat aceasta prin faptul, că atunci nu primise încă suficiente informaţii asupra evenimentelor din Cehoslovacia, apoi a condamnat cu vehemenţă acţiunile agresive ale lui Hitler şi a jurat că Anglia se va opune din răsputeri oricăror încercări ale Germaniei de a-şi impune dominaţia asupra lumii, însă asupra măsurilor ce ar trebui întreprinse pentru prevenirea unui astfel de pericol, premierul s-a pronunţat în termeni nebuloşi şi chiar echivoci. Printre altele, el s-a grăbit să declare că nu este de acord să-şi asume obligaţii imprecise, care vor trebui îndeplinite în împrejurări ce nu pot fi prevăzute în prezent. Tradusă într-un limbaj mai pe înţeles, aceasta însemna că Chamberlain era împotriva încheierii cu alte ţări (el avea în vedere, desigur, în primul rând U.R.S.S. – /. AL) a unor pacte de asistenţă mutuală cu un caracter mai general.

A doua zi, la 18 martie, primul ministru britanic a întreprins încă o manevră, ale cărei consecinţe însă – pe cât se pare – el nu le-a prevăzut atunci. Iată despre

ce este vorba. Imediat după ce Hitler a cotropit Cehoslovacia, în Europa au început să circule zvonuri insistente (inspirate probabil de la Berlin) că următoarea victimă a Germaniei va fi România. La Londra aceste zvonuri au fost colportate deosebit de intens de către ministrul plenipotenţiar român, Tilea. În atmosfera arhiâncărcată din acele zile astfel de versiuni găseau uşor crezare, deoarece poftele expansioniste ale „Führerului" făceau absolut verosimil un nou „salt" agresiv, întreprins de astă dată înspre România, ţară cu masive zăcăminte petrolifere. Toţi admiteau posibilitatea şi chiar probabilitatea acestui „salt". Aceste zvonuri au ajuns să fie cunoscute şi de guvernul britanic, stârnind în sânul lui o puternică nelinişte.

Aceasta a avut ca urmare faptul că, în dimineaţa zilei de 18 martie, ambasadorul englez la Moscova, Seeds, s-a prezentat la comisarul poporului pentru Afacerile Externe, M.M. Litvinov, şi, din însărcinarea guvernului său, i-a adresat următoarea întrebare: ce va întreprinde U.R.S.S. în cazul când Hitler va dezlănţui un atac împotriva României? În seara

aceleiaşi zile, Litvinov, din însărcinarea guvernului sovietic, a răspuns că cel mai bun mijloc de a conjura pericolul care plana asupra României ar fi să se convoace imediat o conferinţă la care să participe reprezentanţi ai Angliei, Franţei, U.R.S.S., Turciei, Poloniei şi României. Guvernul sovietic consideră, a adăugat Litvinov, că din punct de vedere psihologic cel mai potrivit ar fi ca această conferinţă să se întrunească la Bucureşti, însă partea sovietică este dispusă să accepte orice alt loc considerat convenabil de toţi participanţii.

Aşa au început tratativele tripartite ce s-au desfăşurat în 1939 între U.R.S.S., Anglia şi Franţa şi care aveau să joace un rol atât de important în evenimentele ce au precedat nemijlocit declanşarea celui de-al doilea război mondial.

Aici este cazul să ne oprim un moment şi să vedem ţelurile cu care s-a înfăţişat la tratative fiecare dintre părţi.

Uniunea Sovietică dorea mai mult decât oricând *menţinerea păcii*. Ea vedea limpede cât de mult se apropiase primejdia unui al doilea război mondial şi

era dispusă să folosească orice mijloc adecvat pentru preîntâmpinarea sau măcar amânarea lui. Reprezentanţii săi nu se lăsau nicidecum pradă iluziilor. Experienţa trecutului generase în rândurile părţii sovietice o extremă neîncredere şi nemulţumire faţă de guvernul britanic şi, îndeosebi, faţă de Chamberlain personal; partea sovietică era însă de părere că în domeniul relaţiilor internaţionale trebuie promovată o politică bazată pe raţiune şi nu pe resentimente. De aceea, U.R.S.S. considera, chiar după toate dezamăgirile din anii precedenţi, că este necesar să se încerce realizarea unei colaborări cu Anglia şi Franţa pentru a lupta împotriva agresorilor. Reprezentanţii părţii sovietice nutreau speranţa că, poate, tragedia Cehoslovaciei le-a deschis ochii chiar şi „oamenilor de la Cliveden”, făcându-i să vadă cât de periculoasă este încercarea de a-l „îmblânzi” pe Hitler, periculoasă pentru Anglia însăşi, şi că, în virtutea acestei împrejurări, guvernul Chamberlain se va hotărî, în sfârşit, să colaboreze efectiv cu U.R.S.S. pentru a preîntâmpina un al doilea război mondial. Chiar dacă această speranţă se va fi dovedit până la

urmă iluzorie, trebuia totuşi făcută o încercare de înţelegere cu Chamberlain şi Daladier. De aceea, guvernul sovietic a răspuns cu o rapiditate extraordinară (în aceeaşi zi!) la întrebarea adresată de guvernul britanic la 18 martie şi i-a făcut o propunere care arăta că partea sovietică este gata să întreprindă măsuri cu adevărat eficiente împotriva pericolului ce plana asupra României.

Cu totul altfel s-a comportat partea britanică, adică, în mod concret, guvernul Chamberlain. După cum au demonstrat evenimentele ulterioare, „clica de la Cliveden" n-a învăţat nimic din tragedia Cehoslovaciei.

Linia generală a guvernului Chamberlain nu s-a schimbat câtuşi de puţin. *Ca şi mai înainte, acest guvern a continuat să mizeze în primul rând pe dezlănţuirea unui război germano-sovietic* şi, de aceea, evita cu orice preţ să se certe cu Hitler. Chamberlain (folosesc aici şi mai departe acest nume pentru a mă referi nu numai la persoana premierului, ci ca la o întruchipare a majorităţii partidului conservator) continua politica urii de clasă faţă de

U.R.S.S.[27] şi era atât de orbit de această patimă, încât nu vedea şi nu voia să vadă prăpastia ce se căsca pe atunci tot mai larg în faţa Marii Britanii. De aici a derivat şi comportarea pe care a avut-o el în cursul tratativelor din 1939. Dacă premierul britanic ar fi fost într-adevăr preocupat de menţinerea păcii, aşa cum a afirmat în repetate rânduri, el ar fi folosit din plin prilejul favorabil oferit de propunerea făcută de Uniunea Sovietică la 18 martie. Şi dacă s-ar fi întâmplat astfel, întreaga desfăşurare a evenimentelor ar fi luat un alt curs. Este posibil, şi chiar probabil, că în acest caz cel de-al doilea război mondial n-ar mai fi izbucnit în genere. Chamberlain însă s-a încăpăţânat să tot împingă lucrurile în acelaşi sens (spre un război germano-sovietic!) şi, de aceea, nu numai că n-a

---

27 Keith Feiling, biograful lui Neville Chamberlain, reproduce următorul fragment din scrisoarea trimisă de Chamberlain surorii sale, la 26 martie 1939 :

„Trebuie să recunosc că hutresc cea mai profundă neîncredere faţă de Rusia. Nu cred de loc în capacitatea sa de a duce operaţii ofensive eficiente, chiar dacă ar vrea aceasta. Nu am încredere nici în mobilurile ei, care mi se par că au puţin comun cu felul cum ne reprezentăm noi libertatea. Ea nu tinde decît să-şi subordoneze toată lumea“ (Kcith Feiling, The Life of Neville Chamberlain, L., 1946, p. 403).

După cum se vede, neîncrederea pe care o aveam noi atunci faţă de Neville Chamberlain era bine întemeiată.

acceptat cu bucurie mâna întinsă de U.R.S.S. la 18 martie, ci, dimpotrivă, a început acel *sabotaj sistematic al oricăror încercări de a se ajunge la o conlucrare onestă cu statul sovietic* care a străbătut ca un fir roşu comportarea părţii britanice până la sfârşitul tratativelor. Chamberlain era atât de convins de infailibilitatea calculelor sale politice şi de inevitabilitatea unei ciocniri germano-sovietice, încât nici n-a băgat de seamă că războiul s-a furişat până la porţile propriei sale ţări, înainte de a ajunge la porţile Uniunii Sovietice. De altminteri, voi reveni mai jos cu amănunte asupra acestui aspect.

Într-adevăr, sabotarea tratativelor ce urmau să se ducă cu U.R.S.S. (nu se poate găsi un alt cuvânt pentru a caracteriza această atitudine) a început chiar de la 18 martie 1939. În dimineaţa zilei de 19 martie am primit de la Moscova o telegramă care mă informa despre convorbirea ce avusese loc în ajun între Seeds şi Litvinov. Aducându-mi aminte de felul tendenţios şi subiectiv în care sir Esmond Ovey îşi redacta rapoartele în timpul conflictului anglo-sovietic în legătură cu afacerea „Metropolitan-Vickers” (1933),

de inexactităţile cuprinse în relatările pe care le trimitea la Londra asupra convorbirilor avute cu Litvinov, am decis ca de astă dată, paralel cu tratativele anglo-sovietice de la Moscova, să-l informez pe Halifax şi de aici, de la „capătul meu de fir”, asupra celor ce se petreceau acolo. În acest fel era mai uşor să previn orice încercare de dezinformare din partea lui Seeds, dacă i-ar fi venit în gând să urmeze exemplul lui Ovey. De altfel, ca să fiu drept, trebuie să spun că în tot timpul tratativelor tripartite nu am avut motive să-l bănuim pe Seeds de vreo acţiune lipsită de onestitate.

Aşadar, după ce în dimineaţa de 19 martie am primit de la Moscova înştiinţarea asupra convorbirilor Seeds-Litvinov, am solicitat de îndată o întrevedere lui Halifax şi i-am repetat ceea ce Litvinov îi spusese lui Seeds. Ministrul de Externe englez mi-a mulţumit pentru comunicarea făcută şi mi-a declarat pe loc că în dimineaţa de 19 martie guvernul britanic discutase deja propunerea sovietică de a se convoca imediat o conferinţă a celor şase ţări ajungând la concluzia că o astfel de conferinţă nu-şi arc rostul.

L-am întrebat: de ce?

Răspunsul lui Halifax a fost foarte semnificativ. Ministrul britanic al Afacerilor Externe mi-a prezentat două argumente: întâi, guvernul britanic n-ar putea găsi în prezent o persoană suficient de prestigioasă, pe care să o delege la această conferinţă; în al doilea rând, este riscant să se convoace conferinţa, fără a se şti în prealabil cum se va sfârşi.

M – am uitat uimit la Halifax şi i-am mărturisit ca aceste argumente mi se par foarte neconvingătoare. Mi-am exprimat părerea că dacă U.R.S.S., Anglia şi Franţa vor realiza o unanimitate, conferinţa nu se va putea termina printr-un eşec. Halifax însă n-a fost de acord cu mine şi aceasta m-a îndreptăţit să trag singura concluzie posibilă: este evident că el nu crede în posibilitatea unei unanimităţi între U.R.S.S., de o parte, şi Anglia şi Franţa, pe de altă parte. Acest lucru era prin el însuşi simptomatic. În încheiere, Halifax a spus că guvernele britanic şi francez, conştiente de necesitatea unor acţiuni urgente, discută actualmente o altă măsură, care să poată suplini propunerea sovietică. El a evitat însă să-mi răspundă precis ce

anume măsură are în vedere[28].

După două zile, la 21 martie, lucrurile s-au lămurit. Englezii şi francezii au propus să se publice imediat o declaraţie semnată de patru puteri – Anglia, Franţa, U.R.S.S. şi Polonia. În declaraţie urma să se stipuleze că, în cazul unui nou act de agresiune, puterile amintite se vor consulta de îndată pentru a discuta măsurile ce vor trebui adoptate.

Guvernul sovietic a răspuns iarăşi foarte repede: la 22 martie Litvinov i-a comunicat lui Seeds, iar la 23 martie eu i-am făcut cunoscut lui Cadogan (subsecretar de stat permanent al Ministerului Afacerilor Externe) că, deşi U.R.S.S. consideră această măsură insuficient de eficace, ea este totuşi gata să semneze declaraţia propusă, de îndată ce va fi semnată de Franţa şi Polonia. În aceeaşi zi, la 23 martie, Chamberlain a declarat în parlament că el este un adversar al creării în Europa a unor blocuri de state ce se află în opoziţie între ele 2. Această intervenţie a redus şi mai mult valoarea declaraţiei

28 Vezi „Parliamentary Debates. House ol Commons“, voi. 345, col. 1462.

celor patru puteri, propusă de englezi şi francezi, a cărei semnificaţie reală era şi aşa destul de mică.

Dar şi această declaraţie, anemică din punct de vedere politic, a sucombat înainte de a se naşte: Polonia a refuzat să o semneze alături de U.R.S.S., iar Chamberlain şi Daladier nu au găsit de cuviinţă să exercite asupra ei influenţa necesară. În convorbirea avută cu mine la 23 martie, Cadogan mi-a explicat că atitudinea Poloniei se datorează temerii ei de a stârni mânia Germaniei dacă s-ar asocia atât de făţiş cu U.R.S.S.[29] Sunt de acord că acest motiv a putut juca un anumit rol în refuzul polonezilor de a semna declaraţia, cauza principală însă era alta şi anume, profunda ostilitate pe care guvernanţi polonezi de atunci (faimosul „guvern al coloneilor”) o nutreau împotriva Uniunii Sovietice. Această ostilitate, după cum vom vedea mai departe, a „pus cruce” tratativelor tripartite din anul 1939.

Aşadar, din proiectul de declaraţie al celor patru puteri nu s-a ales nimic. Ce le mai rămânea de făcut oamenilor „clicii de la Cliveden”? Ei ar fi preferat să

29 Vezi „DBFP“, Third Serics, voi. V., p. 531.

nu întreprindă nimic. Acest lucru era destul de dificil. Cotropirea Cehoslovaciei stârnise în Anglia un puternic val de indignare în opinia publică. La 22 martie, Hitler a ocupat regiunea Mentei[30], iar Mussolini a rostit un discurs fulminant în care a sprijinit această acţiune. Sentimentele antifasciste ale maselor din Anglia au crescut în intensitate. Chamberlain fu din nou silit să recurgă la manevre care să liniştească cât de cât opinia publică înfierbântată. El a ales un procedeu care demonstra cu prisosinţă că îşi pierduse de-a binelea capul.

La 31 martie premierul m-a convocat pe neaşteptate la el, pentru ora douăsprezece. Îndată ce am intrat în biroul său de lucru, mi-a înmânat o coală de hârtie, spunându-mi:

— Vă rog să luaţi cunoştinţă de acest text.

Am parcurs la repezeală textul dactilografiat. Era o declaraţie oficială a guvernului britanic în care se arăta că, până la terminarea tratativelor ce sunt în

30 Denumire folosită de ocupanţii germani pentru portul şi regiunea lituaniană Klaipeda. In 1939, guvernul trăcfător burghezo-moşieresc al Lituaniei a cedat Germaniei hitleriste această regiune. In 1945, ea a fost eliberată de armata sovietică şi a revenit R. S. S. Lituania. – N.T.

curs cu alte puteri, guvernul britanic va acorda Poloniei ajutor cu toate mijloacele de care dispune, dacă între timp se va produce „vreo acţiune ce ameninţă vădit independenţa Poloniei şi pe care guvernul polonez o consideră atât de importantă încât îi va opune rezistenţă cu forţele sale naţionale”. Totodată, Anglia nu pretindea niciun fel de reciprocitate din partea Poloniei.

— Astăzi la ora două după-amiază, voi da citire acestei declaraţii în Camera Comunelor – mi-a comunicat Chamberlain, după ce am terminat de citit. Sper că din partea dumneavoastră conţinutul ei nu va întâmpina obiecţii. În definitiv, în declaraţia făcută recent la congresul partidului dumneavoastră, d. Stalin a promis de asemenea că Uniunea Sovietică va sprijini orice ţară care va deveni victima unei agresiuni şi va opune rezistenţă agresorului… Aş putea, oare, să declar astăzi în parlament că garanţia pe care noi o acordăm Poloniei se bucură de asentimentul Uniunii Sovietice?

Am rămas indignat de această lipsă de jenă grosolană a lui Chamberlain, dar mi-am păstrat calmul

şi i-am răspuns:

— Mă surprinde demersul dv. Fără să se fi consultat în prealabil cu guvernul sovietic, guvernul britanic a hotărât de unul singur să acorde garanţii Poloniei. Aflu despre această hotărâre abia acum, cu două ore înainte de a fi anunţată în Camera Comunelor. Nu am posibilitatea materială de a mă pune în legătură cu guvernul meu, pentru a afla părerea sa despre declaraţia dumneavoastră. Cum aş putea oare să vă acord permisiunea să anunţaţi că guvernul sovietic aprobă această declaraţie? Nu, indiferent de cuprinsul declaraţiei, eu nu vă pot acorda această permisiune pe răspunderea mea personală.

Chamberlain şi-a exprimat regretul faţă de răspunsul meu şi cu aceasta ne-am despărţit. În aceeaşi zi, premierul a adus la cunoştinţa parlamentului hotărârea pe care o adoptase guvernul. În cele câteva cuvinte rostite pe marginea declaraţiei, el n-a îndrăznit să afirme că garanţia britanică acordată Poloniei are aprobarea Uniunii Sovietice, dar a spus totuşi următoarele: „Nu mă îndoiesc, că

principiile pe temeiul cărora acţionăm vor găsi înţelegere şi simpatie din partea guvernului sovietic”. Această aluzie a fost necesară primului ministru pentru a crea impresia (cine ştie? poate că publicul larg nu va izbuti să priceapă toate „fineţurile” politicii!) că guvernul britanic menţine contactul cu guvernul sovietic în vederea elaborării în comun a unor măsuri pentru a combate agresiunea fascistă. În acea vreme, masele democratice din Anglia cereau statornicirea unui astfel de contact, pe care-l doreau cât mai strâns.

Concomitent, o garanţie similară a fost dată Poloniei şi de către Franţa.

Trei zile mai târziu a sosit la Londra Beck, ministrul polonez al Afacerilor Externe şi liderul de fapt al „guvernului coloneilor”. El a rămas în capitala Angliei trei zile şi a dus tratative cu Chamberlain şi Halifax. În urma acestor tratative, garanţia unilaterală acordată Poloniei de către Anglia a fost transformată într-una bilaterală, în sensul că în cazul când „vreo acţiune oarecare” va ameninţa independenţa Angliei, Polonia urmează la rândul ei să-i vină în ajutor. În

arară de aceasta, s-a hotărât ca cele două ţări să înceapă tratative pentru încheierea unui pact de asistenţă, mutuală. Anticipând puţin desfăşurarea evenimentelor, trebuie să spun că aceste tratative au fost mult tergiversate din diferite motive, astfel încât pactul anglo-polonez de asistenţă mutuală a fost semnat la Londra abia cu câteva zile înainte de izbucnirea celui de-al doilea război mondial.

Anglia anunţase într-adevăr că acordă garanţii Poloniei, promisese de asemenea că va încheia cu ea un pact de asistenţă mutuală, dar valoarea practică a tuturor acestor acte verbale rămânea învăluită într-o totală neclaritate. La 6 aprilie, în cadrul unei convorbiri pe care am avut-o cu Halifax, l-am întrebat dacă aceste garanţii vor fi întărite prin tratative între marile state-majore ale celor două ţări. Răspunsul ministrului de Externe a fost foarte semnificativ.

— Desigur, tratativele între statele-majore nu sunt excluse. S-ar putea ca ele să fie considerate oportune. Dar, deocamdată, nu s-a stabilit nimic precis în această privinţă.

La o altă întrebare a mea, şi anume: cum ar

trebui interpretată afirmaţia făcută de premier în declaraţia sa asupra tratativelor duse cu Beck, că fiecare dintre părţi va veni în ajutorul celeilalte în cazul unei ameninţări „directe” sau „indirecte” a independenţei sale, Halifax a răspuns dând din umeri:

— Da, aceasta este, fără îndoială, o problemă care trebuie clarificată, dar asupra ei noi vom mai duce tratative cu guvernul polonez[31].

Era evident că, până una alta, garanţia acordată Poloniei nu era decât un simplu petic de hârtie. Semnificaţia ei viitoare rămânea învăluită în negura incertitudinii.

La 7 aprilie, printr-o lovitură fulgerătoare, Mussolini a cotropit Albania. Circulau zvonuri persistente că el nu se va opri aici, şi va pune mâna şi pe insula Corfu, care aparţinea Greciei.

„Cercurile de la Cliveden” au fost cuprinse de panică, într-adevăr, în decurs de numai trei săptămâni s-au comis trei acte al căror caracter agresiv nu lăsa nicio îndoială: la 15 martie, împotriva Cehoslovaciei, la 22 martie, împotriva Lituaniei, Iar acum, la 7

31 „DBFP“, Third Scries, voi. V., p. 53.

aprilie, împotriva Albaniei, încurajaţi de „îmblânzitorii” de la Paris, Londra şi Washington, Hitler şi Mussolini au întrecut orice măsură. Nu cumva a dat faliment politica «clicii de la Cliveden», politica de cârdăşie cu agresorii, îndreptată împotriva Uniunii Sovietice? Nu cumva vor birui adversarii acestei politici? Nu, nicidecum! „Clica de la Cliveden” nu se putea împăca cu aşa ceva.

Drept urmare, cercurile politice din capitala Angliei fură cuprinse de o activitate febrilă. Premierul – care în ajun plecase în concediu, la pescuit păstrăvi în Scoţia (Chamberlain era un pescar pasionat) – s-a întors imediat la Londra. A avut loc o şedinţă extraordinară a cabinetului, la care au participat şi liderii opoziţiei – liberali şi laburişti. A fost convocată o consfătuire specială a Consiliului imperial al apărării. La Gibraltar şi Malta a început concentrarea forţelor maritime militare ale Marii Britanii. Halifax a notificat însărcinatului cu afaceri al Italiei un protest împotriva cotropirii Albaniei şi a încercat să-l intimideze invocând „puternica emoţie” stârnită în Anglia de agresiunea lui Mussolini. Londra şi Parisul

se consultau fără întrerupere, pentru a stabili o linie de conduită comună.

Alarma s-a extins şi pe continent. Franţa, Belgia şi Olanda au chemat sub drapel unele contingente de rezervişti, s-a procedat la minarea estuarelor fluviilor Schelde şi Maas. Italia şi-a sporit armata până la un milion două sute de mii de oameni. Washingtonul a declarat că acţiunile agresorilor au distrus spiritul de încredere în domeniul relaţiilor internaţionale şi că acest fapt periclitează securitatea Statelor Unite ale Americii.

În această situaţie, guvernul britanic a fost nevoit să întreprindă ceva, şi anume ceva ce ar fi putut apărea drept o manifestare de promptitudine, fermitate şi energie. Ca urmare, la 13 aprilie, Chamberlain a declarat în parlament că Anglia acordă garanţii unilaterale României şi Greciei, în genul celor ce fuseseră acordate Poloniei la 31 martie. Franţa a făcut în aceeaşi zi o declaraţie similară.

Abia acum, când Anglia îşi asumase în pripă obligaţia de a apăra independenţa celor trei ţări, Chamberlain a considerat oportun să-şi aducă aminte

şi de U.R.S.S. Astfel, la 14 aprilie, guvernul britanic a adresat celui sovietic propunerea oficială ca Uniunea Sovietică să acorde Poloniei şi

României garanţii unilaterale, similare eu acelea pe care Anglia şi Franţa le acordaseră Poloniei la 31 martie, iar României şi Greciei la 13 aprilie. La rândul lui, guvernul fran* cez a propus un proiect de declaraţie comună a U.R.S.S. şi Franţei, bazat pe principiul reciprocităţii obligaţiilor.

Concomitent, la 14 aprilie, Roosevelt a adresat Germaniei şi Italiei un apel îndemnând la menţinerea păcii şi la abţinerea de la acte de agresiune. Acest apel a fost întâmpinat la Berlin cu injurii grosolane; în schimb, Mussolini a răspuns că, pasămite, el îşi consacră toate preocupările tocmai consolidării păcii şi colaborării între popoare!... în Anglia şi Franţa apelul lui Roosevelt s-a bucurat de o primire călduroasă. U.R.S.S. de asemenea a apreciat acest demers cu simpatie, iar M.I. Kalinin i-a trimis lui Roosevelt o telegramă concepută în termeni aprobativi. Totuşi, însemnătatea practică a iniţiativei preşedintelui american s-a dovedit mai mult decât

modestă.

În decursul anilor perindaţi după evenimentele descrise mai sus, s-au făcut numeroase încercări de a se explica şi justifica politica „garanţiilor” unilaterale, promovată de guvernul britanic în martie-aprilie 1939. N-a fost un lucru uşor, căci din punctul de vedere al bunului simţ, pe care englezii îl preţuiesc atât de mult, comportarea lui Chamberlain în acele săptămâni critice a frizat nesăbuirea. Îmi amintesc că imediat după anunţarea „garanţiilor” acordate României şi Greciei, Lloyd George mi-a spus cu prilejul unei discuţii:

— Precum ştiţi, eu niciodată n-am avut o părere prea bună despre Chamberlain, dar ceea ce face el acum bate toate recordurile prostiei... Noi acordăm garanţii Poloniei şi României, dar ce vom putea face pentru ele în cazul unei agresiuni dezlănţuite de Hitler? Aproape nimic! Din punct de vedere geografic aceste ţări sunt astfel situate, încât n-ar putea prinde mâna de ajutor pe care le-am întinde-o. Până şi aprovizionarea lor cu armament şi muniţii nu va fi posibilă decât prin teritoriul sovietic. Cheia salvării

acestor ţări se află în mâinile dumneavoastră. Fără Rusia nimeni nu va putea face nimic în toată această chestiune... Prin urmare, trebuie mai întâi să se cadă de acord cu Moscova. Cum se comportă însă Chamberlain?... Fără să se fi înţeles cu Uniunea Sovietică şi, de fapt, fără măcar să o fi Ineunoştinţat, el împarte în dreapta şi în stânga „garanţii" ţărilor situate în Europa răsăriteană. Ce absurditate strigătoare la cer! Iată până unde a ajuns diplomaţia britanică!

Cuvintele lui Lloyd George conţineau mult adevăr. Pentru orice om cât de cât priceput în politică nu constituia un secret faptul că, chiar dacă Anglia şi Franţa ar fi vrut să-şi îndeplinească în mod conştiincios obligaţiile asumate, ajutorul pe care l-ar fi acordat Poloniei şi României nu ar fi putut fi prea eficace. În cel mai bun caz, acest ajutor s-ar fi putut concretiza în operaţii care să imobilizeze o parte a armatei germane la frontiera franco-germană, în organizarea blocadei maritime a Germaniei şi în raidurile aviaţiei anglo-franceze asupra Germaniei. Oricare ar fi fost împrejurările, Hitler şi-ar fi păstrat la

dispoziţie suficiente forţe armate cu care să zdrobească fulgerător armatele polonă şi română. Ce valoare reală ar mai fi avut în acest caz „garanţiile” anglo-franceze? Cum şi-ar fi „salvat obrazul” Anglia şi Franţa, dacă în momentul verificării practice a acestor „garanţii” s-ar fi dovedit că, din punct de vedere militar, ele sunt lipsite de orice valoare?

Într-adevăr, comportarea lui Chamberlain era în totală contradicţie cu obişnuita prudenţă şi chibzuinţă caracteristice pentru politica externă britanică. Acest fapt apărea ca o ruptură cu tradiţiile diplomatice ale trecutului, şi, la un moment dat, mi s-a părut chiar că din această situaţie, în pofida intenţiilor lui Chamberlain, ar putea decurge o serie de consecinţe importante şi favorabile pentru cauza păcii. Însă, „clica de la Cliveden” a continuat să deţină puterea şi să manifeste aceeaşi mărginire în domeniul politicii externe, ceea ce a spulberat repede aceste presupuneri. A devenit limpede foarte curând că Chamberlain este incorigibil şi că linia sa politică fundamentală – mizând pe asmuţirea Germaniei împotriva U.R.S.S. – rămâne în vigoare. Atunci, cum se

explică totuşi apariţia politicii „garanţiilor”?

Iată răspunsul pe care sunt înclinat să-l dau astăzi acestei întrebări, când, după ce au trecut mulţi ani, pot face o sinteză a tuturor celor văzute şi constatate personal în 1939 şi a tuturor datelor şi faptelor aflate din cărţile, memoriile şi documentele publicate după război.

În perioada martie-aprilie 1939, Chamberlain era tot atât de consecvent cu propria sa linie politică, ca şi până atunci. Din această pricină, el a acceptat cu inimă uşoară deznodământul funest intervenit în soarta Austriei, Cehoslovaciei, regiunii Memel şi Albaniei, şi ar fi acceptat tot atât de lesne un deznodământ similar în situaţia României şi Poloniei. Fiind, după cum am văzut, un om extrem de obtuz şi încăpăţânat, Chamberlain îşi urmărea cu îndărătnicie drumul către ţelul pe care şi l-a propus, fără să se mai uite în jur. În plus, el simţea în spate sprijinul masiv al „clicii de la Cliveden”, al cărei şef era în acel timp.

Cu toate acestea, premierul britanic a fost luat de vârtejul unor evenimente pe care nu le-a mai putut stăpâni. Actele insolente de agresiune comise de

fascişti au stârnit o profundă îngrijorare în Franţa şi într-o serie de ţări mici (Belgia, Olanda, Elveţia, Danemarca, Norvegia, Suedia etc.), legate de Marea Britanie prin interese politice sau economice. Aceste state, independent de faptul dacă aveau sau nu tratate cu Anglia, gravitau în mod spontan spre Londra şi, în situaţia creată, căutau aici protecţia împotriva pericolului ce se ivise pe neaşteptate.

Aceleaşi acte insolente de agresiune comise de fascişti au stârnit chiar în Anglia un puternic val de indignare şi nelinişte. Oameni cu cele mai diferite concepţii şi poziţii sociale (inclusiv unele pături însemnate ale burgheziei) se întrebau vrând-nevrând: încotro merge Anglia? încotro merge Edfopa? Nu se aruncă oare lumea în braţele dictaturii fasciste? E justă, oare, politica guvernului care nu face altceva decât să întărite poftele agresive ale lui Hitler şi Mussolini?... Mulţi, foarte mulţi oameni (în primul rând masele largi muncitoreşti) răspundeau: „Nu, politica guvernului este nejustă, ba chiar criminală. În lume există destule forţe capabile să sfărâme pe agresorii fascişti sau, în orice caz, să stăvilească

agresiunile lor. Trebuie doar ca aceste forţe să fie unite şi organizate. Şi, înainte de toate, trebuie creată, laolaltă cu Uniunea Sovietică, o puternică coaliţie care să promoveze pacea şi să organizeze rezistenţa împotriva dictatorilor fascişti”.

Acestor forţe externe şi interne, care se opuneau liniei generale a lui Chamberlain, li se adăuga presiunea puternică exercitată de U.R.S.S., care cerea să se ducă o luptă hotărâtă împotriva agresorilor germano-italieni, întrucât acesta era unicul mijloc de a preîntâmpina un al doilea război mondial.

Toate aceste influenţe, care se împleteau şi se încrucişau reciproc, au creat în Anglia o asemenea atmosferă politică, încât menţinerea la putere a „clicii de la Cliveden” a fost pusă sub semnul întrebării. Pentru a para pericolul unei demisii forţate a lui Chamberlain, oamenii din „clica de la Cliveden” au fost nevoiţi să recurgă la diferite manevre. După cum s-a exprimat Samuel. Hoare la una din reuniunile de sâmbătă la domeniul lui lady Astor, trebuia să se arunce câinelui un ciolan, ca să nu latre măcar o bucată de vreme... Ei erau obligaţi să acţioneze

urgent, în pripă. Nu le mai rămânea timp să chibzuiască pe îndelete asupra tuturor consecinţelor posibile ale măsurilor întreprinse. Cei mai buni specialişti în politică externă, ca un Vansittart sau Eden, fuseseră înlăturaţi, iar Halifax, el însuşi copărtaş al „clicii de la Cliveden", se complăcea să se lase dus de curent, lăsând premierului mână liberă. În acele zile, întreaga politică externă a Marii Britanii era făcută şi desfăcută de Chamberlain în colaborare cu „geniul său rău", Horace Wilson. Ca urmare, acţiunile întreprinse de guvernul britanic în martie-aprilie 1939 purtau adesea pecetea hazardului, a pripei, a miopiei. Dacă ele mai conţineau totuşi şi o fărârul de conştiinţă privind interesele statului, ea se reducea în esenţă la următoarele două considerente:

a) prin acordarea „garanţiilor" Poloniei, României şi Greciei, să se obţină „potolirea" opoziţiei interne şi să se menţină la putere „clica de la Cliveden"; b) să se exercite o anumită înrâurire psihologică asupra lui Hitler şi Mussolini şi să se împiedice comiterea de noi acte de agresiune, neconvenabile pentru Anglia, astfel încât, intervenind

între timp o schimbare în conjunctura internaţională, „clica de la Cliveden” va putea reveni la promovarea făţişă şi sistematică a liniei sale generale.

Primul considerent juca, desigur, rolul principal, dar şi al doilea era vizat cu multă atenţie, deoarece permitea „clicii de la Cliveden” să câştige timp şi să se eschiveze de la colaborarea cu U.R.S.S.

În afară de aceasta, după cum a demonstrat propunerea făcută de către guvernul britanic Uniunii Sovietice de a acorda garanţii unilaterale Poloniei şi României, „clica de la Cliveden” nutrea speranţa – absolut neîntemeiată – că, într-un fel sau altul, făcându-se luntre şi punte, va izbuti ca Uniunea Sovietică să-i slujească interesele, fără ca partea britanică să-şi asume vreo obligaţie faţă de ea.

În sfârşit, în eventualitatea că toate aceste soluţii n-ar fi dat rezultatele scontate, „clica de la Cliveden” mai avea pregătită în rezervă încă o „ieşire”: să trădeze Polonia, România şi Grecia, tot aşa cum trădase mai înainte Cehoslovacia, Austria şi Spania.

Neîndoielnic, politica „clicii de la Cliveden”, promovată cu osârdie de Chamberlain, purta pecetea

orbirii şi stupidităţii. Desfăşurarea ulterioară a evenimentelor a demonstrat-o pe deplin. De altfel, aşa se întâmplă totdeauna când într-un moment de cotitură a istoriei puterea încape pe mâinile reprezentanţilor reacţiunii şi obscurantismului.

U.R.S.S. propune un pact de asistenţa mutuală

Propunerea guvernului britanic ca U.R.S.S. să acorde garanţii unilaterale Poloniei şi României a ridicat cu toată acuitatea în faţa guvernului sovietic problema mijloacelor realmente eficace prin care se puteau preveni noi agresiuni fasciste.

Ceea ce căuta să obţină de la noi Chamberlain era inacceptabil din două considerente principale:

a) garanţiile unilaterale nu puteau preîntâmpina izbucnirea unui al doilea război mondial, iar aceasta constituia scopul nostru fundamental; b) propunerea britanică punea U.R.S.S. Într-o situaţie de inegalitate faţă de Anglia şi Franţa şi sporea simţitor pericolul agresiunii germane împotriva ţării noastre.

În realitate, Hitler şi Mussolini puteau fi convinşi numai printr-un singur argument – forţa. Prin urmare, pentru preîntâmpinarea unor noi agresiuni fasciste şi

a consecinţei lor inevitabile – un al doilea război mondial –, trebuia făurită o coaliţie atât de puternică de state neinteresate în dezlănţuirea războiului, încât lui Hitler şi Mussolini să le piară pofta de a pune la încercare tăria ei. Noi consideram că Anglia, Franţa şi U.R.S.S. dispun laolaltă de forţa necesară în acest scop, însă pentru ca să se poată pune frâu dictatorilor fascişti, era necesar ca ei să nu aibă nicio îndoială că în cazul vreunei noi încercări de agresiune această forţă îi va lovi năprasnic. Acest lucru, la rândul lui, cerea ca această unificare a eforturilor celor trei puteri să fie evidentă pentru toată lumea, indiscutabilă, ca sfera de acţiune a coaliţiei să cuprindă Europa întreagă, şi nu numai uncie părţi ale ei, iar condiţiile unificării să prevadă un sistem de sancţiuni cât mai simplu, care să acţioneze automat împotriva agresorului.

Propunerea engleză însă nu satisfăcea nici pe departe aceste cerinţe. Înainte de toate, ea nu era de natură să ducă la o unificare generală a forţelor U.R.S.S., Angliei şi Franţei în vederea luptei împotriva agresiunii în Europa, ci limita acţiunile comune ale

celor trei puteri numai la cazul când s-ar fi produs un atac al Germaniei împotriva Poloniei şi României. Aşadar, propunerea engleză nu putea, în general, să preîntâmpine războiul, ci doar să „canalizeze” agresiunea în aţele direcţii ce nu erau apărate prin „garanţii”, printre altele, într-o direcţie atât de importantă pentru U.R.S.S. ca ţările baltice.

Apoi, propunerea engleză nu prevedea vreo convenţie militară între cele trei puteri, care să stabilească precis proporţiile, termenele şi condiţiile ajutorului militar pe care părţile semnatare trebuiau să şi-l dea reciproc, precum şi victimei agresiunii. Acest lucru avea o însemnătate primordială. Uniunea Sovietică avea deja în această privinţă o experienţă foarte dezagreabilă cu Franţa. După cum s-a mai amintit, U.R.S.S. a încheiat cu Franţa, în mai 1935, un pact de asistenţă mutuală; atunci s-a prevăzut ca elaborarea şi semnarea convenţiei militare aferente să aibă loc ulterior. Însă diversele guverne franceze, ce s-au perindat la putere, au sabotat sistematic încheierea acestei convenţii, astfel că în 1939 ea încă nu exista. Fireşte, faptul că propunerea engleză nu făcea nicio

aluzie la posibilitatea încheierii unei convenţii militare a fost apreciat de guvernul sovietic ca o lacună foarte serioasă. Era clar că orice acord destinat să servească luptei împotriva agresorilor trebuia să aibă un tăiş bine ascuţit. Fără aceasta, un astfel de acord s-ar fi transformat într-o spadă de carton, cu care s-ar putea eventual ameninţa, însă în niciun caz lovi. Aşadar, dată fiind această structură generală confuză a „garanţiilor", între semnatarii acordului ar fi urmat inevitabil divergenţe privind interpretarea obligaţiilor asumate, s-ar fi întâmpinat greutăţi la elaborarea strategiei şi tacticii comune, acţiunile întreprinse ar fi fost frânate şi ar fi apărut multe alte discrepanţe. În ultimă instanţă, propunerea engleză nu putea contribui ia o concentrare masivă a forţei ţărilor iubitoare de pace, singura în măsură să-i oprească pe dictatorii fascişti de la noi acte de agresiune. Cu atât mai puţin era în stare această propunere să asigure rapiditatea şi unitatea acţiunilor represive ale Angliei, Franţei şi U.R.S.S. împotriva acelora care ar fi vrut să dezlănţuie un al doilea război mondial.

Propunerea engleză era însă ineficace nu numai

ca mijloc de preîntâmpinare a unui nou război mondial; ea era şi jignitoare pentru U.R.S.S., întrucât o punea într-o situaţie de inegalitate în comparaţie cu Anglia şi Franţa. În această privinţă, guvernul sovietic nu era preocupat, desigur, de latura juridică a problemei, ci de aspectul ei faptic. Trebuie menţionat că Anglia, Franţa şi Polonia erau legate între ele prin acorduri de asistenţă mutuală sau obligaţii bilaterale şi, în cazul când Germania ar fi atacat vreuna din aceste ţări, celelalte două trebuiau să-i vină imediat în ajutor prin toate mijloacele de care dispuneau (inclusiv pe calea armelor). Uniunea Sovietică, dimpotrivă, avea un pact de asistenţă mutuală numai cu Franţa. Nici Anglia şi nici Polonia nu erau obligate să-i dea ajutor în cazul când Germania ar fi atacat-o. Dacă Uniunea Sovietică ar fi acordat „garanţii" Poloniei şi României, aceasta ar fi dus, fără doar şi poate, la înrăutăţirea relaţiilor sale cu Germania şi ar fi sporit pericolul unei agresiuni hitleriste împotriva noastră, în special prin ţările baltice. Rezulta deci o inegalitate flagrantă între situaţia U.R.S.S. şi aceea a Angliei şi Franţei, într-o problemă atât de importantă

a securităţii de stat şi a intereselor naţionale. Acest fapt avea o însemnătate primordială.

Iată principalele considerente în virtutea cărora guvernul sovietic s-a văzut nevoit să decline propunerea engleză. Dar el nu s-a oprit aici. Deşi cele ce s-au întâmplat cu Cehoslovacia şi Spania au şţirbit puternic încrederea sa în dorinţa Angliei şi Franţei de a-şi îndeplini conştiincios obligaţiile asumate, deşi comportarea lor cu prilejul cotropirii Memelului şi Albaniei nu făgăduia nimic bun, totuşi guvernul sovietic nu se socotea îndreptăţit să abandoneze demersurile întreprinse pe lângă cele două guverne occidentale. Momentul era prea serios, pericolul unui al doilea război mondial era prea mare pentru ca, sub influenţa unor resentimente, chiar dacă erau pe deplin, justificate, să abandoneze fie şi cea mai mică şansă pentru a salva lumea de o nouă şi groaznică catastrofă. În acel moment de răscruce, guvernul sovietic a hotărât să se călăuzească exclusiv după cerinţele raţiunii şi să mai facă o încercare de a se înţelege cu Anglia şi Franţa în privinţa acţiunilor ce trebuiau întreprinse în comun împotriva agresorilor

fascişti. Dar aceasta trebuia să fie o *încercare într-adevăr serioasă*, însoţită de propuneri serioase, urmate de aplicarea unor măsuri serioase pentru atingerea scopului propus, şi anume: conjurarea pericolului izbucnirii unui al doilea război mondial.

La 17 aprilie 1939, adică la trei zile după ce guvernul britanic ne propusese să acordăm garanţii unilaterale Poloniei şi României, guvernul sovietic, luând în considerare atât poziţia Angliei cât şi cea a Franţei, a răspuns printr-o altă propunere, care, în esenţă, cuprindea trei puncte fundamentale:

1. Încheierea unui pact tripartit de asistenţă mutuală între U.R.S.S., Anglia şi Franţa.

2. Încheierea unei convenţii militare aferente la acest pact.

3. Garantarea independenţei tuturor statelor ce se învecinează cu U.R.S.S. în spaţiul cuprins între Marea Baltică şi Marea Neagră.

Înmânându-i lui Halifax contrapropunerea noastră, i-am spus:

— Dacă Anglia şi Franţa vor într-adevăr să lupte în mod serios împotriva agresorilor şi să preîntâmpine

un al doilea război mondial, ele vor trebui să accepte propunerile sovietice. Dar dacă nu le vor accepta…

Am încheiat printr-un gest elocvent, al cărui sens nu era greu de înţeles.

Halifax *începuse să* mă asigure că englezii şi francezii au ce e mai serioase intenţii, dar în sinea mea îmi spuneam: „Să vedem ce vor arăta faptele”.

Concomitent cu trimiterea contrapropunerilor noastre, M.M. Litvinov m-a chemat la Moscova ca să particip la dezbaterea organizată de guvern asupra problemei pactului tripartit de asistenţă mutuală şi asupra perspectivelor încheierii lui. La 19 aprilie am părăsit Londra, iar la 28 aprilie m-am reîntors. Mi-era lehamite să mai văd Germania nazistă cu svasticile şi cu „pasul de gâscă” al soldaţilor, şi de aceea m-am decis să plec la Moscova pe o cale ocolită. Am călătorit cu avionul de la Londra la Stockholm, iar de acolo la Helsinki, de unde am luat trenul şi, trecând prin Leningrad, am ajuns la Moscova. În drum m-am oprit la Stockholm pentru o noapte şi am avut o lungă şi interesantă discuţie asupra temelor politice curente cu vechea mea prietenă (încă din perioada emigraţiei),

A.M. Kollontai, ambasador al U.R.S.S. în Suedia.

— Nu înţelege oare Chamberlain că politica sa duce Anglia de-a dreptul la catastrofă? – mă întrebă cu nedumerire Aleksandra Mihailovna.

I-am relatat amănunţit despre situaţia ce domnea la Londra şi în încheiere am rezumat astfel:

— Ura de clasă este în stare să-i orbească pe oameni într-atâta încât să-i facă să nu vadă cele mai obişnuite lucruri. Constat acum acest fenomen la Chamberlain şi la toţi cei din „clica de la Cliveden”. Desigur, istoria îi va pedepsi crunt, dar, din păcate, acest lucru se va întâmpla, probabil, după ce tunurile vor fi început să bată.

La Moscova am participat la consfătuirea la care guvernul a analizat foarte minuţios problema pactului tripartit. A trebuit să dau informaţii şi explicaţii cât mai detaliate despre starea de spirit din Anglia, despre raportul de forţe dintre adepţii şi adversarii pactului, despre poziţia adoptată faţă de pact de către guvern în ansamblu cât şi de către diferiţi membri ai săi, despre perspectivele imediate ale evoluţiei situaţiei politice din insulele britanice şi despre multe

alte lucruri legate într-un fel sau altul de soarta probabilă a contrapropunerilor sovietice. M-am străduit ca informarea prezentată guvernului să fie onestă şi obiectivă la maximum. Am considerat întotdeauna că un ambasador trebuie să spună guvernului său adevărul pe faţă şi să nu-i creeze niciun fel de iluzii – nici optimiste, nici pesimiste. Bazându-se pe informaţiile relatate de ambasador, guvernul poate întreprinde acţiunile practice pe care le crede de cuviinţă, dar dacă datele furnizate de ambasador au fost în mod artificial colorate prea în roz sau prea în negru, guvernul se poate trezi într-o situaţie grea sau neplăcută. Respectând cu stricteţe acest principiu, am avut uneori chiar neplăceri din această cauză, dar am continuat să acţionez aşa cum socoteam că-mi dictează datoria. La acea memorabilă consfătuire de la Kremlin, repet, am relatat adevărul, numai adevărul şi, ca atare, a rezultat un tablou prea puţin încurajator. Cu toate acestea, guvernul a hotărât să continue tratativele şi să depună toate eforturile posibile pentru a-i convinge pe englezi şi francezi să-şi schimbe poziţia. Atât la această consfătuire, cât şi în

discuţiile particulare cu membri ai guvernului pe care-i cunoşteam, simţeam aceeaşi preocupare dominantă: „Trebuie neapărat să se evite un nou război mondial! Trebuie să ajungem cât mai repede la un acord cu Anglia şi Franţa!”

La întoarcere am folosit iniţial aceeaşi rută, dar de la Stockholm n-am luat avionul direct spre Londra, ci m-am abătut, tot pe calea aerului, la Paris, pentru a cunoaşte mai bine atitudinea guvernului francez faţă de pact. Ambasadorul nostru în Franţa, I.Z. Suriţ, un om de o vastă cultură şi cu un larg orizont politic, m-a iniţiat cu plăcere în toate amănuntele situaţiei de la Paris.

— Daladier, cu toate cusururile lui (şi are foarte multe), ar veni totuşi, mai uşor decât Chamberlain, în întâmpinarea contrapropunerilor noastre – îmi spuse în concluzie Suriţ... în afară de aceasta, Franţa are de acum un pact de asistenţă mutuală cu U.R.S.S... Cel puţin pe hârtie... Iată, acum, de exemplu, guvernul francez insistă pe lângă ce! englez ca acesta să accepte drept bază de discuţie propunerile noastre referitoare la un pact tripartit de asistenţă mutuală,

făcute la 17 aprilie... Léger (secretarul general al Ministerului Afacerilor Externe al Franţei) a şi întocmit un contraproiect de pact tripartit, care să fie prezentat guvernului sovietic... El este mai limitat decât al nostru, dar e construit pe aceeaşi bază... Londra însă nu vrea să-l accepte şi continuă să-şi menţină propunerea făcută la 14 aprilie, ca U.R.S.S. să acorde garanţii unilaterale Poloniei şi României... Nu ştiu cum se va termina această dispută dintre englezi şi francezi, eu însă sunt pesimist.

Suriţ schiţă un gest de dezolare, iar apoi continuă:

— Toată nenorocirea constă în faptul că în zilele noastre Franţa nu are o politică externă de sine stătătoare, totul depinde de Londra. Franţa de astăzi este o mare putere de mâna a doua; e considerată mare putere mai mult în virtutea tradiţiei... Şi, lucru curios! francezii par să se fi împăcat cu acest gând... Se ţin de pulpana Angliei... în blocul anglo-francez ei se consideră puterea nr. 2 şi nu-şi fac sânge rău din pricina asta...

— Cum se comportă aici americanii? l-am

întrebat.

— Americanii? – îmi răspunse Suriţ.

— Asta ne-o poate sugera limpede chiar numele ambasadorului lor de aici: William Bullitt.

Pe dată mi-au trecut prin minte câteva din episoadele carierei diplomatice a lui Bullitt: el a venit la Moscova în martie 1919, ca împuternicit al preşedintelui Wilson, cu o propunere de pace, iar, în 1933, a participat activ la tratativele sovieto-americane de la Washington privând recunoaşterea diplomatică reciprocă a U.R.S.S. şi S.U.A.; apoi, a fost primul ambasador american acreditat după revoluţie la Moscova, devenind celebru aici prin organizarea unor recepţii diplomatice extravagante[32]; dar, mai important este faptul că, sub masca unei aparente prietenii, el a încercat să comande guvernului sovietic;

32 O dată, de pildă, Bullitt a dat la ambasada sa o recepţie diplomatică care semăna mai mult a circ. In timpul acestei recepţii nu numai că şampania „a curs gîrlă“, dar feluritele bunătăţi au fost servite în proporţii homerice, însuşi localul ambasadei a fost transformat într-un soi de menajerie : prin camere zburau păsări, printre mese alergau ţapi, iar într-un colţ „de onoare“, special rezervat, plasat între diferite plante, mormăia furios un urs în carne şi oase. Desigur, recepţia a constituit o „senzaţie“ cu totul excepţională, ceva în stilul Hollywoodului, fără, bineînţeles, să sporească prin aceasta autoritatea ambasadorului american.

după ce a primit din partea guvernului sovietic riposta cuvenită, s-a transformat din „prieten” în duşman... Şi iată-l acum pe acest Bullitt reprezentând S.U.A. în Franţa!

Între timp, Suriţ a continuat:

— Bullitt se interesează foarte mult de mersul tratativelor... dă sfaturi, uneori face recomandări, invocă cunoştinţele sale despre U.R.S.S. şi guvernul ei... Desigur, părerea lui cântăreşte greu în faţa lui Daladier şi Bonnet... Bullitt i-a susţinut doar vârtos pe vremea Münchenului, ba chiar l-a întâmpinat pe Daladier cu un buchet de flori când s-a întors după ce a comis trădarea de la München.

Mai târziu, când tratativele erau în plină desfăşurare, Bullitt a încercat în repetate rânduri să le frâneze prin „sfaturile” pe care le dădea lui Bonnet şi Daladier. Intervenţiile sale n-au făcut decât să accentueze sabotarea tratativelor, ceea ce, de altfel, corespundea în totul spiritului de care erau pătrunse guvernele englez şi francez.

A doua zi după ce m-am întors de la Moscova, la 29 aprilie, l-am vizitat pe Halifax. Stăpânit încă de

impresiile proaspete cu care venisem de la Moscova, am demonstrat ministrului de Externe, îndelung şi cu ardoare, importanţa încheierii cât mai urgente a pactului tripartit de asistenţă mutuală şi l-am asigurat stăruitor de dorinţa sinceră a guvernului sovietic de a colabora cu Anglia şi Franţa în lupta împotriva agresiunii. Halifax m-a ascultat cu un surâs sceptic pe buze şi, când l-am întrebat dacă guvernul britanic acceptă contrapropunerile noastre, mi-a răspuns foarte vag că guvernul său încă n-a terminat consultările cu Franţa. Acest răspuns a fost pentru mine ca un duş rece. După aceea, am discutat cu Halifax despre alte chestiuni la ordinea zilei, ca: tratativele dintre Anglia şi România, proiectul acordului anglo-turc ş.a.m.d. Am plecat de la ministrul Afacerilor Externe iritat de orbirea şi încăpăţânarea „clicii de la Cliveden”. În timpul şederii mele la Moscova, avuseseră loc două evenimente care au demonstrat cu prisosinţă că agresorii, lăsaţi să-şi facă de cap, galopează vertiginos spre ţelul lor criminal: la 28 aprilie Hitler a denunţat simultan tratatul de neagresiune cu Polonia şi acordul anglo-german din

1935 referitor la limitarea înarmărilor navale. Însă oamenii „clicii de la Cliveden” nu vedeau şi nici nu voiau să vadă aceste semne de rău augur şi îşi continuau cu încăpăţânare cursa fatală spre prăpastie. Într-adevăr, cât de grăitor a fost, de exemplu, următorul fapt, întâmplat în timpul absenţei mele din Londra: îndată după cotropirea Cehoslovaciei, guvernul englez şi-a rechemat ambasadorul de la Berlin, Henderson, „pentru consultări”, gest simbolic prin care îşi exprima nemulţumirea; la 24 aprilie însă guvernul englez a încuviinţat ca Henderson să se înapoieze la Berlin. A fost şi acesta un gest simbolic, însă cu o semnificaţie exact contrară.

La 3 mai, M.M. Litvinov a fost eliberat din funcţia de comisar al poporului pentru Afacerile Externe, iar în locul lui a fost numit V.M. Molotov. Faptul a provocat atunci o puternică senzaţie în Europa şi a fost interpretat ca o schimbare a cursului politicii externe sovietice.

Trei zile mai târziu, la 6 mai, Halifax m-a invitat la el şi, după ce mi-a comunicat că Anglia încă n-a terminat consultările cu celelalte capitale asupra

propunerii sovietice referitoare la pactul de asistenţă mutuală, m-a întrebat ce semnificaţie au schimbările de persoane care tocmai avuseseră loc la Moscova:

— Înainte de a da răspunsul nostru la propunerea sovietică – spuse Halifax – aş vrea să ştiu dacă aceste schimbări implică şi o schimbare de politică? Mai rămân oare valabile propunerile primite din partea dumneavoastră P[33]

— În Uniunea Sovietică – i-am răspuns eu –, spre deosebire de ceea ce se observă frecvent în Occident, miniştrii nu promovează o politică personală. Fiecare ministru aplică politica generală a guvernului în ansamblu. De aceea, deşi comisarul poporului pentru Afacerile Externe, M.M. Litvinov, a fost înlocuit, orientarea politicii externe a Uniunii Sovietice rămâne aceeaşi. Prin urmare, propunerile făcute de noi la 17 aprilie îşi păstrează valabilitatea.

La 8 mai, după trei săptămâni de consultări şi meditaţii, guvernul britanic ne-a înmânat, în sfârşit, răspunsul (dat şi în numele Franţei) la propunerea de încheiere a unui pact tripartit de asistenţă mutuală. În

33 „DBFP", Third Series, voi. V, p. 453.

ce consta însă acest răspuns? într-o formă foarte puţin schimbată, guvernul britanic repeta vechea sa propunere din 14 aprilie, adică urmărea, ca şi mai înainte, ca Uniunea Sovietică să acorde garanţii unilaterale Poloniei şi României. Obiecţiile Franţei au fost, probabil, zadarnice; aşadar, presentimentele pesimiste ale lui Suriţ s-au adeverit.

Era clar că paladinii „clicii de la Cliveden", şi îndeosebi Chamberlain, continuau să mizeze pe o ciocnire între Germania şi U.R.S.S. şi de aceea nu voiau să se pună rău cu Hitler. Era clar, de asemenea, că toate tratativele duse de Anglia, chipurile, pentru a se ajunge la cooperare cu U.R.S.S. în lupta împotriva agresorilor nu constituiau decât o manevră ipocrită, întreprinsă de guvernul britanic spre a induce în eroare poporul englez, o perdea de fum la adăpostul căreia voiau să câştige timp, pentru ca apoi să promoveze în continuare linia generală a politicii premierului. Nu este de mirare că guvernul sovietic a reacţionat cu toată fermitatea faţă de răspunsul englez. La 15 mai, i s-a înmânat la Moscova lui Seeds o declaraţie scrisă, în care se arăta negru pe alb că

guvernul sovietic consideră inacceptabil să acorde garanţii unilaterale Poloniei şi României şi că singura formă reală şi într-adevăr eficace de luptă împotriva agresiuniieste numai un pact tripartit de asistenţă mutuală, bazat pe condiţiile enunţate în propunerea sovietică din 17 aprilie. Răspunsul nostru era astfel conceput, încât englez! (şi francezii) au fost puşi în faţa alternativei: sau pact de asistenţă mutuală, sau eşecul tratativelor.

S-a creat un impas, care era cu atât mai straniu, cu cât tocmai atunci Anglia şi Franţa încheiaseră un tratat de asistenţă mutuală cu Turcia. Presa şi cercurile politice din Londra au fost cuprinse de frământare şi îngrijorare. Orizontul internaţional începuse să se întunece tot mai mult. Încurajat de atitudinea lui Chamberlain şi Daladier, Hitler se dezlănţuia tot mai mult. El a declanşat o campanie furibundă în jurul Danzigului, cerând Poloniei să restituie acest oraş Germaniei şi să-i acorde tranzitul liber prin coridorul polonez. Guvernul Poloniei a respins aceste pretenţii. Atmosfera relaţiilor polono-germane devenea tot mai încărcată, explozia putea

surveni de la o zi la alta. Cu toate acestea, Chamberlain nu voia cu niciun chip să accepte propunerea sovietică de a se încheia un pact tripartit de asistenţă mutuală.

Oamenii politici englezi mai înţelepţi (fără să mai vorbim de masele largi) erau, fireşte, extrem de alarmaţi şi căutau modalităţile prin care să exercite presiuni asupra guvernului.

La 18 mai m-a chemat la telefon Churchill.

— Mâine – mi-a spus el – vor avea loc în parlament dezbateri de politică externă. Intenţionez să iau cuvântul şi să atrag atenţia asupra modului nesatisfăcător în care sunt duse tratativele cu Rusia… însă, înainte de a vorbi în public despre această chestiune, aş vrea să aflu de la dumneavoastră în ce anume constă propunerile guvernului sovietic pe care Chamberlain nu vrea să le accepte. În oraş circulă fel de fel de zvonuri în această privinţă.

I-am dat pe loc, chiar la telefon, un răspuns amănunţit la întrebarea sa. Ei m-a ascultat cu mare atenţie şi, după ce am terminat, a spus mirat:

— Nu înţeleg ce a găsit Chamberlain rău în

propunerile dumneavoastră? După mine, ele sunt toate acceptabile.

— Dumneavoastră ştiţi mai bine cum trebuie interpretată atitudinea premierului – i-am răspuns râzând.

A doua zi, la 19 mai, s-au desfăşurat într-adevăr în Camera Comunelor ample dezbateri asupra politicii externe a Marii Britanii. Churchill, după cum mi-a promis, a ţinut cu acest prilej un mare discurs, în care a arătat, printre altele, următoarele:

— Propunerile făcute de guvernul rus (despre ele s-a vorbit mult în presă) prevăd crearea unei alianţe tripartite alcătuite din Anglia, Franţa şi Rusia. De avantajele ei pot beneficia şi alte puteri, dacă şi când o vor dori. Alianţa are ca scop unic lupta împotriva unor noi acte de agresiune şi ajutorarea victimelor agresiunii. Nu înţeleg ce este rău în toate acestea?... Unii spun: „Putem oare avea încredere în guvernul sovietic?” Cred că şi la Moscova vor fi spunând unii: „Se poate avea oare încredere în Chamberlain?”... în probleme de acest gen nu trebuie să ne conducem după sentimente, ci după analiza intereselor puse în

joc. Personal, consider că interesele fundamentale, mari, ale Rusiei îi dictează să colaboreze cu Anglia şi Franţa pe tărâmul preîntâmpinării unor noi acte de agresiune.

Referindu-se apoi la afirmaţiile adepţilor „clicii de la Cliveden”, că pactul tripartit este inacceptabil, deoarece Polonia, România şi statele baltice s-ar teme, chipurile, să fie „garantate” de o alianţă la care participă U.R.S.S., Churchill a luat în derâdere aceste argumente şi a adăugat, adresându-se către membrii guvernului:

— Dacă sunteţi dispuşi să fiţi aliaţi ai Rusiei în caz de război, dacă sunteţi dispuşi să întindeţi Rusiei mâna ca să apăraţi Polonia şi România cărora le-aţi acordat garanţii, de ce nu vreţi să fiţi aliaţii Rusiei acum, deşi tocmai în acest chip războiul poate fi în general preîntâmpinat?

Tot atât de categoric s-a pronunţat împotriva guvernului în aceeaşi şedinţă şi Lloyd George. Vorbind despre înarmarea Germaniei şi Italiei, el a spus:

— Ele nu se înarmează pentru a se apăra… Ele nu se pregătesc să respingă vreun atac din partea

Franţei, Angliei sau Rusiei. Din această direcţie nimeni nu le ameninţă… Dimpotrivă, ele sunt acelea care se pregătesc să atace ţările de care noi suntem interesaţi… Scopul militar principal al dictatorilor este să obţisă rezultate rapide, să evite un război de durată. Războiul de durată nu convine niciodată dictatorilor.

Pentru a nu permite o victorie rapidă a dictatorilor, Lloyd George considera că era extrem de necesar să se încheie cât mai repede o alianţă tripartită împotriva lor.

— Fără ajutorul Rusiei – a spus Lloyd George – este imposibil să ne achităm de obligaţiile noastre (ale Angliei – *I.M.*) faţă de Polonia şi România.

Şeful liberalilor a arătat în continuare că U.R.S.S. dispune de cea mai bună aviaţie din lume şi de forţe blindate extrem de puternice. De ce n-a încheiat guvernul până acum un pact de asistenţă mutuală cu U.R.S.S? Probabil din cauză că nu are încredere în guvernul sovietic. „Dar oare Rusia – a exclamat Lloyd George – nu are şi ea temeiuri să nu se încreadă în noi? Doar după 1930 am încălcat toate pactele

semnate de noi, care aveau în vedere o situaţie similară cu cea de astăzi”. În încheiere, el a cerut guvernului să perfecteze de urgenţă tratativele tripartite.

Eden a rostit de asemenea un discurs vibrant în sprijinul făuririi cât mai rapide a unui „front al păcii” şi a propus, ca prim pas în această direcţie, încheierea neîntârziată a unei alianţe tripartite între Anglia, Franţa şi U.R.S.S., bazată pe deplină reciprocitate şi egalitate în drepturi[34].

Poziţia fermă adoptată de U.R.S.S., pe de o parte, dezbaterile parlamentare de la 19 mai, pe de altă parte, l-au convins pe Chamberlain că trebuie să întreprindă o nouă manevră ipocrită. Altminteri, guvernul putea fi zvârlit peste bord. Chamberlain a acţionat în consecinţă, de data aceasta însă la Geneva.

Acolo se deschidea în ziua de 22 mai sesiunea ordinară a Consiliului Ligii Naţiunilor. Potrivit normelor statornicite, sesiunea urma să fie prezidată de reprezentantul U.R.S.S. Guvernul sovietic m-a

34 Vezi „Parliamentary Debates. House of Commons", voi. 347, col. 1810 – 1960.

investit pe mine cu îndeplinirea acestui oficiu. La 20 mai am plecat din Londra spre Elveţia, în drum m-am oprit pentru câteva ore la Paris; Suriţ mi-a relatat că guvernul francez şi-a exprimat în ultimul timp profunda sa nemulţumire faţă de încetineala şi încăpăţânarea manifestate de englezi în cursul tratativelor duse cu U.R.S.S. Până şi Bonnet, pe atunci ministru de Externe al Franţei şi vechi duşman al „Moscovei”, considera că s-a creat o situaţie critică şi că trebuie să se ajungă cât mai repede la un acord cu guvernul sovietic.

Halifax şi Bonnet veneau, de asemenea, la Geneva şi, timp de o săptămână, aveam să fiu zilnic împreună cu ei la masa Consiliului Ligii Naţiunilor. Încă la Londra, Halifax mă prevenise cu amabilitate că speră să continuăm tratativele în Elveţia. Într-adevăr, m-am întâlnit cu el în dimineaţa zilei de 22 mai la Geneva şi am avut o convorbire amplă, într-un anumit sens chiar „decisivă”, cu privire la pact.

Ministrul britanic a început prin a mă ruga să-i explic de ce a respins guvernul sovietic ultima propunere britanică, cea din 8 mai (adică aceea care,

în fond, nu era decât repetarea, sub o formă uşor modificată, a propunerii ca Uniunea Sovietică să acorde garanţii unilaterale Poloniei şi României).

I-am răspuns că noi respingem propunerea britanică din următoarele două motive principale: a) noi tindem să preîntâmpinăm războiul în general; acest lucru poate fi realizat numai încheindu-se un pact tripartit de asistenţă mutuală; or, propunerea britanică ignorează complet acest element extrem de important, şi b) propunerea britanică creează pentru U.R.S.S. O situaţie inegală în comparaţie cu Anglia şi Franţa, fapt cu care noi nu putem fi nicidecum de acord. Apoi i-am explicat succint în ce consta, după părerea noastră, această inegalitate (am vorbit despre aceasta amănunţit ceva mai înainte).

Atunci Halifax a început să-mi demonstreze că există puţine probabilităţi ca Germania să întreprindă un atac împotriva U.R.S.S. prin ţările baltice, iar dacă un atac de acest fel s-ar produce, Polonia şi România ar fi şi ele fără îndoială implicate în conflict; or, în acest caz, ar intra în vigoare garanţiile anglo-franceze acordate acestor două state. În felul acesta, Anglia şi

Franţa ar veni de fapt în ajutorul U.R.S.S.

Mi-am exprimat dezacordul cu Halifax şi i-am spus că garanţiile anglo-franceze acordate Poloniei şi României nu sunt, nici ele, de natură să mă liniştească.

— Imaginaţi-vă un astfel de caz – am continuat eu; prin intimidare sau prin corupţie, sau folosind laolaltă bâta şi acadeaua, Germania reuşeşte să obţină ca Polonia şi România să încheie o alianţă cu ea împotriva U.R.S.S. sau măcar să permită ca trupele germane să treacă pe teritoriul lor. În acest caz, garanţiile anglo-franceze nu devin aplicabile, întrucât ele intră în vigoare numai cu condiţia ca Polonia şi România să opună ele însele rezistenţă Germaniei. Prin urmare, într-un caz ipotetic de acest gen, a cărui posibilitate nu este exclusă, U.R.S.S. va fi nevoită să lupte singură împotriva Germaniei, fără a primi ajutor din partea puterilor occidentale.

Interlocutorul meu a încercat să pareze argumentele mele, invocând faptul că între Franţa şi U.R.S.S. există un pact de asistenţă mutuală.

— Perfect adevărat – i-am răspuns eu –, dar între

Anglia şi U.R.S.S. nu există un astfel de pact, ceea ce are o importanţă, foarte mare.

La care Halifax făcu următoarea remarcă:

— Dar dacă s-ar include în propunerea noastră un articol care ar obliga statele limitrofe cu U.R.S.S. să nu-şi pună la dispoziţie teritoriul lor pentru trecerea trupelor germane sau pentru construirea de baze germane destinate atacării ţării dumneavoastră?

Mi-am exprimat părerea că nu pare verosimil ca statele limitrofe să accepte să-şi asume această obligaţie şi, chiar dacă vor fi de acord, nu vor fi pur şi simplu în măsură să o îndeplinească. Am arătat, apoi, că toate aceste combinaţii complicate şi întortocheate, pentru elaborarea cărora s-a căznit atât de mult partea engleză, sunt jumătăţi de măsură şi reprezintă soluţii de cârpeală. Ele nu rezolvă nimic. Singura cale, într-adevăr eficace, de luptă împotriva agresiunii este pactul tripartit de asistenţă mutuală propus de guvernul sovietic.

Halifax a crezut atunci de cuviinţă să recurgă la o intimidare: un pact de acest fel – a răspuns ministrul englez – l-ar face pe Hitler să turbeze, el se va apuca

să ţiţae că Germania este „încercuită”; cu acest slogan va uni în jurul său întreg poporul german şi va dezlănţui războiul. Ca atare, vom provoca noi înşine tocmai ceea ce voiam să preîntâmpinăm prin acţiunile noastre.

I-am replicat că el nu înţelege, probabil, psihologia unor oameni ca Hitler. În felul lui, dictatorul nazist nu este de loc un prost. El nu se va lansa niciodată într-un război, dacă va crede că ar putea să-l piardă. Chiar actualele noastre tratative îl silesc să manifeste o anumită prudenţă; ca dovadă, până acum el nu a atacat Polonia. Iar dacă se va încheia pactul tripartit de asistenţă mutuală, Hitler va fi constrâns să bată în retragere. Oameni de teapa lui nu înţeleg decât un singur argument – forţa. Uniunea Sovietică a verificat-o temeinic pe baza experienţei relaţiilor sale cu Japonia. Pactul tripartit de asistenţă mutuală va permite factorilor păcii să creeze de partea lor o concentrare atât de mare de forţe, încât agresorii vor rămâne cu coada între picioare.

La sfârşitul discuţiei, Halifax m-a întrebat dacă guvernul sovietic ar fi dispus să prevadă în textul

pactului tripartit de asistenţă mutuală garanţii de securitate nu numai pentru statele mici din Europa de est, ci şi pentru statele mici din Europa de vest (Halifax a lăsat să se înţeleagă că are în vedere Belgia, Olanda, Elveţia).

I-am răspuns că în această privinţă nu pot afirma acum nimic în numele guvernului sovietic, deoarece până în prezent această problemă n-a fost pusă şi nu s-a discutat, dar presupun că nu vei fi prea greu să ajungem la un acord asupra ei.

Convorbirea noastră a durat o oră şi jumătate şi la plecare mi s-a părut că ea a produs o impresie puternică asupra ministrului de Externe englez. În orice caz, i-am dat de înţeles cât se poate de limpede că guvernul sovietic este gata să facă unele concesii în problemele secundare spre a se ajunge la o înţelegere, dar nu va accepta niciun fel de compromis asupra celor trei puncte fundamentale despre care a fost vorba mai sus (paot tripartit de asistenţă mutuală, convenţie militară, garantarea securităţii tuturor ţărilor mici situate între Marea Baltică şi Marea Neagră).

Constat acum, din documentele publicate de ministrul Afacerilor Externe britanic, că ceea ce am intuit atunci corespundea realităţii. Într-adevăr, Halifax îşi încheie însemnările asupra convorbirii pe care a avut-o cu mine la 22 mai cu următoarele cuvinte:

„Mă tem că în decursul amplei noastre convorbiri n-am reuşit să-l clintesc cât de cât pe Maiski în problema principală, şi anume cererea sa insistentă de a se încheia un pact tripartit de asistenţă mutuală... Cred că ne aflăm actualmente în faţa unei alternative foarte neplăcute: ori eşecul tratativelor, ori un acord pe baza punctului 4 din telegrama nr. 165 trimisă de mine la Varşovia (adică pe baza unui pact tripartit de asistenţă mutuală – *I.M.*) ”[35].

În aceeaşi zi, la 22 mai, am avut o conversaţie cu Bonnet pe aceeaşi temă principală. Ministrul de Externe francez manifestase o atitudine mult mai constructivă decât Halifax şi m-am înţeles repede cu el. Mai mult, şeful diplomaţiei franceze exprimase chiar o oarecare nemulţumire la adresa englezilor, din

35 „Parliamentary Debates. House of Commons“, voi. 347, col. 2267.

cauza încetinelii şi încăpăţânării lor.

Acum guvernul britanic nu mai avea încotro şi trebuia să aleagă una dintre cele două căi. Chamberlain a înţeles că, în faza în care ajunseseră lucrurile, noua sa manevră (el nu se gândea decât la manevre) trebuia să implice neapărat acceptarea unui pact tripartit de asistenţă mutuală. Totuşi, dună cum a reieşit ulterior, premierul englez a rămas în fapt fidel liniei generale a politicii sale anterioare.

Peste două zile, la 24 mai, primul ministru a făcut în parlament o scurtă declaraţie, apreciind cu mult optimism perspectivele imediate.

„Am toate motivele să sper – a spus Chamberlain – că în urma propunerilor pe care guvernul Maiestăţii Sale este acum în măsură să le facă privitor la problemele principale ce s-au ivit în cursul tratativelor, putem conta pe realizarea unui acord deplin în viitorul cel mai apropiat” 2.

În acel moment Chamberlain era nevoit să afişeze acest optimism ipocrit, pentru a linişti opinia publică britanică.

La 25 mai, ambasadorul englez la Moscova,

Seeds, a înmânat guvernului sovietic noile propuneri ale guvernului britanic la care se referise Chamberlain în cuvântarea sa din parlament.

Cele două proiecte ale pactului

Se părea, aşadar, că principala dificultate a tratativelor fusese învinsă. Guvernele Angliei şi Franţei recunoşteau, în sfârşit, necesitatea încheierii unui pact de asistenţă mutuală. Ce-i drept, din cauza rezistenţei opuse de ele, a manevrelor şi şovăielilor lor, s-au irosit zece săptămâni foarte preţioase; cu toate acestea, nu era încă prea târziu pentru a opri mina agresorului, gata să lovească; trebuia să se acţioneze însă repede şi cu hotărâre.

Partea sovietică se pregătea să procedeze tocmai în acest fel. Raţionamentul nostru era aproximativ acesta: „Pactul tripartit de asistenţă mutuală este acum recunoscut în principiu de către ambele părţi; englezii şi francezii au luat cunoştinţă că noi insistăm să se acorde garanţii ţărilor baltice; noi am luat cunoştinţă că englezii şi francezii insistă să se acorde garanţii unui şir de ţări unde ei sunt interesaţi în mod deosebit (Belgia, Grecia, Turcia ş.a.m.d.); principial,

nici ei, nici noi nu obiectăm împotriva unor astfel de garanţii – prin urmare, nu va fi prea greu să cădem de acord asupra acestui punct; nu poate fi pusă la îndoială nici oportunitatea intrării concomitente în vigoare a pactului politic şi a convenţiei militare aferente – deci, şi asupra acestui punct va fi uşor să ajungem la înţelegere. Rezultă, aşadar, în mod evident, că perspectivele sunt favorabile dacă… bineînţeles, ambele părţi doresc într-adevăr această înţelegere. Noi o dorim mult, foarte mult, dar oare englezii şi francezii doresc şi ei acelaşi lucru?

Noi speram, mai bine zis voiam să sperăm, că cel puţin acum, la începutul lunii iunie, guvernele Angliei şi Franţei au ajuns să tragă unele învăţăminte şi să înţeleagă necesitatea (chiar dacă nu era prea plăcută, era totuşi o necesitate) de a constitui împreună cu U.R.S.S. un front unic împotriva agresiunii. În orice caz, noi considerăm că, din punct de vedere politic şi istoric, aveam datoria ca, trecând peste toate decepţiile din trecut, să facem încă o încercare de a găsi Un limbaj comun cu englezii şi francezii. Am făcut efectiv această încercare, convinşi că, dacă

ambele părţi vor manifesta bunăvoinţă, pactul tripartit de asistenţă mutuală va putea fi încheiat în cel mai scurt timp, în orice caz în cursul lunii iunie.

Din păcate, ne-am înşelat amarnic. Chamberlain şi Daladier (ca şi în cazul premierului britanic, folosesc aici şi mai departe numele lui Daladier pentru a mă referi nu numai la persoana sa, ci şi ca la o întruchipare a faimoaselor „200 de familii") 1 continuau să se cramponeze de linia lor politică rigidă, adică de politică vizând asmuţirea reciprocă a Germaniei şi U.R.S.S. Chiar în acel moment, când spectrul ameninţător al celui de-al doilea război mondial se contura limpede la orizont, ei îşi frământau mintea nu ca să găsească soluţia pentru încheierea cât mai grabnică a pactului tripartit, ci cum să evite necesitatea semnării lui.

Îşi dădeau seama oare englezii şi francezii că Hitler va face curând un nou „salt" agresiv? Da, îşi dădeau seama, şi în acest sens pot să aduc o dovadă peremptorie. La 12 iunie am avut o convorbire foarte importantă cu Halifax (voi mai reveni asupra ei), în cursul căreia l-am întrebat cum crede el că vor

decurge evenimentele în această vară. Ministrul de Externe britanic mi-a răspuns literalmente următoarele (citez după propria lui însemnare):

„După câte mi se pare, *lui Hitler îi va fi greu să se prezinte în faţa conferinţei de la Nürnberg* 2, *fără a fi încercat în prealabil să rezolve problema Danzigului*. *De aceea, trebuie să ne aşteptăm că iulie şi august vor fi luni furtunoase* (sublinierea mea – *I.M.*)” 3.

După cum se vede, guvernul englez îşi dădea seama prea bine că atmosfera era încărcată la maximum şi că de astă dată *se va hotărî soarta Poloniei, căreia Chamberlain şi Daladier abia îi garantaseră integritatea şi independenţa*. Guvernanţii de la Londra nu puteau să nu-şi dea seama că nu vor fi în stare să salveze Polonia dacă nu vor acţiona de ăcord cu U.R.S.S. Cu toate acestea, în loc să încheie cât mai repede pactul tripartit de asistenţă mutuală, guvernul englez a purces, de la începutul lunii iunie, pe calea sabotării înverşunate a acestui pact, deşi abia recunoscuse în mod oficial necesitatea lui. Unele episoade penibile ale istoriei acestui sabotaj vor fi povestite în paginile următoare. Acum aş vrea doar să

spun că e greu de găsit în analele diplomaţiei un exemplu mai pregnant de duplicitate şi ipocrizie ca atitudinea pe care au avut-o Chamberlain şi Daladier în cursul tratativelor tripartite din anul 1939. E greu, de asemenea, de găsit vreo mostră mai caracteristică de orbire politică, dictată de ura de clasă! Totodată, poziţia guvernelor Angliei şi Franţei în acele luni critice prin care treceau tratativele tripartite demonstrează fără putinţă de tăgadă că ele erau foarte puţin preocupate de salvarea Poloniei, că, pentru ele, Polonia – ca şi Cehoslovacia în anul precedent – nu reprezenta decât un pion în marele joc pe care cele două puteri îl angajaseră cu Germania hitleristă.

Amintindu-mi de zilele acelea, nu pot să nu mă opresc asupra încă unei figuri, care a jucat un rol de seamă în acţiunea de sabotare a tratativelor tripartite, întreprinsă de Anglia şi Franţa. Este vorba de Joseph Kennedy, în acea vreme ambasador american la Londra, tatăl actualului preşedinte al S.U.A.

Originar dintr-o familie înstărită, Joseph Kennedy făcuse o carieră rapidă ca financiar şi om de afaceri,

iar pe la cincizeci de ani devenise un om foarte bogat. Pentru serviciile aduse lui Franklin Roosevelt în campania electorală, el a obţinut, după cum se obişnuieşte în America, drept „compensaţie”, numirea sa ca ambasador în Anglia, unde a sosit în 1938. Aici Kennedy a devenit de îndată „senzaţia” sezonului. Înainte de toate, ca tată a nouă copii! Astfel de cazuri nu se întâlnesc atât de des în rândul membrilor corpului diplomatic. Câteva luni în şir, chipul zâmbitor al ambasadorului american era nelipsit din paginile ziarelor şi revistelor: fie în fruntea întregii familii, fie cu cei patru fii, fie cu cele cinci fiice. Kennedy a fost distins, în serie, cu titluri de doctor *honoris causa* al unui şir de facultăţi de ştiinţe juridice: şase (!) universităţi – din Dublin, Edinburgh, Manchester, Birmingham, Bristol şi Cambridge – i-au conferit ambasadorului american acest titlu. De fiecare dată, tot soiul de osanale se revărsau la adresa lui Kennedy, iar fotografii îl imortalizau când în mantie universitară, când fără ea, când cu toca de profesor, când cu capul gol.

Ambasadorul american însă nu era doar un

pasionat al vieţii mondene şi nu se mărginea la funcţiile sale de reprezentare; el mai avea şi preocupări politice. Pe acest tărâm, el a devenit curând idolul „clicii de la Cliveden”. Kennedy era stăpânit de două idei principale: încrederea în forţa Germaniei hitleriste şi neîncrederea în vitalitatea Marii Britanii. Deoarece, în acelaşi timp, nu era de loc binevoitor faţă de Uniunea Sovietică, ambasadorul american s-a afirmat, bineînţeles, ca un apostol al „îmblânzirii” agresorilor. El a sprijinit politica lui Chamberlain în timpul crizei cehoslovace, iar după München spunea că poporul englez ar trebui să ridice o statuie premierului său, pentru că a salvat de război Marea Britanie şi Europa.

Îmi aduc aminte şi de următorul episod: ceva mai târziu, în iunie 1940, după ce Franţa capitulase iar Anglia se afla în faţa alternativei – să încheie pacea cu Germania sau să continue războiul –, Kennedy mi-a făcut o vizită la ambasadă pentru a afla părerea mea asupra situaţiei. El însuşi era într-o stare vecină cu panica, considerând că Anglia este incapabilă să facă faţă Germaniei, că ea a pierdut iremediabil războiul şi,

deci, cu cât mai repede va încheia pacea cu Hitler, cu atât va fi mai bine. Ambasadorul S.U.A. a rămas foarte mirat când am început să-l contrazic şi să-i demonstrez că Anglia n-a pierdut deocamdată nimic şi că are mari posibilităţi de a rezista şi de a para cu succes pericolul german, dacă, bineînţeles, îşi va păstra curajul şi hotărârea de a lupta. Am subliniat că, după constatările mele, masele largi ale poporului au moralul ridicat şi că în sânul vârfurilor conducătoare ale ţării există oameni care nu sunt dispuşi să ridice mâinile în faţa aroganţei agresorilor fascişti. De aici am tras concluzia că ar fi nejust să ne închipuim perspectivele Angliei în culori prea negre. Când am terminat, Kennedy a exclamat, dând din mâini:

— Bine, dar dumneavoastră sunteţi pur şi simplu un optimist… Aşa ceva n-am auzit nici de la englezi!

Nici că s-ar fi putut! Doar englezii cu care avea relaţii Kennedy erau de tipul celor de la Cliveden, care nu aveau încredere nici în ei înşişi, nici în viitorul ţării lor.

În acea vreme însă, în Marea Britanie se afla la putere guvernul condus de Churchill. Echipa

guvernamentală nu era ideală, totuşi reflecta mai bine starea de spirit a maselor şi, ca urmare. Anglia n-a capitulat în faţa Germaniei hitleriste. Ambasadorul american şi prietenii săi îşi frângeau mâinile cu groază; istoria a confirmat însă pe deplin justeţea hotărârii guvernului britanic de atunci.

Se poate înţelege uşor în ce sens a putut influenţa un om ca Joseph Kennedy comportarea englezilor în cursul tratativelor tripartite din 1939. El a influenţat-o efectiv într-un sens negativ. În toate peripeţiile încâlci te ale acestei istorii de tristă pomină, el l-a susţinut cu îndârjire pe Chamberlain.

La 25 mai Seeds a primit noi instrucţiuni. În conformitate cu acestea, ambasadorul britanic la Moscova (ca şi colegul său francez, Naggiar) a propus guvernului sovietic un ah proiect de pact tripartit de asistenţă mutuală. În esenţă, varianta anglo-franceză se reducea la următoarele:

1. Anglia, Franţa şi U.R.S.S., „acţionând în conformitate cu principiile articolului 16, paragrafele 1 şi 2, din statutul Ligii Naţiunilor”, îşi acordă reciproc ajutor şi asistenţă prin toate mijloacele în trei

cazuri: a) dacă vreuna dintre părţi este obiectul unei agresiuni comise de o putere europeană; b) dacă vreuna dintre părţi este antrenată în acţiuni militare, ca urmare a garanţiilor acordate vreunui stat european şi c) dacă vreuna dintre părţi este antrenată în acţiuni militare, ca urmare a ajutorului acordat vreunui stat european, care, fără să fi primit garanţii din partea membrilor pactului, i-a solicitat totuşi ajutor pentru a lupta împotriva agresiunii (art. 1 şi 2).

2. Cele trei guverne trebuie să examineze în comun metodele necesare pentru ca sprijinul şi asistenţa lor reciprocă să poată da, în caz de nevoie, cele mai eficace rezultate (art. 3).

3. Pactul se încheie pe termen de cinci ani L

Firește, acest proiect nu putea nicidecum satisface U.R.S.S., deoarece avea o serie de neajunsuri, dintre care cele mai importante erau următoarele:

În primul rând, el lega pactul tripartit de Liga Naţiunilor. Date fiind regulile şi moravurile care domneau în această organizaţie, pactul n-ar fi putut duce niciodată la acţiuni rapide şi eficace. Totul s-ar fi

redus la vorbe frumoase şi rezoluţii pe hârtie.

În al doilea rând, proiectul anglo-francez punea U.R.S.S. Într-o situaţie de inegalitate faţă de partenerii săi. El obliga[36]

U.R.S.S. să vină în ajutorul Angliei şi Franţei, dacă vor fi implicate într-un război, ca urmare a garanţiilor acordate Poloniei, României, Greciei şi altor câtorva state. Însă nu obliga Anglia şi Franţa să vină în ajutorul U.R.S.S. dacă aceasta va fi implicată în război ca urmare a unei agresiuni germane împotriva statelor baltice, întrucât Anglia şi Franţa nu le-au acordat garanţii acestora. Or, tocmai din această direcţie Uniunea Sovietică se putea oricând aştepta la tot felul de surprize neplăcute.

În sfârşit, în al treilea rând, punctul privind completarea pactului cu o convenţie militară, care să consolideze valoarea sa practică, fusese redactat într-o formă atât de generală şi imprecisă, încât cu greu se putea deduce când va fi semnată această convenţie şi dacă în general va fi semnată. Vrând-nevrând, se crea impresia că englezii şi francezii concep acest pact ca o

36 Vezi „DBFP“, Third Series, voi. V, p. 679,

„hârtiuţă” în plus, care ar putea fi speculată în tratativele cu Germania, şi nu ca un instrument eficace de luptă împotriva agresiunii pornite de un duşman, înarmat până în dinţi.

Într-adevăr, conţinutul proiectului prezentat de englezi şi francezi sugera constatări pesimiste şi nu prevestea nimic bun; cu toate acestea, partea sovietică a hotărât să continue tratativele, sperând să amelioreze treptat situaţia. De aceea, la 2 iunie, guvernul sovietic a înmânat partenerilor săi de tratative un contraproiect, care, în esenţă, prevedea următoarele:

1. Franţa, Anglia şi U.R.S.S. Îşi acordă reciproc ajutor imediat şi eficace, dacă vreuna dintre părţi va fi antrenată în acţiuni militare împotriva unei puteri europene, în următoarele cazuri:

a) dacă agresiunea a fost comisă de această putere împotriva unuia dintre semnatarii pactului; b) dacă agresiunea a fost comisă de această putere împotriva Belgiei, Greciei, Turciei, României, Poloniei, Letoniei, Estoniei şi Finlandei, pe care Anglia şi Franţa şi U.R.S.S. s-au obligat să le apere împotriva

unui atac, şi c) dacă unul dintre semnatarii pactului a acordat ajutor vreunei puteri europene (dintre acelea care n-au primit garanţii), care a solicitat acest ajutor pentru a lupta împotriva încălcării neutralităţii ei.

2. În cazul declanşării unor operaţii militare comune, rezultate din aplicarea pactului, cele trei puteri semnatare se obligă să nu încheie armistiţiu sau pace decât de comun acord.

3. În cazul când apare pericolul unei agresiuni din partea unei puteri europene, cele trei ţări semnatare ale pactului se consultă de îndată şi, în caz de nevoie, hotărăsc împreună când şi cum va fi pus în funcţie mecanismul asistenţei mutuale, independent de procedura stabilită de Liga Naţiunilor pentru examinarea problemei respective.

4. Cei trei semnatari ai pactului încheie în cel mai scurt timp posibil un acord care să prevadă metodele, formele şi amploarea ajutorului ce şi-l vor acorda reciproc. Pactul intră în vigoare odată cu acest acord.

5. Pactul se încheie pe termen de cinci ani.

După cum se poate constata, proiectul sovietic al

pactului avea un caracter strict defensiv şi totodată înlătura neajunsurile proiectului anglo-francez; propunerea sovietică suprima orice conexiune între pact şi Liga Naţiunilor, cuprindea lista precisă a statelor garantate de cele trei mari puteri, incluzând şi ţările baltice, adică asigura Uniunii Sovietice. condiţii de egalitate cu partenerii săi occidentali, şi, în sfârşit, stabilea în mod explicit că pactul şi convenţia militară intră în vigoare simultan. În plus, proiectul sovietic obliga pe toţi semnatarii pactului ca în cazul izbucnirii războiului să nu încheie armistiţiu sau pace decât de comun acord (de altfel, această ultimă prevedere nu a constituit obiectul vreunei controverse în cursul tratativelor).

Dacă guvernele Angliei şi Franţei ar fi urmărit în mod sincer să ridice o barieră serioasă în calea agresiunii fasciste, ele ar fi trebuit să întâmpine favorabil proiectul sovietic şi să-l accepte în termenul cel mai scurt, căci el garanta pe deplin toate acele ţări care prezentau pentru Anglia şi Franţa interese deosebite; totodată, proiectul sovietic crea într-adevăr un mecanism de asistenţă mutuală eficace şi cu

acţiune promptă pentru a riposta împotriva agresiunii.

Dacă… Or, tocmai această condiţie fundamentală nu exista! Chamberlain şi Daladier declarau cu ipocrizie că vor să încheie acest pact, şi chiar cât mai repede posibil, dar în fapt blestemau ziua şi ceasul când trista (pentru ei) necesitate îi silise să înceapă tratativele tripartite. Tocmai de aceea, rin proiectul lor din 25 mai, ei au „stors” cu neruşinare „miezul” însuşi al pactului. Tocmai de aceea, puşi în faţa contraproiectului sovietic din 2 iunie, ei au hotărât să torpileze pactul printr-un sabotaj îndelungat, obositor, recurgând la nesfârşite amendamente, clauze restrictive, completări şi modificări. De îndată ce pierdeau o poziţie într-un loc, ei se cramponau de o altă poziţie, pentru ca, după ce o pierdeau şi pe asta, să se cramponeze de o a treia şi aşa mai departe, până la infinit. Lucrurile cele mai evidente erau peste noapte contestate şi supuse pertractărilor. Sub presiunea argumentelor noastre, englezii şi francezii au fost nevoiţi tot timpul să bată în retragere, dar o făceau încet, înciudaţi, scrâşnind din dinţi, pretinzându-ne totodată „compensaţii” pentru fiecare

„concesie” pe care o făceau.

Când îmi amintesc de vara aceea din 1939, înăbuşitoare, istovitoare, prevestitoare de furtună, când îmi amintesc de toate disputele, convorbirile, întrevederile, dezbaterile, conflictele şi compromisurile, în atmosfera cărora mi-a fost dat să petrec lunile acelea, pot spune, cu mâna pe conştiinţă, că n-am cunoscut în viaţa mea o perioadă mai grea. Simţeam că lumea se prăvăleşte repede spre catastrofă, că se cer eforturi uriaşe pentru a preîntâmpina un nou măcel mondial, iar aici, în faţa ochilor mei, pe malurile Tamisei şi ale Sener, se foiau nişte pigmei care nu voiau să înţeleagă şi nu înţelegeau ce se întâmplă pe pământ; ei trăiau de azi pe mâine, înfundaţi total în nişte meschine mutări şi contramutări de piese pe eşichierul diplomaţiei lor rutiniere şi şablonarde.

Să se specifice sau nu?

Am fi nedrepţi dacă n-am recunoaşte că, de pildă, în problema Ligii Naţiunilor englezii şi francezii n-au acceptat repede să facă concesii, încercând chiar să demonstreze că divergenţele apărute nu s-ar datora

decât unei simple neînţelegeri; ei, chipurile, nu ar fi preconizat de loc ca aplicarea pactului tripartit să fie legată de procedura Ligii Naţiunilor şi că totul s-ar fi rezumat la o constatare pur teoretică, că pactul tripartit este în concordanţă cu principiile Ligii Naţiunilor. Aveam îndoieli serioase în ce priveşte sinceritatea acestei explicaţii; probabil că la aceste îndoieli a contribuit mult şi discreditarea totală, în acea vreme, a Ligii Naţiunilor ca instrument de luptă împotriva agresiunii. Faptul rămânea însă fapt: încă din primele zile ale lunii iunie, divergenţa respectivă a fost scoasă de pe ordinea de zi. Partea sovietică a salutat aceasta ca un pas înainte pe calea tratativelor, dar s-a abţinut deocamdată de la orice prognoze asupra viitorului.

La 8 iunie, într-o discuţie avută cu mine, Halifax mi-a comunicat că, pentru accelerarea tratativelor, a hotărât să trimită la Moscova pe William Strang, înalt funcţionar din Ministerul Afacerilor Externe. Faptul acesta a produs o impresie ambiguă. Pe de o parte, trimiterea lui Strang – un om destul de inteligent şi, datorită activităţii sale din trecut, bun cunoscător al

Uniunii Sovietice – părea să fie o indicaţie că guvernul britanic tinde să ajungă mai repede la un acord. Pe de altă parte însă, părea întrucâtva ciudat că pentru atingerea unui scop atât de important n-a fost desemnat un om politic cu suprafaţă, ci un funcţionar (e drept, un funcţionar capabil, dar totuşi un funcţionar) al Departamentului Afacerilor Externe. Comunicarea lui Halifax m-a pus oarecum în gardă, dar nu voiam să trag concluzii pripite. De aceea, m-am mărginit să iau la cunoştinţă faptul că la 12 iunie Strâng a părăsit Londra cu avionul şi la 14 iunie a sosit la Moscova. Aici el a participat activ la tratative până la începutul lunii august.

Pentru a încheia într-adevăr repede pactul tripartit (acesta era scopul nostru principal) şi, totodată pentru a tatona adevăratele intenţii ale partenerilor noştri britanici, guvernul sovietic a hotărât să-l invite pe Halifax la Moscova. Nefiind însă sigur de atitudinea pe care o va adopta ministrul englez faţă de acest demers, Moscova i-a dat o formă mai prudentă. În dimineaţa zilei de 12 iunie, chiar atunci când Strang pleca spre Moscova, am primit

indicaţia să-l vizitez de îndată pe Halifax şi să-i recomand prieteneşte cu toată stăruinţa, „din partea mea personal”, să plece cât se poate mai repede la Moscova pentru perfectarea tratativelor şi semnarea pactului. În aceeaşi zi, am fost la ministrul de Externe britanic şi am îndeplinit misiunea primită de la Moscova.

— Acum, când părţile au căzut de acord asupra celei mai importante probleme – i-am spus eu – şi cele trei state vor încheia un pact de asistenţă mutuală, este foarte important ca această acţiune diplomatică necesară să se desfăşoare fără niciun fel de tergiversări. Situaţia internaţională este extrem de încordată, la Danzig pot interveni în orice moment evenimente foarte periculoase. Forţele păcii trebuie să se grăbească… Dacă pactul tripartit va fi semnat în zilele imediat următoare, aceasta va putea avea asupra lui Hitler efectul unui puternic duş rece… Consider că toţi avem acest interes… Meditând asupra mijloacelor care ar putea să ducă la crearea coaliţiei tripartite împotriva agresorilor într-un timp cât mai scurt, am ajuns la concluzia că multe depind de

dumneavoastră personal, lord Halifax. Dacă dumneavoastră aţi consimţi să plecaţi la Moscova chiar acum, în cursul acestei săptămâni sau cel mai târziu săptămâna viitoare, pentru a duce la bun sfârşit tratativele şi a semna pactul, pacea în Europa ar fi salvgardată. Nu este oare aceasta o misiune demnă de un mare om de stat? Nu s-ar cuveni, oare, să se depună toate eforturile posibile pentru îndeplinirea ei? Vă pot încredinţa, cu toată certitudinea, că guvernul sovietic ar saluta o astfel de hotărâre luată de dumneavoastră şi că vă veţi bucura la Moscova de cea mai călduroasă şi cordială primire.

Urmăream cu atenţie reacţia lui Halifax. Faţa sa prelungă, impasibilă, şi-a păstrat la început obişnuitu-i surâs sceptic. Dar pe măsură ce vorbeam, expresia ei devenea tot mai serioasă. Halifax era un diplomat cu destulă experienţă pentru a pricepe că ambasadorul sovietic nu-l putea sfătui cu atâta insistenţă, chiar „din iniţiativă personală”, să întreprindă o călătorie la Moscova, fără să fi avut în această privinţă aprobarea guvernului său.

— Dacă dumneavoastră, lord Halifax – am

încheiat eu –, aţi considera posibil să plecaţi acum la Moscova, eu aş ruga guvernul meu să vă trimită o invitaţie oficială.

Expresia feţei lui Halifax deveni severă şi enigmatică. El îşi ridică privirea spre tavan, apoi îşi frecă rădăcina nasului şi, în sfârşit, spuse semnificativ:

— Voi lua în considerare acest lucru.

Desigur, Halifax nu poate rezolva problema călătoriei la Moscova fără a o discuta în cadrul cabinetului. Am aşteptat câteva zile, dar n-am primit niciun răspuns la invitaţia mea. A trecut o săptămână şi Halifax continua să păstreze tăcerea. Totul deveni clar: Halifax nu vrea să vină la Moscova, guvernul britanic nu se gândeşte la o încheiere grabnică a pactului. Declaraţia pe care ne-o făcuse la 25 mai, în sensul că acceptă să semneze un tratat tripartit de asistenţă mutuală, nu înseamnă o schimbare sinceră a concepţiilor, ci o simplă manevră, impusă de împrejurări. Nu se poate deci, în niciun caz, acorda credit acestei acceptări, în felul acesta a primit guvernul sovietic răspunsul la problema care-l

interesa: pasivitatea lui Halifax (până la sfârşitul tratativelor el n-a mai revenit la întrebarea pusă de mine) era mai elocventă decât cele mai rafinate declaraţii diplomatice.

Acum, după ce au trecut mulţi ani, sunt în măsură să fac un post-scriptum foarte important la discuţia pe care am avut-o cu Halifax la 12 iunie 1939. În volumele publicate de guvernul englez sub titlul *Documente ale politicii externe britanice* există „minuta" acestei discuţii, întocmită chiar atunci de Halifax personal. Cum este prezentată în această însemnare invitaţia pe care i-am făcut-o de a pleca la Moscova? Citez întocmai pasajul respectiv:

„... 7. În încheiere, Maiski a remarcat că ar fi bine dacă eu personal, atunci când situaţia se va mai linişti, aş întreprinde o călătorie la Moscova. Am răspuns la aceasta că, deşi niciun alt lucru nu mi-ar prilejui, desigur, o satisfacţie mai mare, totuşi simt că în prezent mi-ar fi imposibil să părăsesc Londra" L

Lăsând la o parte faptul că această convorbire destul de îndelungată este redusă aici la câteva rânduri destul de alambicate, versiunea citată a lui

Halifax cuprinde cel puţin două neadevăruri flagrante:

În primul rând, eu i-am recomandat insistent lui Halifax să plece la Moscova *imediat*, *la mijlocul lunii iunie 1939*, ca să semneze de urgenţă pactul, ceea ce ar fi creat în Europa „o situaţie mai liniştită”, în timp ce Halifax spune exact contrariul, şi anume că eu l-aş fi sfătuit să se ducă la Moscova abia după ce „situaţia se va mai linişti”, adică, probabil, după semnarea pactului. De altfel, Halifax însuşi confirmă în esenţă, ceva mai departe, veridicitatea versiunii mele, întrucât în însemnarea la care mă refer, reproducând răspunsul pe care l-a dat la propunerea mea, el scrie: „În prezent mi-ar fi imposibil să părăsesc Londra”; prin urmare, era vorba de o călătorie care urma să aibă loc „în prezent”, şi nu cândva, în viitor.

În al doilea rând, Halifax afirmă că el, pasămite, mi-ar fi spus pe loc că-i este imposibil să plece acum la Moscova, în realitate, ministrul de Externe nu mi-a spus nici pe departe aşa ceva, ci mi-a răspuns doar că va lua în considerare propunerea mea.[37]

Dacă cel de-al doilea neadevăr nu are o

37 „DBFP", Third Series, vol. VI, L., p. 51.

însemnătate prea mare, în schimb primul constituie un fals grosolan şi premeditat, întrucât denaturează complet realitatea. Nu ştiu dacă, atunci când şi-a redactat notele privind discuţia noastră, Halifax s-a sfătuit sau nu cu „cel de sus”; neîndoielnic este însă faptul că în cazul de faţă nobilul lord a procedat într-un mod cu totul nedemn.

Vrând-nevrând, se pune întrebarea: ce nevoie a avut să se preteze la această înşelătorie? Eu îmi explic lucrurile astfel: întrucât însemnările privind discuţiile cu ambasadorii se trimiteau, de obicei, tuturor membrilor cabinetului, Halifax a vrut să ascundă propunerea mea chiar faţă de colegii săi din guvern, temându-se ca ea să nu producă complicaţii şi fricţiuni înăuntrul guvernului. Se ştie doar că în acea vreme firele întregii politici externe a Angliei erau practic concentrate în mâinile a trei oameni – Chamberlain, Horace Wilson şi Halifax –, iar rolul lui Wilson era mult mai important decât al lui Halifax.

Justeţea presupunerii mele este confirmată şi de un alt fapt. Cam în acelaşi timp, Eden, aflând că Halifax nu vrea să plece la Moscova, s-a adresat din

proprie iniţiativă guvernului britanic oferindu-şi oficiile în acest sens.

— Sunt îndreptăţit să cred – a declarat el – că ruşii au faţă de mine o atitudine binevoitoare… Dacă lordului Halifax, din anumite motive, nu-i convine să plece acum la Moscova, trimiteţi-mă pe mine acolo cu misiunea să duc la bun sfârşit problema pactului.

Guvernul lui Chamberlain a respins însă propunerea lui Eden x.

Aşadar, noi ştiam acum că în ce priveşte guvernul britanic nu s-a produs nicio „schimbare a inimii”, cum spun englezii, că el rămâne fidel liniei politice a „clicii de la Cliveden”. Cu toate acestea, guvernul sovietic a hotărât să continue tratativele, căci, în pofida oricăror piedici, încercarea de a asigura pacea prin crearea unei coaliţii tripartite trebuia dusă până la capăt. Aşa ne dictau interesele poporului sovietic şi ale întregii omeniri. Aşa ne dicta răspunderea pe care o aveam faţă de istorie.

Nu am posibilitatea să descriu cu toate amănuntele (şi nici n-ar fi prea necesar) şicanele meschine folosite de englezi şi francezi în vara anului

1939 pentru a sabota perfectarea tratativelor menite să ducă la încheierea pactului tripartit. Aveam tot timpul senzaţia că noi, partea sovietică, ne croim cu greu drum printr-un desiş de mărăcini, pândiţi la fiecare pas de tot felul de gropi şi hârtoape. Hainele ni se fac ferfeniţă, faţa, mâinile, picioarele ni se umplu de zgârieturi adânci şi chiar de răni, din care musteşte sângele, şi, cu toate acestea, continuăm cu îndârjire drumul pentru a atinge ţinta dorită… Dar, vai! – n-am reuşit să ajungem până la capăt. Vom vedea ulterior de ce. Deocamdată, mă voi opri numai asupra principalelor jaloane ale tratativelor de atunci.

Toată luna iunie ne-am zbătut să rezolvăm o problemă, care la prima vedere părea simplă, şi anume dacă în textul pactului să fie sau nu specificate nominal ţările cărora cele trei mari puteri trebuiau să le acorde garanţii. După cum s-a arătat mai înainte, proiectul anglo-francez din 25 mai cuprindea un pact prin care Anglia, Franţa şi U.R.S.S. se obligau să-şi vină reciproc în ajutor, în cazul când ar fi antrenate în război în calitatea lor de garante ale vreunui stat european. Această formulă era prea generală şi

insuficient de precisă, şi putea să ducă în practică la diferite interpretări. Dacă relaţiile dintre Uniunea Sovietică, pe de o parte, şi guvernele Franţei şi Angliei, pe de altă parte, s-ar fi întemeiat pe prietenie şi încredere reciprocă, poate că ne-am fi împăcat cu formula arătată. În realitate însă, aceste relaţii erau pătrunse de neîncredere şi suspiciune reciprocă, care, în ce priveşte guvernul sovietic, erau, după cum se ştie, mai mult decât întemeiate. De aceea, în contraproiectul din 2 iunie, U.R.S.S. a specificat nominal cele opt ţări, cărora cele trei mari puteri urmau să le acorde garanţii. Acestea erau (le-am amintit, dar le repet): Belgia, Grecia, Turcia, România, Polonia, Letonia, Estonia şi Finlanda. S-a ţinut seama atât de interesele U.R.S.S., cât şi de cele ale Angliei şi Franţei. S-ar părea ci Chamberlain şi Daladier ar fi trebuit să fie satisfăcuţi. Dar nu! Ei nu erau mulţumiţi! Din ce cauză?

Mai întâi, pentru că în rândul ţărilor garantate au fost incluse şi cele trei state baltice. La ce bun? – au replicat Londra şi Parisul. E o povară în plus! Englezii şi francezii s-au căznit în fel şi chip să ne convingă că

garantarea acestor state ar fi inutilă; printre altele, din cauză că teritoriul ţărilor baltice ar fi prea îngust pentru a se putea crea acolo un front de luptă eficace. Prin urmare, litoralul Mării Baltice nu va putea fi folosit de germani împotriva U.R.S.S. fără să extindă concomitent frontul şi pe teritoriul Poloniei. Iar dacă Polonia va fi implicată în război, vor intra în vigoare şi garanţiile pe care i le-au acordat Anglia şi Franţa. Bineînţeles, guvernul sovietic n-a putut fi de acord cu aceste argumente; de aceea, în discuţia avută cu Halifax la 12 iunie, despre care a fost vorba mai înainte, am declarat ferm că fără garantarea celor trei ţări baltice nu se va ajunge la încheierea pactului.

Apoi, când n-au mai avut încotro şi şi-au retras obiecţiile împotriva garantării statelor baltice, englezii şi francezii au declarat subit că socotesc inoportun ca în textul pactului să fie specificate nominal toate ţările garantate. De ce? Pentru a-şi fundamenta această nouă obiecţie ei au invocat diferite considerente: că proclamarea publică a garanţiilor va leza mândria naţională a ţărilor garantate; că divulgarea garanţiilor va speria ţările garantate, deoarece se va crea

impresia că ele s-au înregimentat în frontul antihitlerist; că proclamarea publică a garanţiilor, fără a se fi obţinut acordul expres al statelor garantate, ar fi, chipurile, în contradicţie cu principiile dreptului internaţional. Când, drept răspuns, partea sovietică a propus Angliei şi Franţei ca să obţină din partea guvernelor respective ca ele, cel puţin, să nu obiecteze împotriva garanţiilor, Chamberlain şi Daladier au adoptat de îndată o poză solemnă, declarând cu emfază că toate aceste state sunt suverane şi, ca atare, s-ar comite un păcat dacă H s-ar sugera să adere la frontul antihitlerist. Mai mult, partenerii noştri la tratative, în special englezii, au încurajat (dacă nu oficial, cel puţin semioficial) guvernele reacţionare ale ţărilor baltice să declare făţiş că ele n-ar dori în general să primească din partea celor trei mari puteri niciun fel de garanţii. Într-adevăr, miniştrii de Externe ai Finlandei, Estoniei şi Letoniei au făcut declaraţii în acest sens, în modul cel mai belicos manifestându-se reprezentantul Estoniei.

Atunci, guvernul sovietic a tras concluzia logică

ce se desprindea din situaţia creată: la 16 iunie comisarul poporului pentru Afacerile Externe a propus ambasadorilor englez şi francez acreditaţi la Moscova, Seeds şi Naggiar, să se renunţe în general la clauza garantării altor state europene şi să se semneze un simplu pact tripartit de asistenţă mutuală între Anglia, Franţa şi U.R.S.S. pentru eventualitatea unui atac direct al Germaniei împotriva vreuneia dintre puterile menţionate.

Replica sovietică a stârnit o adevărată confuzie la Londra şi la Paris. Cercurile conducătoare de aici reacţionaseră, făcând următorul raţionament: „Dacă acceptăm propunerea sovietică, ce se va întâmpla cu garanţiile pe care Anglia şi Franţa le-au acordat Poloniei şi României în martie şi aprilie 1939? Ele vor rămâne suspendate în aer şi vor deveni nişte petice de hârtie, putând însă să dea o lovitură serioasă prestigiului puterilor care le-au acordat”. De aceea, guvernele britanic şi francez s-au grăbit să respingă propunerea de a se încheia un simplu pact tripartit de asistenţă mutuală şi au revenit la formula pactului tripartit însoţit de garanţii date altor ţări. În cursul

unui şir de şedinţe ţinute la Moscova, negociatorii occidentali au încercat în fel şi chip să evite specificarea nominală în pact a ţărilor garantate; când s-au convins că tentativa lor este zadarnică, au făcut propunerea, la 21 iunie (şi anume prin ambasadorul francez Naggiar), de a elimina lista ţărilor garantate din art. 1 al textului de bază al pactului şi a o include în protocolul secret, anexat la pact. Nu prea era clar de ce le convenea englezilor şi francezilor mai mult această soluţie, căci în vremurile noastre conţinutul oricărui document secret devine foarte repede de notorietate publică, dar, întrucât partenerii noştri insistau asupra acestui protocol, guvernul sovietic n-a ridicat obiecţii.

În legătură cu aceasta, este necesară o menţiune privitor la relaţiile dintre englezi şi francezi în cursul tratativelor tripartite. Am amintit mai sus că, după aprecierea ambasadorului nostru la Paris, I.Z. Suriţ, guvernul Daladier, cu tot caracterul său reacţionar, se situa pe o poziţie mai favorabilă faţă de pact decât guvernul Chamberlain. Această deosebire se explica, desigur, nu prin onestitatea sau clarviziunea

münchenezilor francezi, ci prin faptul că Germania reprezenta pentru Franţa o ameninţare mult mai nemijlocita decât pentru Anglia. Indiferent însă de motive, cu toată comunitatea liniei lor politice, tratativele dintre Londra şi Paris au dezvăluit existenţa unor deosebiri de nuanţe, care apăreau când într-un caz, când într-altul. Acest fenomen a ieşit la iveală în special atunci când s-a discutat problema specificării ţărilor garantate, iar Naggiar a făcut propunerea ca această specificare să fie trecută în protocolul secret şi nu în textul propriu-zis al pactului. Situaţii de acest fel, după cum vom vedea mai jos, s-au repetat de multe ori şi ulterior.

Cu aceasta însă nu s-a sfârşit povestea specificării nominale a ţărilor garantate. Când s-a căzut de acord asupra protocolului secret, englezii şi francezii au declarat deodată că vor să extindă garanţiile şi asupra altor trei ţări care îi interesează: Olanda, Luxemburg şi Elveţia. Aşadar, rezulta că cele trei mari puteri trebuiau să garanteze nu opt ţări, despre care fusese vorba până atunci, ci unsprezece, dintre care două (Olanda şi Elveţia) nici nu întreţineau

relaţii diplomatice cu U.R.S.S. Aceasta avea să sporească, firește, povara pusă pe umerii garanţilor, în special aceea care revenea U.R.S.S., întrucât în caz de război tocmai U.R.S.S. ar fi avut de suportat principala greutate a garanţiilor pentru şase state – Polonia, România, Turcia şi cele trei state baltice. La una din şedinţe, partea sovietică a declarat că, exprimate în limbaj militar, numai obligaţiile ce urmau să fie asumate faţă de cele opt state stabilite iniţial ar cere din partea U.R.S.S., în cazul realizării lor, punerea în bătaie a o sută de divizii; or, dacă numărul statelor garantate va spori, vor fi necesare şi mai multe divizii. Ţinând seama de acest fapt, guvernul sovietic s-a declarat dispus ca cele trei state menţionate în plus să fie luate sub protecţia celor trei mari puteri numai în cazul când U.R.S.S. ar primi o anumită „compensaţie”, sub forma, de exemplu, a unor pacte de asistenţă mutuală între Uniunea Sovietică, Polonia şi Turcia, în locul garanţiilor unilaterale ce i s-au cerut iniţial pentru aceste state. Întrucât Anglia şi Franţa au invocat din nou suveranitatea Poloniei şi Turciei, iar această poziţie a lor făcea foarte îndoielnică

posibilitatea încheierii pactelor de asistenţă mutuală cu aceste două ţări, s-a hotărât în cele din urmă ca Olanda, Luxemburgul şi Elveţia să nu fie incluse în lista statelor garantate, însă în protocolul secret (despre care am relatat mai sus) să se prevadă că, în cazul când independenţa acestor trei ţări se va găsi la un moment dat în situaţia de a fi periclitată, cele trei mari puteri semnatare se vor consulta în privinţa măsurilor ce ar trebui întreprinse.

Englezii şi francezii nu s-au mulţumit însă numai cu tergiversarea la infinit a tratativelor, ci ne mai pretindeau şi „compensaţii" pentru fiecare „concesie" făcută de ei. În legătură cu aceasta, am avut la 23 iunie o ciocnire violentă cu Halifax. El m-a invitat la Ministerul Afacerilor Externe şi de îndată a început să se plângă de „îndărătnicia" şi „rigiditatea" părţii sovietice, iar apoi, afişând o mină care se voia şi severă şi enigmatică, m-a întrebat de-a dreptul dacă guvernul sovietic intenţionează într-adevăr să încheie pactul tripartit?

— De ce puneţi această întrebare? – i-am răspuns. Ştiţi doar prea bine că guvernul sovietic este

un adept convins al pactului tripartit.

— Mie nu mi se pare aşa – a replicat Halifax. La orice tratative, cele două părţi îşi acordă totdeauna concesii şi la urma urmei ajung la un compromis. Noi, partea engleză, v-am făcut în cursul acestor tratative destule concesii, iar dumneavoastră nu v-aţi clintit nici cu o iotă de pe poziţiile iniţiale… Guvernul sovietic nu este, probabil, interesat să încheie acest pact.

— Lord Halifax, scuzaţi-mă – am obiectat eu –, dar se pare că partea sovietică şi partea engleză au concepţii diferite despre ceea ce înseamnă tratative diplomatice. Partea engleză şi le închipuie, probabil, ca un fel de iarmaroc la care se tocmesc doi negustori; la început ei cer cât nu face, apoi încep treptat să „lase” din preţ şi în cele din urmă târgul se încheie; în timpul cât durează târgul, fiecare negustor cere celuilalt pentru orice concesie o concesie reciprocă… Noi, partea sovietică, privim tratativele diplomatice într-un alt fel. Noi nu avem obiceiul să cerem la început cât nu face, ca să avem după aceea de unde „lăsa”. Noi spunem de la bun început ce anume este necesar, după părerea noastră, pentru atingerea

ţelului propus. Aşa am procedat şi în cadrul actualelor tratative. Ceea ce este cuprins în proiectul sovietic din 2 iunie reprezintă *acel minimum indispensabil, care poate asigura pacea în Europa*. Dumneavoastră însă aţi pornit de la nişte condiţii care nici pe departe nu ar putea asigura pacea şi, de aceea, firește, aţi fost nevoiţi să veniţi treptat în întâmpinarea noastră, deoarece şi dumneavoastră trebuie să aveţi interes ca pacea să fie menţinută în Europa. Noi nu putem ceda din acest minimum indispensabil fără a trăda cauza păcii. Dumneavoastră însă trebuie să mai faceţi câţiva paşi înspre noi, pentru ca, unindu-ne forţele, să fim în stare să punem stavilă agresiunii. De aceea, lăsaţi mai bine la o parte pomelnicul concesiilor pe care ni le-aţi făcut şi nu ne mai pretindeţi în schimbul lor niciun fel de compensaţii. Noi nu vom accepta aceasta. Suntem realişti. Trebuie să înţelegeţi că pe noi nu ne interesează formulele juridice, nici echilibrarea balanţei concesiilor făcute de o parte şi de alta, ne interesează *esenţa problemei*, adică preîntâmpinarea efectivă a agresiunii şi asigurarea păcii în Europa. Acest ţel poate fi atins *numai pe o singură cale – şi*

anume pe aceea pe care păţeşte partea sovietică. Haideţi, să pornim împreună pe această cale.

Halifax m-a ascultat cu atenţie, dar n-a fost de loc de acord cu argumentele mele. El s-a apucat să-mi demonstreze că în orice tratative este foarte important „elementul uman”, iar acest „element” presupune în mod obligatoriu concesii reciproce. Fără astfel de concesii reciproce nu se poate crea „atmosfera” care să contribuie la succesul desfăşurării şi încheierii tratativelor. După părerea sa, noi comitem o greşeală ignorând problema „atmosferei”.

— Ascultând considerentele dumneavoastră – am conchis eu – aş fi aproape dispus să recunosc că guvernul sovietic a făcut într-adevăr o greşeală: n-a ţinut seama de metodele „negustoreşti” ale diplomaţiei engleze şi, de aceea, a dezvăluit prea devreme şi prea sincer ceea ce consideră ca un minimum indispensabil. La drept vorbind însă n-avem de ce să ne cerem scuze pentru această greşeală.

Cu cât continuau tratativele, cu atât devenea mai evident că englezii şi francezii aplică pur şi simplu tactica sabotajului. Atmosfera din Europa devenea tot

mai încărcată. Norii furtunii se strângeau tot mai ameninţători deasupra Danzigului. La 18 iunie a sosit în acest oraş Goebbels şi a ţinut un discurs furibund, declarând fără înconjur că nu va mai trece mult timp şi Danzigul va fi alipit Germaniei hitleriste. În zilele următoare, mii de „turişti” germani au invadat literalmente oraşul; cantităţi imense de arme diferite, până şi artileria grea, au fost aduse prin contrabandă; liderul local al naziştilor, Forster, a adresat populaţiei un apel, cerându-i să nu-şi precupeţească eforturile pentru a transforma din nou Danzigul într-un oraş german. Sub influenţa acestor evenimente, se accentua tot mai mult încordarea în relaţiile germano-polone, iar la Londra şi Paris îngrijorările creşteau.

Luând cuvântul în parlament la 27 iunie, Daladier a declarat că „Europa n-a cunoscut vreodată o stare de confuzie şi îngrijorare ca acum”, iar peste cinci zile, la 2 iulie, premierul francez constata că „situaţia generală din Europa este extrem de serioasă”.

Într-un discurs ţinut la Londra în ziua de 28 iunie, Churchill spunea:

— Sunt foarte îngrijorat de situaţia în care ne aflăm în prezent. Ea seamănă foarte mult cu cea de anul trecut, cu deosebirea că anul acesta nu avem nicio posibilitate de retragere. De Cehoslovacia nu ne legau obligaţii prevăzute printr-un tratat. Acum am dat Poloniei garanţii absolute. După toate indiciile, naziştii au făcut pregătirile necesare pentru a constrânge Polonia la concesii. Dacă Polonia nu va ceda, ea va fi atacată cu forţe masive dinspre vest şi sud.

Într-un discurs rostit la 29 iunie, Halifax însuşi a zugrăvit în culori foarte sumbre perspectivele ce se deschideau în faţa Europei.

Cu toate acestea, englezii şi francezii continuau să născocească noi forme, obositoare şi meschine, de tergiversare a tratativelor în jurul pactului tripartit. Una din metodele lor preferate era aceea de a tărăgăna răspunsurile la propunerile sau amendamentele noastre. Chiar în zilele acelea am făcut un mic calcul statistic, raportând timpul de care au avut nevoie părţile sovietică şi anglo-franceză ca să-şi pregătească răspunsurile respective, la durata

generală a tratativelor. Cifrele obţinute sunt foarte interesante. Din cele şaptezeci şi cinci de zile cât duraseră tratativele până atunci, U.R.S.S. a avut nevoie pentru pregătirea răspunsurilor numai de şaisprezece zile, iar Anglia şi Franţa – de cincizeci şi nouă de zile. Nu-i de mirare că aceste cifre au fost utilizate în presa sovietică. Într-un articol apărut la 29 iunie în „Pravda”, se spunea astfel:

„Tratativele anglo-franco-sovietice, având ca obiect încheierea unui pact eficace de asistenţă mutuală împotriva agresiunii, au ajuns într-un impas…

Încetineala inadmisibilă şi tergiversările nesfârşite ale Angliei şi Franţei în cursul tratativelor cu U.R.S.S. ne îndreptăţesc să punem la îndoială sinceritatea adevăratelor intenţii ale celor două puteri occidentale şi ne obligă să ne întrebăm ce anume stă la baza acestei politici: tendinţa serioasă de a asigura un front al păcii sau dorinţa de a folosi tratativele cât şi tergiversarea lor în alte scopuri, care n-au nimic comun cu crearea unui front al puterilor iubitoare de pace.

Această întrebare se impune cu atât mai mult, cu

cât în cursul tratativelor guvernele englez şi francez ridică fel de fel de piedici artificiale, creează aparenţa unor divergenţe serioase ce ar exista între Anglia şi Franţa, pe de o parte, şi U.R.S.S., pe de altă parte, asupra unor probleme care, în fapt, ar putea fi rezolvate fără piedici şi tergiversări dacă Anglia şi Franţa ar fi însufleţite de bunăvoinţă şi de intenţii sincere".

Relevând, apoi, una din aceste „piedici artificiale" (problema garantării ţărilor baltice) şi subliniind că, în alte cazuri, în care se simte într-adevăr interesată (problema garantării Olandei şi altor state), Anglia nu se sinchiseşte prea mult de dorinţa ţărilor respective pe care are de gând să le garanteze, „Pravda" continuă:

„... Englezii şi francezii nu doresc să încheie cu U.R.S.S. un tratat bazat pe principiul egalităţii şi reciprocităţii, deşi se jură zilnic pe toţi sfinţii că şi ei vor «egalitate», ci doresc un tratat în care U.R.S.S. să aibă rolul argatului, care duce pe umerii săi întreaga povară a obligaţiilor".

După ce a arătat că nici vorbă nu poate fi despre

un astfel de tratat, „Pravda” îşi încheie articolul cu următoarele cuvinte semnificative:

„... Se pare că englezii şi francezii nu vor un tratat veritabil, acceptabil pentru U.R.S.S., ci numai *discuţii* despre tratat, pentru ca, speculând în faţa opiniei publice din ţările lor pretinsa rigiditate a U.R.S.S., să-şi netezească calea spre o tranzacţie cu agresorii”.

Erau cuvinte care nimereau drept la ţintă.

Pactul şi convenţia militară

De bine de rău, la începutul lunii iulie chestiunea specificării statelor garantate de către cele trei mari puteri a fost rezolvată, şi acum venise rândul soluţionării altor dificultăţi care împiedicau semnarea pactului. Cea mai importantă dintre ele era *problema corelaţiei dintre pact şi convenţia militară aferentă*. Nu se poate spune că problema aceasta nu fusese abordată şi mai înainte. Dimpotrivă, chiar în iunie ea fusese amintită de mai multe ori în cursul convorbirilor ce au avut loc la Moscova între reprezentanţii sovietici şi anglo-francezi, precum şi între mine şi Halifax la Londra. În iunie însă, eforturile

principale ale părţilor fuseseră concentrate asupra problemei dacă trebuie specificate sau nu statele garantate de către cele trei mari puteri.

În iulie, pe primul plan s-a impus problema legăturii dintre pact şi convenţia militară. Acest fapt a fost determinat de o serie de motive speciale: atmosfera din Europa se încinsese până la paroxism, războiul putea izbucni în orice moment şi de aceea era necesar să se stabilească cât mai repede şi cât mai precis posibil ce ajutor îşi vor acorda reciproc cele trei mari puteri, dacă vreuna dintre ele va fi implicată într-un război împotriva Germaniei. În cursul tratativelor purtate la Moscova cu reprezentanţii anglo-francezi s-a subliniat în repetate rânduri că pactul fără convenţia militară este un simplu petic de hârtie şi că, în condiţiile date, convenţia militară e chiar mai importantă decât pactul. Cu toate acestea, partenerii noştri continuau şi în această problemă să aplice orbeşte şi cu încăpăţânare aceeaşi tactică de sabotare, deşi începuse să le fugă pământul de sub picioare.

Poziţiile pe care se situau părţile în problema

corelaţiei dintre pact şi convenţia militară se puteau rezuma în felul următor:

Guvernul sovietic considera că pactul şi convenţia militară trebuie să constituie un tot unitar, să alcătuiască două părţi ale aceluiaşi acord unic şi să intre în vigoare simultan. Cu alte cuvinte, pactul politic nu putea exista fără convenţia militară. Acest punct de vedere a fost exprimat limpede încă în primele noastre propuneri din 17 aprilie şi noi l-am susţinut în mod consecvent în toate convorbirile noastre cu englezii şi francezii, atât la Moscova, cât şi la Londra sau la Paris. Am arătat mai sus cauzele care ne-au obligat să respectăm riguros acest principiu.

Guvernele englez şi francez, dimpotrivă, considerau că pactul şi convenţia militară sunt două documente distincte şi că nu este oportună o legătură prea strânsă între ele. De ce? Când am atins pentru prima oară această chestiune în discuţia avută cu Halifax la 8 iunie, ministrul de Externe britanic mi-a spus:

— A cere însă ca pactul şi convenţia militară să intre simultan în vigoare ar însemna să tărăgănăm

considerabil semnarea acordului… Convenţia militară nu poate fi elaborată atât de repede… Orice amânare ar periclita cauza păcii… Trebuie să ne grăbim!

Halifax a propus ca, în primul rând, să se încheie pactul, iar apoi să ne ocupăm de convenţie. Eu n-am fost de acord cu aceasta, dar întrucât în acel moment era mai importam pentru noi să ajungem la o înţelegere asupra problemei specificării în pact a statelor garantate, am amânat pentru o dată mai potrivită abordarea problemei raportului dintre pact şi convenţia militară. Ulterior, atât englezii cât şi francezii au susţinut invariabil punctul de vedere expus de Halifax în discuţia menţionată, repetând mereu:

— Convenţia militară nu poate decât să întârzie încheierea pactului, iar noi trebuie să ne grăbim, să ne grăbim cât mai mult… Vedeţi doar că situaţia internaţională devine tot mai ameninţătoare!

E greu să ne imaginăm un exemplu mai cras de duplicitate şi ipocrizie!

Care era adevărata cauză a acestei comportări a englezilor şi francezilor?

Cauza era aceeaşi – invariabila lor fidelitate faţă de linia generală a „clicii de la Cliveden” şi ostilitatea, care decurgea de aici, faţă de pactul tripartit de asistenţă mutuală. Tocmai în acea perioadă am fost informat că la începutul lunii iulie avusese loc următorul schimb de păreri între Chamberlain şi prietenul său intim, ministrul Aviaţiei, Kingsley Wood:

— Ce mai e nou cu tratativele în jurul pactului? – îl întrebă Kingsley Wood.

Chamberlain, enervat, făcând cu mâna un gest de plictiseală, răspunse:

— N-am pierdut încă speranţa că voi reuşi să evit semnarea acestui pact nenorocit.

Dacă asta era starea de spirit a şefului guvernului, ce să ne mai mirăm că Halifax sau Daladier refuzau să considere pactul şi convenţia militară ca un tot unitar?

Întrucât însă, la începutul lunii iulie, guvernul sovietic a pus în mod categoric problema indiviziunii pactului şi convenţiei militare, englezii şi francezii n-au mai avut încotro şi au trebuit s-o abordeze ca atare.

La 12 iulie, Halifax m-a invitat la el şi s-a apucat

din nou să-mi demonstreze că nu este oportun ca pactul şi convenţia militară să intre în vigoare simultan. L-am întrerupt însă pe loc şi i-am declarat că este inutil să ne mai lansăm în dispute pe această temă, deoarece guvernul sovietic nu va semna în niciun caz pactul fără convenţia militară. Halifax m-a întrebat cum se explică intransigenţa noastră asupra acestui punct. Drept răspuns, i-am relatat pe scurt nefericita experienţă pe care am făcut-o cu pactul franco-sovietic de asistenţă mutuală. Guvernul sovietic a luat hotărârea fermă ca de data aceasta astfel de lucruri să nu se repete, cu atât mai mult cu cât în prezent situaţia este mult mai periculoasă decât în 1935 L

Halifax a tăcut câteva clipe, cufundat în gândurile sale, apoi, privindu-mă pieziş, întrebă semnificativ:

— Asta înseamnă că n-aveţi încredere în noi?…

Am dat din umeri şi i-am răspuns:

— Cele trei mari puteri duc tratative asupra unor probleme foarte importante, astfel încât totul trebuie să fie precis şi clar, altminteri pot interveni cele mai

nedorite neînţelegeri şi conflicte.

La Moscova guvernul sovietic apăra cu perseverenţă concepţia unui acord unic format din două părţi şi, spre a se câştiga timp, a propus ca tratativele asupra convenţiei militare să înceapă de îndată, fără să se aştepte perfectarea textului pactului: în ce priveşte tratativele politice, ele pot continua paralel. Această propunere nu i-a convenit de loc lui Halifax, dar partea sovietică set menţinut ferm pe poziţie – sau simultaneitatea pactului şi convenţiei, sau niciun fel de pact. Ca urmare, încă la mijlocul lunii iulie Halifax a dat instrucţiuni lui Seeds să accepte principiul indivizibilităţii pactului şi convenţiei, autorizându-l să înceapă tratativele referitoare la convenţie înainte de perfectarea pactului. Totodată, s-a lăsat la latitudinea ambasadorului să hotărască data la care să comunice acest lucru părţii sovietice. Seeds, la rândul lui, a mai tărăgănat lucrurile vreo săptămână şi abia în şedinţa din 24 iulie a adus la cunoştinţa comisarului poporului pentru Afacerile Externe al U.R.S.S. că guvernul britanic nu se opune ca tratativele referitoare la convenţia militară să

înceapă imediat. Guvernul sovietic a propus ca aceste tratative să aibă loc la Moscova.

Aşadar, din cauza sabotajului partenerilor noştri occidentali, a mai fost nevoie de alte trei săptămâni pentru[38]

soluţionarea problemei raportului dintre pact şi convenţia militară.

Dar lucrurile nu s-au oprit aici. Acum, când problema specificării nominale a statelor garantate şi cea a indivizibilităţii pactului şi convenţiei militare fuseseră rezolvate, mai trebuia depăşită o dificultate: trebuia dată o definiţie mai precisă noţiunii de *agresiune*. Cele trei mari puteri se obligau să vină în ajutorul altor opt ţări în cazul când ar deveni victime ale agresiunii, – dar cum trebuia înţeles termenul de „agresiune”?

Au început din nou nesfârşitele dispute verbale. Guvernul sovietic s-a situat în această problemă pe o poziţie foarte suplă. El a ţinut seama în mare măsură de obiecţiile partenerilor noştri şi le-a făcut adesea

38 Anul cînd a fost semnat pactul franco-sovietic dc asistenţă mutuală.

concesii, modificându-şi şi restructurându-şi propunerile; totul a fost însă în zadar. În orice formulare sovietică ochiul bănuitor al lui Halifax descoperea neapărat câte un cuvinţel, câte o virguliţă, care determina din partea sa o reacţie negativă. Discuţiile în jurul definirii agresiunii au ţinut toată luna iulie şi au continuat şi în august fără să se ajungă la vreun acord. De altfel, ele nu s-au terminat nici în momentul eşuării tratativelor tripartite.

Aici este iarăşi locul să amintesc despre divergenţele ivite între englezi şi francezi în cursul tratativelor. Într-o telegramă a lui Seeds din 22 iulie există următorul paragraf:

„Conform punctului de vedere personal al ambasadorului francez, definiţia agresiunii indirecte propusă de Molotov poate fi acceptată şi, în mod particular, el m-a lăsat să înţeleg că aceasta este şi părerea guvernului francez. Ambasadorului francez îi este din ce în ce mai greu să sprijine opoziţia guvernului Maiestăţii Sale faţă de formula lui Molotov” L

Concomitent, deci tot în ziua de 22 iulie, Halifax

i-a telegrafiat lui Seeds:

„La Paris şi Londra au apărut ştiri de presă, potrivit. cărora guvernul francez este dispus să facă orice concesii lui Molotov şi încearcă zadarnic să influenţeze guvernul Maiestăţii Sale în acelaşi sens. Puteţi spune colegului dumneavoastră francez, dacă el va ridica această problemă, că, după toate datele de care dispunem, divulgarea informaţiei provine din sursă franceză" 2.[39]

Problema privind sursa divulgării avea o însemnătate secundară. Mult mai important ara faptul că pe măsură ce, din vina lui Chamberlain, tratativele se tărăgănau, divergenţele între Londra şi Paris răbufneau tot mai vădit.

Urmărind zi de zi comportarea părţii engleze în cursul discuţiilor privind definirea agresiunii, noi ne puneam implicit întrebarea: poate, oare, proceda astfel un guvern care doreşte într-adevăr să încheie cât mai repede pactul tripartit? Şi de fiecare dată eram nevoiţi să ne răspundem: „nu, nu poate; de bună seamă, guvernul Angliei continuă să nu dorească

39 Ibidem, p. 448.

încheierea pactului”.

În iulie s-a mai produs un eveniment foarte important, care a sporit şi mai mult îndoielile noastre faţă de sinceritatea partenerilor noştri britanici. Cam pe la 20 ale lunii, a avut loc o întrevedere între ministrul englez al Comerţului Exterior, Hudson, şi Wohlthat, consilierul lui Göring pentru probleme economice. Oficiali, Wohlthat sosise la Londra ca să participe la conferinţa internaţională pentru pescuitul balenelor, dar în realitate sarcina lui era de a întreprinde un sondaj asupra ¡posibilităţii unei ample reglementări a relaţiilor dintre Anglia şi Germania. În momentul acela noi nu cunoşteam toate amănuntele asupra tratativelor duse de Wohlthat cu oamenii de stat englezi şi, îndeosebi, cele privind discuţiile pe care le avusese cu Horace Wilson (lucrurile s-au lămurit abia după terminarea războiului). În însemnarea făcută la 21 iulie 1939 de către Dirksen, pe atunci ambasador al Germaniei la Londra, găsim următoarele date despre convorbirile lui Wohlthat cu Hudson şi Horace Wilson.

Prin intermediul reprezentantului norvegian

dintr-o comisie a conferinţei amintite mai sus, Hudson l-a rugat pe Wohlthat să-i facă o vizită; în cadrul discuţiei care a avut loc, ministrul englez i-a expus nişte planuri vaste de colaborare anglo-germană, având ca obiect deschiderea unor noi pieţe mondiale şi exploatarea celor existente; printre altele, el a declarat că Anglia şi Germania ar putea găsi largi posibilităţi de utilizare a forţelor lor în China, Rusia şi imperiul britanic; Hudson considera necesară o delimitare a sferelor de interese engleze şi germane.

Apoi, Wohlthat l-a vizitat şi pe Horace Wilson, din iniţiativa acestuia. Cele două convorbiri ale lui Wohlthat cu consilierul principal aii lui Chamberlain în problemele de politică externă au avut un caracter şi mai cuprinzător.

Wilson a declarat că obiectivul său este „o largă înţelegere anglo-germană în toate chestiunile importante”, şi mai cu seamă: a) încheierea unui pact anglo-german de neagresiune; b) încheierea unui pact de neintervenţie şi de delimitare a sferelor de influenţă; c) limitarea înarmărilor terestre, navale şi aeriene; d) accesul Germaniei la exploatarea coloniilor

şi e) ajutor financiar reciproc şi problemele comerţului internaţional. Când Wohlthat l-a întrebat dacă guvernul german ar putea să includă pe ordinea de zi şi alte probleme, Wilson i-a răspuns că „Führerul n-are decât să ia o coală albă de hârtie şi să înşire pe ea problemele ce-l interesează; guvernul englez ar fi dispus să le examineze". El a. rugat ca Hitler să numească o persoană împuternicită în regulă pentru a duce tratative asupra tuturor problemelor pendinte de colaborarea anglo-germană.

Dirksen a mai notat următoarele: „Sir Horace Wilson a spus precis domnului Wohlthat că încheierea pactului de neagresiune (cu Germania – *I.M.*) ar da Angliei posibilitatea de a se elibera de obligaţia ce o are faţă de Polonia".

Wilson i-a propus lui Wohlthat să discute neîntârziat şi cu Chamberlain, pentru a se convinge că primul ministru britanic este de acord cu programul pe care i l-a prezentat. Wohlthat a declinat însă oferta de a avea o întrevedere cu premierul englez.

Iată ce discuţii ducea Chamberlain cu Germania în vara anului 1939, pe ascuns faţă de U.R.S.S! Dacă

până la urmă din toate aceste convorbiri nu s-a ales nimic, aceasta s-a datorat unor factori asupra cărora premierul britanic nu mai avea nicio putere. Şi după toate acestea, istoricii şi politicienii din Occident mai îndrăznesc să arunce cu piatra în guvernul sovietic, învinuindu-l că a încheiat o tranzacţie, ba mai mult, chiar o alianţă cu Germania, fără ştirea Angliei şi Franţei! Chiar dacă guvernul sovietic ar fi procedat astfel, în definitiv n-ar fi făcut decât să plătească „democraţiilor" occidentale cu aceeaşi monedă. În realitate, după cum se va vedea mai departe (vezi capitolul „Dilema[40] guvernului sovietic"), nu s-a întâmplat nimic de felul acesta. Repet, în vara anului 1939 noi nu cunoşteam încă amănuntele tratativelor secrete dintre Anglia şi Germania hitleristă. Totuşi, chiar ceea ce s-a strecurat în iulie 1939 prin presă sau prin intermediul cercurilor politice era absolut suficient ca să justifice cele mai serioase îngrijorări.

---

40 Vezi Documente şi materiale din ajunul celui de-al doilea război mondial, voi. II, Editura de stat, Bucureşti, 1949, pp. 67 – 73 ; A. M. H eKpii'i, IJoAumuKa ohzjiuuckozo uMnepucuiusMaa Eepone (OKTfrâpb 1938 – cCHTHCpb 1939). (A. M. Nekrici, Politica inperialis- mului englez în Europa, octombrie 1938 – septembrie 1939), Editura Academiei de Ştiinţe a U.R.S.S, 1955, pp. 359 – 362, 365 – 369.

După cum scriau atunci ziarele şi după cum a recunoscut Chamberlain însuşi, în declaraţia făcută în parlament la 24 iulie, convorbirile între Hudson şi Wohlthat au avut ca obiect extinderea relaţiilor comerciale şi financiare anglo-germane şi un împrumut masiv de cinci sute până la o mie de milioane de lire sterline, pe care Anglia ar fi urmat să-l acorde Germaniei în anumite condiţii. O tranzacţie comercială de aceste proporţii avea neîndoios o semnificaţie politică de prim ordin. Foarte elocvent era însuşi faptul că un membru al guvernului britanic a considerat de cuviinţă să discute un astfel de proiect cu un înalt demnitar al statului hitlerist. Noi n-am tras de aici concluzii definitive, dar cele întâmplate nu puteau, firește, decât să sporească neîncrederea noastră faţă de adevăratele intenţii ale guvernului britanic, neîncredere insuflată de experienţa acumulată în trecut, îndeosebi pe tărâmul tratativelor tripartite.

Pregătiri pentru tratative militare

La 25 iulie, Halifax m-a invitat la el şi mi-a comunicat că la Moscova s-a căzut de acord să se

înceapă imediat tratative militare. Aflasem despre aceasta din telegrama pe care o primisem cu o zi înainte din partea Comisariatului poporului pentru Afaceri Externe, totuşi mi-am exprimat satisfacţia deosebită faţă de comunicarea ministrului de Externe. Eram însă frământat de unele îndoieli şi am încercat să verific pe loc în ce măsură sunt ele întemeiate.

— Spuneţi-mi, vă rog, lord Halifax – l-am întrebat eu –, când credeţi că vor putea începe aceste tratative *i*

Halifax s-a gândit un pic, şi-a îndreptat privirile spre tavan, ca şi cum ar fi făcut nişte socoteli, apoi mi-a răspuns:

— Avem nevoie de şapte până ia zece zile ca să rezolvăm toate lucrările pregătitoare necesare.

Asta însemna că, de fapt, tratativele nu aveau să înceapă decât peste vreo două săptămâni. Deci, Halifax nu avea de gând să se grăbească.

— Dar componenţa delegaţiei dumneavoastră care va duce tratativele militare aţi stabilit-o? – l-am întrebat în continuare.

— Nu, deocamdată nu... O vom hotărî zilele

acestea – spuse Halifax şi apoi a adăugat: Noi considerăm că locul cel mai ¡potrivit pentru desfăşurarea tratativelor militare ar fi Parisul, dar întrucât guvernul sovietic şi-a exprimat dorinţa ca ele să aibă loc la Moscova, suntem dispuşi să ne întâlnim la Moscova.

Am plecat de la Halifax cuprins de sentimentul unei puternice nelinişti; era clar că partenerii noştri îşi continuau vechiul joc, în timp ce situaţia internaţională devenea tot mai încordată. Militarizarea Danzigului se desfăşura într-un ritm intens, iar încordarea în relaţiile polono-germane ajunsese la culme. La 21 iulie, ministrul german al Afacerilor Externe a declarat că Danzigul trebuie să fie retrocedat Germaniei „fără niciun fel de condiţii”. Şeful armatei poloneze, mareşalul Rydz-Śmigły, a replicat că, dacă Germania va găsi cu cale să hotărască în mod unilateral soarta Danzigului, Polonia va riposta cu armele. Cam în acelaşi timp, generalul englez Ironside a vizitat Varşovia şi a dus tratative cu Marele stat-major polonez. În Extremul Orient, se desfăşurau evenimente serioase: războiul chino-

japonez dura de doi ani fără a i se putea întrevedea sfârşitul; la Halhin-Gol se dădeau lupte între agresorii japonezi şi trupele sovieto-mongole; imperialiştii japonezi duceau în China o campanie turbată împotriva Angliei, bombardau vasele britanice pe fluviul Iantzi, puneau la cale demonstraţii antiengleze în oraşele chineze, ameninţau cu moartea pe cetăţenii britanici stabiliţi acolo. Toate acestea au provocat o puternică nelinişte în Anglia, iar masele largi, în special muncitorii, atacau tot mai violent guvernul, acuzându-l de sabotarea tratativelor tripartite. De la un capăt la altul al ţării se auzea tot mai puternică revendicarea: „Să se încheie imediat pactul cu Uniunea Sovietică!”

Chamberlain a fost din nou nevoit să manevreze. La 31 iulie, au avut loc în parlament dezbateri furtunoase asupra politicii externe. Liderul liberalilor, Archibald Sinclair, a criticat aspru politica lui Chamberlain şi a cerut ca pentru perfectarea tratativelor în legătură cu pactul să se trimită la Moscova „un om de cel mai înalt rang politic”. Un exponent al laburiştilor, Dalton, a propus ca la

Moscova să plece chiar lordul Halifax, sau un membru al guvernului sovietic să fie invitat la Londra. Eden a insistat să se trimită urgent în U.R.S.S. o misiune politică, condusă de o persoană al cărei rang să-i permită să aibă contact nemijlocit cu guvernul sovietic. Mulţi alţi oratori au vorbit în acelaşi spirit.

Zbătându-se să respingă vehementele acuzaţii de sabotare a tratativelor, Chamberlain s-a gândit să invoce în favoarea sa precedente istorice. În acest sens, el a amintit că tratativele din 1903 pentru încheierea alianţei anglo-japoneze au durat o jumătate de an, cele care au dus la crearea Antantei anglo-franceze din 1904 au ţinut nouă luni, iar tratativele încununate de înfiinţarea Antantei anglo-ruse din 1907 s-au prelungit timp de cincisprezece luni… Concluzia era limpede: actualele tratative cu U.R.S.S. durează *numai* de patru luni şi jumătate, ce mai vreţi atunci de la mine?[41] Este greu să ne închipuim un exemplu mai cras de mărginire politică decât aceste raţionamente ale premierului britanic, în momentul

41 Vezi „Parlimentary Debates. House of Commons“, voi. 350, col. 2023.

când furtuna era gata să izbucnească pe arena mondială.

Cu toată indignarea cercurilor largi ale opiniei publice din Anglia, Chamberlain a continuat să persevereze pe făgaşul politicii sale anterioare. El nu-şi pierduse încă speranţa de a încăiera Germania şi U.R.S.S. Asta reieşea limpede din toate acţiunile întreprinse de guvernul britanic chiar în acest al doisprezecelea ceas.

După convorbirea avută cu Halifax la 25 iulie, am făcut o încercare de a influenţa asupra modului de alcătuire a delegaţiei militare pe care Anglia se pregătea s-o trimită în U.R.S.S. Îmi făceam următorul calcul: „Dacă în iunie Halifax n-a plecat la Moscova, poate vom izbuti ca măcar acum reprezentantul principal al Angliei să fie o personalitate militară marcantă şi activă. Aceasta ar fi util şi pentru mersul tratativelor, şi ar putea tempera întrucâtva febra agresivă a lui Hitler şi, totodată, ar demonstra că Anglia are intenţii serioase în privinţa pactului tripartit, dacă în starea de spirit a cercurilor guvernante britanice s-au produs într-adevăr

schimbări înspre bine, cel puţin acum, când războiul bate la uşă”.

M-am adresat lui Arthur Greenwood, viceliderul grupului laburist din parlament, cu care întreţineam relaţii bune, şi l-am rugat să aducă în mod neoficial la cunoştinţa guvernului britanic că partea sovietică speră să vadă în fruntea delegaţiei engleze un militar de mare ¡prestigiu, de preferinţă pe generalul Gort, care era la acea dată şef al Marelui stat-major britanic. Ştiu precis că Greenwood mi-a satisfăcut rugămintea. Chamberlain i-a răspuns printr-o scrisoare (am citit-o eu însumi), în care îi aducea la cunoştinţă că, spre regretul său, guvernul nu-l poate trimite pe Gort la Moscova, deoarece, chipurile, acum prezenţa sa este foarte necesară la Londra, dar că în locul lui delegaţia va fi condusă de o persoană în măsură să se bucure de „respectul” cuvenit din partea guvernului sovietic.

Şi ce credeţi? La 31 iulie, Chamberlain a declarat în parlament că guvernul a încredinţat şefia delegaţiei militare engleze lui sir Reginald Plunkett Ernle Erle Drax. Trebuie să mărturisesc că, până atunci, în cei

şapte ani de când eram ambasador al U.R.S.S. la Londra, nu-i auzisem niciodată numele. Nici nu era de mirare, pentru că sir Reginald Plunkett Drax nu avea pe atunci nicio contingenţă operativă cu forţele armate engleze, în schimb, era în anturajul curţii regale şi împărtăşea vederile politice ale lui Chamberlain. Chiar să fi căutat cu luminarea şi tot n-ar fi putut găsi o persoană mai nepotrivită pentru a duce tratative cu U.R.S.S., decât acest bătrân amiral al flotei britanice. Ceilalţi membri ai delegaţiei (mareşalul aerului Burnett şi generalul-maior Heywood) nu erau nici ei decât nişte figuri mediocre din corpul de comandă al trupelor de uscat engleze.

Când am aflat despre componenţa delegaţiei, n-am putut să trag decât o singură concluzie: „Totul rămâne ca mai înainte, sabotarea pactului tripartit continuă”.

Guvernul francez a procedat la fel ca şi colegii săi de la Londra: ca şef al delegaţiei franceze a fost numit generalul de corp de armată Doumenc, iar ca membri – generalul de aviaţie Valin şi căpitanul de corvetă Willaume. În delegaţie nu era nicio persoană

care să fi putut vorbi cu autoritate în mumele tuturor forţelor armate ale ţării. În primele zile ale lunii august delegaţia franceză a sosit ia Londra. De aici, ambele delegaţii urmau să plece împreună la Moscova. Am hotărât să ofer un dejun în cinstea lor. Oricât de decepţionat eram de componenţa delegaţiilor, regulile politeţii diplomatice îmi impuneau acest gest. În plus, voiam să stau personal de vorbă cu membrii acestora. Dejunul a avut loc în grădina de iarnă a ambasadei. În afara delegaţiilor engleză şi franceză au participat şi militarii din misiunea noastră diplomatică (ataşaţii militari, de aviaţie şi de marină) şi conducătorii reprezentanţei comerciale. La dreapta mea, în calitate de „decan" al oaspeţilor, şedea amiralul Drax, un englez înalt, uscăţiv şi cărunt, cu mişcări lente şi grai domol. După ce s-a sfârşit masa şi s-au servit cafelele, între mine şi Drax a avut loc următoarea discuţie:

Eu: D-le amiral, spuneţi-mi când plecaţi ia Moscova?

Drax: Încă nu s-a hotărât definitiv, dar zilele acestea.

Eu: Plecaţi, desigur, cu avionul?... Timpul nu aşteaptă; atmosfera în Europa este încărcată!...

Drax: O, nu! Cele două delegaţii ale noastre cuprind, împreună cu personalul auxiliar, aproape patruzeci de persoane, avem şi mult bagaj... Cu aeroplanul va fi incomod!

Eu: Dacă avionul nu vă convine, veţi pleca, probabil, în Uniunea Sovietică pe vreunul dintre crucişătoarele dumneavoastră rapide?... Ar fi foarte elegant şi impunător: delegaţiile militare călătorind cu o navă militară... De altfel, în felul acesta n-aţi face prea mult de la Londra până la Leningrad.

Drax (cu o mină acră): Nu, nici cu crucişătorul nu-i bine. Păi, dacă ne-am îmbarca pe un crucişător, ar însemna să scoatem câteva zeci de ofiţeri din cabinele lor şi să le ocupăm locurile... De ce să-i deranjăm pe oameni? Nu, nu! Nu vom pleca cu crucişătorul.

Eu: în cazul acesta, poate veţi lua unul dintre vapoarele dumneavoastră comerciale rapide?... Repet, timpul ne zoreşte, trebuie să sosiţi cât mai curând la Moscova!

Drax (cu o vizibilă dorinţă de a pune capăt

discuţiei): Credeţi-mă, nu vă pot preciza nimic… De organizarea deplasării se ocupă Ministerul Comerţului… El are în mână pâinea şi cuţitul. Nu ştiu cum se va aranja treaba.

Iată cum s-a „aranjat”: la 5 august delegaţiile militare s-au îmbarcat la Londra pe vaporul mixt de mărfuri şi pasageri „City of Exeter”, care avea o viteză de 13 noduri pe oră, şi abia la 10 august au ajuns, în sfârşit, la Leningrad. Această „croazieră* a consumat nici mai mult, nici mai puţin decât cinci zile, şi asta într-un moment când în balanţa istoriei contau orele şi chiar minutele!…

Mi-am zis că această încetineală fenomenală arătată cu prilejul alcătuirii şi deplasării delegaţiilor în U.R.S.S. este una dintre formele sabotării tratativelor tripartită, pe care le cunoscusem atât de bine până atunci. Desigur, în linii generale aveam dreptate. Acum însă se poate constata din documentele diplomatice publicate de guvernul englez că acea încetineală cu care Drax şi colegii săi au călătorit la Moscova mai avea şi un alt rost. Am arătat mai sus că, în momentul când părţile căzuseră de

acord să înceapă imediat tratativele militare, nu se terminase încă redactarea pactului politic: mai trebuia rezolvată problema definirii noţiunii de „agresiune. Se presupunea că tratativele politice şi cele militare vor decurge paralel. Dar documentele menţionate ne-au permis ulterior să aflăm că, în instrucţiunile scrise date delegaţiei sale de către Ministerul Afacerilor Externe de la Londra, după care urma să se călăuzească în cursul tratativelor, la punctul 8 se spunea:

„Până la încheierea acordului politic… delegaţia nu trebuie să manifeste grabă în ducerea tratativelor, ea va trebui să urmărească permanent mersul tratativelor politice şi să menţină un strâns contact cu ambasadorul Maiestăţii Sale (acreditat la Moscova – *I.M.*) *U* 2.

Or, întrucât în momentul când delegaţiile militare se pregăteau să părăsească Londra problema definirii agresiunii era încă în suspensie, guvernul britanic a considerat că nu are motive să zorească această călătorie.

Cu acest prilej au ieşit la iveală încă o dată

divergenţele dintre Londra şi Paris. Astfel, în telegrama din 13 august, Seeds i-a cerut lui Halifax să elucideze următoarea nedumerire a sa:

„Instrucţiunile scrise primite de amiralul Drax – comunica Seeds de la Moscova – sunt concepute, pare-se, pe ideea ca tratativele militare să se desfăşoare fără grabă, până se va ajunge la o înţelegere asupra problemelor politice rămase în suspensie... Pe de altă parte, instrucţiunile primite de generalul francez îi prescriu să obţină cât mai repede încheierea convenţiei militare. Este evident că aceste instrucţiuni nu coincid cu instrucţiunile primite de amiralul Drax”.

Este neîndoios că în această chestiune exista o divergenţă vădită între Londra şi Paris. Şi nu numai între Londra şi Paris, ci, ceea ce era deosebit de semnificativ, şi între guvernul de la Londra şi propriul său ambasador de la Moscova. Cu tot „dresajul” diplomatic pe care-l căpătase Seeds, nici el n-a mai putut suporta, în cele din urmă, modul în care guvernul britanic îşi bătea joc de interesele securităţii europene ca şi de cel mai elementar bun-simţ. Această

reacţie rezultă din ceea ce scria Seeds mai departe în aceeaşi telegramă:

„V-aş fi recunoscător dacă m-aţi lămuri de urgenţă asupra următorului aspect: condiţionează, oare, guvernul

Maiestăţii Sale dezvoltarea tratativelor militare, în afara diverselor locuri comune care nu obligă la nimic, de reglementarea prealabilă a problemei «agresiunii indirecte»? Aş regreta profund dacă aceasta ar fi într-adevăr decizia guvernului Maiestăţii Sale, deoarece toate indiciile atestă olar că misiunea militară sovietică vrea să se apuce de treabă cu toată seriozitatea” h

Iată până unde ajunsese miopia politică a liderilor de atunci ai burgheziei engleze! Iată unde îi adusese orbirea generată de poziţia lor de clasă!

*

Cu acestea se termină de fapt amintirile mele personale despre tratativele tripartite din anul 1939, deoarece după ce delegaţiile militare au plecat în U.R.S.S., la Londra tratativele au fost întrerupte. Centrul de greutate al tratativelor, care acum

îmbrăcaseră „tunica militară”, s-a deplasat la Moscova, iar eu n-am participat nemijlocit la ele. Cu toate acestea, nu pot să pun punct aici. Logica întregii naraţiuni mă îndeamnă să redau, fie şi pe scurt, cele ce s-au întâmplat la Moscova şi cum s-a terminat povestea tratativelor tripartite. Însă în această parte a expunerii mele va trebui să recurg nu la amintirile mele proprii, ci la cele ce am auzit de la martori demni de încredere ai evenimentelor de la Moscova şi la ceea ce am reuşit să aflu ulterior din diferite izvoare documentare.

Tratativele militare de la Moscova în opoziţie cu guvernele englez şi francez, guvernul sovietic a manifestat faţă de tratativele militare ce urmau să aibă loc toată seriozitatea pe care o meritau.

Misiunea sovietică împuternicită să trateze era alcătuită din persoane de cel mai înalt rang. Ca şef al misiunii a fost numit mareşalul K.E. Voroşilov, pe atunci comisar al poporului pentru Apărare, iar ca membri – şeful Marelui stat-major, comandantul de armată de rangul 1 B.M. Şapoşnikov, comisarul poporului pentru Flota maritimă militară, flagmanul 1

de rangul 2 N.G. Kuzneţov, şeful Forţelor aeriene militare, comandantul de armată de rangul 2 A.D. Loktionov, şi locţiitorul şefului Marelui stat-major, comandantul de corp I.V. Smorodinov.

Când au sosit la Leningrad, misiunile engleză şi franceză au fost întâmpinate de cei mai înalţi reprezentanţi ai autorităţilor militare şi maritime ale oraşului. Membrii delegaţiilor au vizitat locurile istorice şi monumentele din Leningrad şi din împrejurimi. Ambasadorul englez în U.R.S.S., Seeds, sublinia în raportul trimis ministrului său de Externe că autorităţile sovietice „au căutat în mod vizibil să ofere oaspeţilor absolut toate posibilităţile”[42].

La Moscova delegaţiilor engleză şi franceză li s-a făcut de asemenea o primire de „prim rang” şi chiar în ziua sosirii au fost primite de comisarul poporului pentru Afacerile Externe şi de comisarul poporului pentru Apărare, iar seara au participat ia un dineu de gală oferit în cinstea lor de către misiunea militară sovietică în clădirea de pe strada Spiridonovka. Descriind vizita misiunilor la K.E. Voroşilov, Seeds

42* „DBFP“, Third Series, voi. VII, L., 1954, p. 45.

remarca în acelaşi raport:

„Mareşalul Voroşilov, pe care nu avusesem ocazia să-l văd până atunci, era îmbrăcat într-o foarte frumoasă uniformă albă de vară şi mi-a făcut cea mai favorabilă impresie, prin afabilitatea şi energia sa. Se pare că a fost realmente bucuros să se întâlnească cu misiunile”[4344].

Dineul din clădirea de pe Spiridonovka a produs asupra ambasadorului englez o puternică impresie.

„Recepţia a durat până târziu – arăta el în darea de seamă; după dineu a urmat un excelent concert. A domnit o atmosferă cordială şi numai dificultăţile de limbă au jenat întrucâtva conversaţiile. În relatarea oficială asupra recepţiei, apărută în «Izvestia», au fost menţionate «toasturile amicale» rostite în cursul dineului”[45].

Aşadar, partea sovietică a făcut tot ce i-a stat în putinţă pentru a demonstra seriozitatea cu care priveşte tratativele cu privire la convenţia militară şi spre a evidenţia sinceritatea străduinţelor sale de a

43 Localul Comisariatului poporului pentru Afacerile Externe – N. 7.
44 „DBFP“, Third Series, voi. VII, p. 46.
45 Ibidem, pp. 46 – 47.

ridica o barieră eficace în calea repetării agresiunii. Englezii înşişi atestau existenţa acestor eforturi. Dar ce făcea în acest timp partea anglo-franceză? Din păcate, ceea ce făcuse şi mai înainte: sabotarea pactului tripartit continua.

Această realitate a ieşit la iveală chiar la prima şedinţă oficială a celor trei misiuni „la 12 august. După îndeplinirea tuturor formalităţilor, şeful delegaţiei sovietice a propus să se ia cunoştinţă de împuternicirile fiecărei delegaţii. El a prezentat chiar pe loc împuternicirile delegaţiei sovietice, care prevedeau că delegaţia noastră este autorizată „să ducă tratative cu misiunile militare ale Angliei şi Franţei şi să semneze o convenţie militară referitoare la problemele organizării apărării militare a Angliei, Franţei şi U.R.S.S. împotriva unei agresiuni ce ar fi comisă în Europa”[46].

Şeful delegaţiei franceze, generalul Doumenc, a dat citire mandatului său, care îl împuternicea „să

46 Ilepezoaopbi aoenHux muccuu CCCP, Ahzauu u (Ppomfuu a Mocoee e aeeycme 1939 z. (Tratativele duse de misiunile militare ale U.R.S.S., Angliei şi Franţei la Moscova în august 1939), în „Mejduna- rodnaia Jizn“, nr. 2, 1959, p. 145.

ajungă la un acord cu comandamentul suprem al Forţelor Armate Sovietice asupra tuturor problemelor referitoare la cooperarea forţelor armate ale celor două ţări” L Aceste împuterniciri erau mult mai restrânse decât cele ale delegaţiei sovietice, totuşi generalul Doumenc avea posibilitatea să ducă tratative serioase cu partea sovietică.

Mult mai prost stăteau lucrurile cu amiralul Drax. A reieşit că el nu are, în genere, niciun fel de împuterniciri scrise! mai era, oare, nevoie de vreo altă dovadă mai grăitoare a neseriozităţii cu care guvernul britanic a abordat tratativele militare? Era limpede că misiunea engleză fusese trimisă la Moscova nu pentru a încheia de urgenţă convenţia militară, ci ca să ducă în legătură cu convenţia militară discuţii care nu angajează la nimic. Amiralul Drax a încercat să iasă din încurcătură declarând că, dacă respectiva conferinţă şi-ar muta sediul la Londra, el ar putea dispune de toate împuternicirile necesare; şeful delegaţiei sovietice a replicat – susţinut de râsetele tuturor – că „este mai uşor de adus hârtiile de la Londra la Moscova, decât de a deplasa la Londra o

societate atât de numeroasă”. În cele din urmă amiralul a promis că va solicita guvernului său împuterniciri scrise; le-a primit abia la 21 august, când, după cum vom vedea mai departe, ele nu mai aveau niciun rost.

Faptul că amiralului Drax îi lipseau împuternicirile scrise a fost ultima picătură care a făcut să se reverse paharul răbdării manifestate luni de zile de guvernul sovietic. El s-a convins definitiv că Chamberlain este incorigibil şi că speranţele de a încheia pactul au devenit infime. Problema apărării intereselor sovietice trebuia rezolvată pe alte căi. Totuşi, din punct de vedere politic, nu era înţelept să se întrerupă brusc tratativele, atâta timp cât cealaltă parte nu renunţase la ele.

Aşadar, deşi amiralul Drax nu dispunea de împuterniciri întocmite conform uzanţelor, delegaţia sovietică a declarat că nu obiectează împotriva continuării lucrărilor conferinţei. Într-adevăr, în zilele de 13, 14, 15, 16 şi 17 august au avut loc şapte şedinţe, la care părţile au procedat la un schimb de informaţii asupra forţelor lor armate şi planurilor

stabilite pentru eventualitatea unei agresiuni hitleriste. Din partea Angliei au luat cuvântul: amiralul Drax, mareşalul aerului Burnett şi generalul Heywood; din partea Franţei – generalii Doumenc, Valin şi căpitanul de corvetă Willaume; din partea U.R.S.S. – şeful Marelui stat-major, comandantul de armată de rangul 1 B.M. Şapoşnikov, şeful Forţelor aeriene militare, comandantul de armată de rangul 2 A.D. Loktionov, şi comisarul poporului pentru Flota maritimă militară, flagmanul de rangul 2 N.G. Kuzneţov.

Discuţiile au permis să se desprindă următoarea situaţie de ansamblu a forţelor armate ale celor trei ţări:

Franţa dispunea de o sută zece divizii, în afară de apărarea antiaeriană, apărarea litoralului şi trupele dislocate în Africa; în plus, existau circa două sute de mii de foşti combatanţi din trupele Spaniei republicane *, care se retrăseseră în Franţa după victoria lui Franco şi solicitaseră să fie primiţi în armata franceză. Forţele franceze erau înzestrate cu patru mii de tancuri moderne şi trei mii de tunuri

grele de la calibrul de 150 mm în sus (exclusiv artileria divizionară). Aviaţia militară franceză era «alcătuită din două mii de avioane de linia întâi, din care, conform standardelor de atunci, aproximativ două treimi erau moderne, cuprinzând avioane de vânătoare cu o viteză de 400 – 500 km pe oră şi bombardiere cu o viteză de 400 – 450 km pe oră.

Anglia dispunea de şase divizii aflate pe picior de luptă, putea debarca pe continent „în cel mai scurt timp" încă zece şi era în măsură să suplimenteze în „eşalonul doi" încă şaisprezece divizii – în total, deci, treizeci şi două de divizii. Forţele aeriene militare ale Angliei propriu-zise cuprindeau peste trei mii de avioane de linia întâi.

Uniunea Sovietică dispunea împotriva unei agresiuni ce s-ar fi comis în Europa de o sută douăzeci divizii de infanterie şi şaisprezece divizii de cavalerie, cinci mii de tunuri grele, nouă mii până la zece mii de tancuri şi cinci mii până la cinci mii cinci sute avioane de luptă.

În plus, cele trei mari puteri aveau la dispoziţie *flotele lor maritime militare*, dintre care deosebit de

puternica era cea britanică[47].

După cum se vede, forţele armate ale ţărilor ce ar fi urmat să constituie alianţa tripartită erau foarte impunătoare şi întreceau cu mult forţele de care dispuneau atunci Germania şi Italia. Aceste mijloace ar fi fost indiscutabil suficiente pentru a preîntâmpina agresiunea fascistă, dar cu o singură condiţie – ca toate cele trei guverne să fi dorit realmente crearea unui front unic eficace împotriva lui Hitler şi Mussolini. Guvernul sovietic dorea foarte mult realizarea acestui baraj antifascist şi antiagresiv, însă nu acelaşi lucru se putea spune despre guvernul Franţei şi, mai ales, despre cel al Angliei.

Iată două fapte grăitoare în acest sens.

În şedinţa din 14 august a avut loc următorul schimb de păreri între mareşalul Voroşilov şi generalul Doumenc:

Mareşalul K.E. Voroşilov: Am pus ieri următoarea întrebare generalului Doumenc: în ce fel îşi închipuie misiunile de faţă sau marile state-majore ale Franţei şi

47 Ilepezoeopvi eoeHHbix muccuu CCCP, Ahzjiuu u 0pamşuu a Mocme a aeeycme 1939 e., în loc. cit. nr. 2, pp. 144 – 159; nr. 3, pp. 139 – 158.

Angliei participarea Uniunii Sovietice la războiul împotriva agresorului, dacă el va ataca Franţa şi Anglia, sau dacă va ataca Polonia sau România, sau Polonia şi România la un loc, sau dacă agresorul va ataca Turcia?…

Generalul Doumenc: Generalul Gamelin este de părere, iar eu, în calitate de subaltern al lui, o împărtăşesc, că obiectivul nostru iniţial este ca fiecare să reziste ferm pe frontul său şi să-şi grupeze toate forţele pe acest front. În ce priveşte ţările amintite mai înainte, noi suntem de părere că este de datoria lor să-şi apere teritoriul… Însă, le vom întinde o mână de ajutor, când ni-l vor solicita.

Mareşalul K.E. Voroşilov: Dar dacă ele nu vor solicita acest ajutor?

Generalul Doumenc: Avem informaţii că ele au nevoie de asistenţă.

Mareşalul K.E. Voroşilov: …Dacă însă ele nu vor cere ajutorul la timp, asta va însemna că ele au ridicat mâinile sus şi se predau.

Generalul Doumenc: Ar fi extrem de neplăcut.

Mareşalul K.E. Voroşilov: Ce va întreprinde în

acest caz armata franceză?

Generalul Doumenc: În acest caz Franţa îşi va menţine pe frontul său forţele pe care le va considera necesare”.

Aşadar, Marele stat-major francez suferea vădit de complexul pasivităţii. El recomanda viitorilor participanţi ai pactului ca, în cazul unui nou „salt” al lui Hitler, „fiecare să reziste ferm pe frontul său” şi să aştepte… să tot aştepte până ce victima agresiunii îl va chema în ajutor. Pentru Uniunea Sovietică, aplicarea acestei formule implica următoarele: dacă Hitler va invada Polonia sau România, guvernul sovietic trebuie să-şi concentreze forţele la frontiera sa de vest şi să privească impasibil ce se petrece „peste gard”. El poate veni în ajutorul celor două ţări invadate numai dacă guvernul român sau, respectiv, cel polonez i se va adresa în acest sens… Dar dacă nu i se vor adresa? Sau dacă i se vor adresa prea târziu? Ce se va întâmpla atunci?… Nu încăpea nicio îndoială că strategia pe care o recomanda Marele stat-major francez putea duce doar la triumful agresorului.

Divergenţele între partea sovietică şi cea anglo-

franceză s-au manifestat şi mai acut într-o altă problemă. Partea sovietică considera că o abordare serioasă a planurilor de luptă împotriva agresorilor implică neapărat *precizarea prealabilă a acţiunilor practice care aveau să fie întreprinse în momentul pericolului*, că era total neindicat ca rezolvarea acestei probleme să fie amânată până când situaţia va deveni critică. Tocmai de aceea, în şedinţa din 14 august, şeful delegaţiei sovietice, ţinând seama că U.R.S.S. şi Germania nu aveau frontieră comună, a pus fără înconjur şefilor misiunilor engleză şi franceză următoarea întrebare:

„Marile state-majore ale Marii Britanii şi Franţei au oare în vedere eventualitatea ca trupelor sovietice de uscat să li se permită trecerea pe teritoriul polonez, pentru a lua contact direct cu inamicul, dacă el va ataca Polonia?... Se prevede oare ca trupele sovietice să treacă pe teritoriul român, dacă agresorul va ataca România?”

După ce a precizat, în continuare, că este vorba în primul rând de tranzitul trupelor sovietice prin

coridorul[48]

Vilno1 şi prin Galiţia[4950], reprezentantul sovietic a subliniat că „dacă această problemă nu-şi va găsi o rezolvare pozitivă, mă îndoiesc în general de oportunitatea tratativelor noastre”[51].

Ce au răspuns minunile engleză şi franceză?

Mai întâi, ele s-au apucat să demonstreze că, în general, nu există vreo problemă a tranzitului trupelor sovietice, deoarece, după cum a declarat generalul Doumenc, în cazul unei agresiuni germane;, Polonia şi România vă vor implora, d-le mareşal, să le veniţi în ajutor”. Când însă mareşalul K.E. Voroyilov a replicat: „dar poate că nu ne vor implora”[52], Drax şi Doumenc au lăsat să se înţeleagă că întrebarea pusă de partea sovietică constituie o problemă politică, care nu intră

---

48 Ilepesoeopu eoeuuux muccuu CCCP, Ahzauu u 0pauifuu ••MocKse e aezycme 1939 e., în loc. cit., p. 154.

49 Oraşul lituanian Vilnius (denumit în limba poloneză Vilno) si teritoriul înconjurător erau cuprinse atunci în teritoriul Poloniei. In această parte traseul frontierelor Poloniei avea forma unui „coridor“ cuprins între U.R.S.S., Lituania şi fosta Prusie Orientală – N. T.

501 Denumirea istorică a ţinuturilor de pe versantul nordic al Carpaţilor septentrionali. Galiţia aparţinea pe atunci Poloniei burghezo-moşiereşti – N. T.

51 Ilepezoeophi eoetmwx muccuu CCCP, Amjiuu u Opani^uu e Mocnae o oeeycme 1939 a., în loc. cit., pp. 155 – 156.

52 Ibidem.

în competenţa misiunilor militare, întrucât însă şeful delegaţiei sovietice a declarat că problema tranzitului trupelor sovietice are o „importanţă cardinală” 3 şi fără rezolvarea ei satisfăcătoare nici nu poate fi vorba de încheierea convenţiei militare, şefii celor două delegaţii au notificat printr-o comunicare scrisă că pentru a da un răspuns la întrebarea pusă de partea sovietică este necesar să se ia contact cu guvernele Poloniei şi României. Ei au recomandat ca acest demers să fie întreprins de guvernul sovietic, admiţând însă, totodată, că Londra şi Parisul ar putea şi ele cere explicaţiile corespunzătoare.

Guvernul sovietic nu avea, desigur, niciun temei să facă demersuri la Varyovia şi la Bucureşti; ca urmare, Drax şi Doumenc şi-au asumat obligaţia de a ruga guvernele englez şi francez să obţină din partea Poloniei şi României un răspuns în privinţa eventualităţii tranzitului trupelor sovietice.

La sfârşitul aceleiaşi şedinţe din 14 august, partea sovietică a dat citire unei declaraţii scrise, în care, printre altele, se spunea:

„Misiunea militară sovietică îşi exprimă regretul

că misiunile militare ale Angliei şi Franţei nu au dat un răspuns precis la problema tranzitului forţelor armate sovietice pe teritoriul Poloniei şi României.

Misiunea militară sovietică consideră că, fără rezolvarea pozitivă a acestei probleme, tot ce s-a iniţiat în legătură cu încheierea convenţiei militare între Anglia, Franţa şi U.R.S.S. este dinainte sortit eşecului"[53].

A doua zi, la 15 august, Drax a anunţat că cele două misiuni au adresat Londrei şi Parisului întrebarea privind problema care interesează delegaţia sovietică. Întrucât, însă, Londra şi Parisul n-au dat vreun semn de viaţă, nici la 16, nici la 17 august, partea sovietică a declarat că, dacă „în cursul zilei de azi sau al celei de mâine nu se va primi un răspuns din partea guvernelor Angliei şi Franţei, vom fi nevoiţi, spre regretul nostru, să întrerupem pentru un timp şedinţele, până la sosirea acestui răspuns" 2.

Ca urmare, s-a convenit ca următoarea şedinţă a delegaţiilor să aibă loc în ziua de 21 august.

Parisul şi Londra însă, continuând tactica

53 Ibidem, p. 153.

sabotajului, nu se grăbeau de loc. Nici la 18, nici la 19, nici la 20 şi nici la 21 august misiunile engleză şi franceză n-au primit vreun răspuns. De aceea, în preziua datei fixate pentru şedinţă, Drax şi Doumenc i-au trimis o scrisoare lui K.E. Voroşilov solicitându-i o nouă amânare a tratativelor cu trei-patru zile. Şeful delegaţiei sovietice n-a fost de acord cu această propunere şi a convocat totuşi şedinţa pentru dimineaţa zilei de 21 august. Cu această ocazie, el a declarat categoric că, faţă de întârzierea răspunsurilor la problema cardinală a tratativelor, este necesar ca ele să fie suspendate pe o durată mai lungă, deoarece, de altfel, membrii delegaţiei sovietice vor fi ocupaţi la manevrele de toamnă.

Dându-şi seama că tratativele sunt ameninţate să eşueze, Drax a încercat, în numele ambelor delegaţii, să arunce vina acestui insucces asupra guvernului sovietic. În declaraţia scrisă pe care a prezentat-o, se spunea:

„... Am fost invitaţi aici pentru a elabora o convenţie militară. De aceea, nouă ne este greu să înţelegem atitudinea misiunii sovietice, care

intenţiona, probabil, să ridice de la bun început probleme politice complicate şi importante… Misiunile franceză şi engleză nu-şi pot asuma vreo răspundere pentru amânarea care a intervenit”.

În aceeaşi zi, în şedinţa de seară, misiunea sovietică a dat şi ea citire unui răspuns scris, din care voi reproduce mai jos unele pasaje:

„După cum în trecutul război mondial trupele engleze şi americane nu ar fi putut realiza colaborarea militară cu forţele armate ale Franţei, dacă n-ar fi avut posibilitatea să opereze pe teritoriul Franţei, tot astfel şi forţele armate sovietice nu pot efectua colaborarea militară cu forţele armate ale Franţei şi Angliei dacă nu li se va permite trecerea pe teritoriul Poloniei şi României. Aceasta este o axiomă militară…

Misiunea militară sovietică nu-şi poate închipui cum au putut guvernele şi marile state-majore ale Angliei şi Franţei să trimită misiuni în U.R.S.S., ca să ducă tratative pentru încheierea unei convenţii militare, fără a le da indicaţii precise şi pozitive asupra unei probleme atât de elementare…

Dacă, totuşi, francezii şi englezii transformă

această chestiune axiomatică într-o problemă mare, care necesită un studiu îndelungat, înseamnă că există toate temeiurile ca să ne îndoim de dorinţa lor de a ajunge la o colaborare militară reală şi serioasă cu U.R.S.S.

Având în vedere cele de mai sus, răspunderea pentru tergiversarea tratativelor militare, ca şi pentru suspendarea acestor tratative cade în mod firesc asupra părţilor franceză şi engleză* 2.

Aşadar, tratativele militare ajunseseră şi ele într-un impas din cauza sabotajului la care se dedaseră Anglia şi Franţa.

Dilema guvernului sovietic

Ce era de făcut?

Guvernul sovietic se găsea pus în faţa unei mari dileme: să continue tratativele tripartite cu guvernele Angliei şi Franţei, care în mod vizibil nu doreau încheierea pactului, sau să caute alte căi de consolidare a securităţii ţării?[54]

În legătură cu aceasta îmi vine în minte un episod semnificativ din perioada de la începutul

54 Ibidem, p. 15 7.

existenţei statului sovietic.

Imediat după Revoluţia din Octombrie, statul sovietic, încă tânăr şi neconsolidat, a fost nevoit să rezolve o problemă importantă şi dificilă: cum să pună capăt războiului, în viitoarea căruia se născuse? Rezolvarea acestei sarcini punea în cumpănă întreg viitorul revoluţiei şi al ţării sovietice, mai mult, al întregii omeniri.

Care era, în realitate, situaţia? în Rusia abia avusese loc marea revoluţie. Ea se izbise de împotrivirea turbată a vechilor clase dominante, sprijinite de întreaga lume capitalistă. Noua orânduire moştenise de la regimul ţarist o economie complet ruinată şi adânca stare de ignoranţă a maselor largi populare. Pentru a rezista şi supravieţui, Republica Sovietică, tânără şi încă slabă, avea nevoie de pace mai mult decât de orice, sau măcar de un „răgaz” temporar.

Cum a procedat atunci guvernul sovietic condus de V.I. Lenin?

În celebrul „Decret al păcii” din 8 noiembrie 1917 şi în notele trimise apoi diferitelor guverne,

guvernul sovietic a adresat un apel în primul rând tuturor ţărilor beligerante propunându-le să înceteze imediat ostilităţile şi să încheie o pace generală dreaptă, democratică, fără anexiuni şi contribuţii. Guvernul sovietic considera că această modalitate de a pune capăt războiului este cea mai preferabilă, cea mai corespunzătoare intereselor clasei muncitoare şi ale întregii omeniri.

Se ştie că iniţiativa guvernului sovietic n-a dat atunci roade. Nici Germania şi Austro-Ungaria, nici Anglia, Franţa şi S.U.A. n-au dat curs chemării adresate de statul sovietic, încăierate pe viaţă şi pe moarte, ele au continuat războiul mai bine de un an.

Cum a procedat guvernul sovietic în această situaţie? Cum a procedat Lenin?

Guvernul sovietic n-a mers nici pe calea „războiului revoluţionar”, spre care îl împingeau aşa-zişii „comunişti de stânga”, nici pe calea indicată de formula „nici pace, nici război”, pe care i-o recomanda Troţki. Guvernul sovietic a ales o altă cale. Raţionamentul lui era următorul: dacă din motive independente de voinţa sa nu se poate realiza acum o

pace generală democratică, ceea ce ar fi fost, desigur, cea mai bună soluţie, trebuie să facem tot ce se va putea ca să scoatem cel puţin ţara noastră cât mai repede din război. Aceasta este de o excepţională importanţă pentru salvarea revoluţiei şi pentru salvgardarea patriei socialismului. Dacă „răgazul” nu poate fi obţinut prin încheierea unei păci generale, trebuie să-l câştigăm măcar printr-o pace separată cu Germania. Da, desigur, Germania este o putere imperialistă, agresivă, dar asta nu constituie un considerent ireductibil. Rusia sovietică nu trăieşte într-un vid, ci în ambianţa concretă a lumii capitaliste care o înconjură şi îi este ostilă. Întrucât, în ciuda voinţei guvernului sovietic, pacea generală democratică nu este realizabilă în momentul de faţă, trebuie să câştigăm cel puţin un „răgaz” temporar, ajungând la o înţelegere cu imperialismul german (bineînţeles, cu condiţia neapărată ca Germania să nu se amestece în treburile interne ale Rusiei sovietice).

Ca urmare, Lenin a făcut un pas îndrăzneţ, care unora li s-a părut atunci o abatere de la principiile Revoluţiei din Octombrie, dar, în realitate, constituia

un act genial de tactică politică, înfăptuit tocmai întru triumful acestor principii.

Aşa s-a ajuns la pacea de la Brest – o pace foarte împovărătoare, însoţită de anexiuni şi contribuţii impuse în defavoarea ţării sovietice, o pace rea, o pace „ruşinoasă", cum a denumit-o Lenin. Totuşi, această pace a dat Republicii Sovietice ceea ce îi era atunci mai necesar decât orice, i-a dat „răgazul" care, după cum s-a văzut ulterior, a fost o premisă necesară pentru puternica dezvoltare a U.R.S.S. în deceniile următoare. Istoria a justificat pe deplin acţiunile lui Lenin în acele zile grele. Lenin s-a dovedit încă o dată cel mai mare maestru al *acţiunii revoluţionare*, care nu – sacrifică esenţa ei de dragul frazei revoluţionare L[55]

55 O confirmare semnificativă a justeţei tacticii lui Lenin în perioada păcii de la Brest, confirmare provenită – oricît de curios ar părea – chiar din tabăra duşmanilor noştri, sînt meditaţiile generalului german Hoffmann, care a făcut parte din delegaţia germană ce a tratat la Brest-Litovsk (aşa se numea pe atunci oraşul Brest – N. T.). In cartea intitulată Războiul posibilităţilor ratate, el scria, printre altele : „M-am gîndit adesea dacă- n-ar fi fost mai bine ca guvernul imperial (al Germaniei – N.T.) şi comandamentul militar suprem să se fi sustras cu totul de la tratative cu autorităţile bolşevice. Căci, prin faptul că le-am dat posibilitatea să încheie pacea şi să îndeplinească astfel dorinţa arzătoare a maselor populare, noi i-am ajutat să pună mîna temeinic pe putere şi s-o păstreze" (To^iMaH, Bouho. ynyuţeimux eoSMOOKHOcmeu, Gosizdat, 1925, pag. 160).

În 1939, la douăzeci şi doi de ani după pacea de la Brest, guvernul sovietic se afla pus din nou în faţa unei probleme importante şi dificile. Desigur, multe s-au schimbat în lume în acest răstimp şi, în primul rând, a crescut considerabil puterea Uniunii Sovietice. Cu toate acestea, situaţia din 1939 conţinea destule elemente similare cu acelea ce precumpăneau în 1917.

În 1939, Uniunea Sovietică era din nou ameninţată de un mare pericol – pericolul unei agresiuni din partea puterilor fasciste, îndeosebi din partea Germaniei şi Japoniei; mai mult, exista pericolul constituirii unui front capitalist unic aţintit împotriva statului sovietic, deoarece, după cum a arătat limpede istoria tratativelor tripartite, Chamberlain şi Daladier erau în stare în orice moment să treacă cu arme şi bagaje de partea puterilor fasciste şi să sprijine într-o formă sau alta agresiunea lor împotriva U.R.S.S. Acest pericol trebuia contracarat cu orice preţ; cum anume?

Cea mai bună soluţie era crearea unei masive coaliţii defensive alcătuite din puterile care nu erau

interesate în izbucnirea unui al doilea război mondial. Guvernul sovietic a militat trup şi suflet tocmai pentru realizarea acestei variante. În primul rând, aceasta însemna în mod concret încheierea unui pact tripartit de asistenţă mutuală între Anglia, Franţa şi U.R.S.S. în paginile anterioare s-au citat fapte suficient de convingătoare, care atestă că guvernul sovietic a îmbrăţişat iniţial tocmai această soluţie: el a fost acela care a propus Angliei şi Franţei încheierea unui pact de asistenţă mutuală, el a fost acela care timp de patru luni a încercat să-l perfecteze prin tratative perseverente cu Londra şi Parisul, dând dovadă de o răbdare aproape îngerească.

Însă, din cauza sabotajului consecvent din partea lui Chamberlain şi Daladier, care mizau pe dezlănţuirea unui război germano-sovietic, despre care s-a vorbit de repetate ori mai sus, în august 1939 tratativele tripartite au intrat definitiv în impas; iar neînţelegerea provocată de chestiunea trecerii trupelor sovietice pe teritoriul Poloniei şi României a constituit doar veriga ultimă şi hotărâtoare din lungul lanţ al dezamăgirilor anterioare. Acum devenise

absolut limpede că un pact tripartit în vederea luptei împotriva agresorilor este irealizabil şi că nu noi purtăm vina acestui eşec. La drept vorbind, chiar dacă am fi admis ipoteza că acest pact va fi în cele din urmă semnat, se punea imediat întrebarea: cât timp va mai trebui pentru a obţine acest rezultat? Nu va fi oare prea târziu ca să se mai poată opri mâna agresorilor care e gata să lovească? Căci Europa începuse să ia foc! apoi se punea o întrebare şi mai importantă: cum vor respecta Anglia şi Franţa pactul semnat? în faţa ochilor ni se perindau exemplele amare ale Austriei, Cehoslovaciei, Spaniei. Anglia şi Franţa au trădat pur şi simplu aceste ţări. Ce garanţii aveam că cele două puteri occidentale se vor comporta altfel în privinţa îndeplinirii obligaţiilor asumate faţă de U.R.S.S? Nu era oare mult mai probabil că în momentul critic Chamberlain şi Daladier ne vor întoarce spatele sub un pretext sau altul? Toate aceste îndoieli au fost confirmate peste trei săptămâni, când Germania a invadat Polonia.

Nu, în august 1939 nu puteam conta pe un pact tripartit eficace! Atunci, mai merita oare să continuăm

tratativele tripartite? Mai merita oare să întreţinem în sânul maselor iluzia posibilităţii unei alianţe defensive alcătuite din Anglia, Franţa şi U.R.S.S. şi îndreptate împotriva agresorilor fascişti? Desigur că nu.

Trebuia să căutăm o altă cale. În această privinţă, tactica genială aplicată de Lenin la încheierea păcii de la Brest ne sugera ce trebuie să facem.

În eventualitatea întreruperii tratativelor cu Anglia şi Franţa, în faţa guvernului sovietic se conturau două perspective posibile: politica de izolare sau un acord cu Germania, în împrejurările de atunci, când la frontierele noastre din Extremul Orient bubuiau deja tunurile (la Hasan şi Halhin-Gol), când Chamberlain şi Daladier se căzneau în fel şi chip să împingă Germania împotriva U.R.S.S., când conducătorii Germaniei încă şovăiau încotro să-şi îndrepte prima lovitură – politica de izolare era extrem de periculoasă; de aceea, guvernul sovietic a înlăturat, pe bună dreptate, această eventualitate. Mai rămânea o singură ieşire – un acord cu Germania. Era el oare posibil? Da, era posibil, dat fiind că încă de la

începutul tratativelor tripartite Berlinul manifesta o nervozitate accentuată şi urmărea cu atenţie toate peripeţiile lor.

După cum s-a mai arătat, diverşi politicieni şi istorici din Occident au născocit legenda că în primăvara şi vara anului 1939 U.R.S.S. ar fi dus un joc dublu. Astfel, Daladier scria în aprilie 1946: „Începând din mai (1939 – *I.M.*), U.R.S.S. a dus tratative pe două fronturi: pe de o parte – cu Franţa, pe de altă parte – cu Germania" *1*. Churchill este mai puţin categoric, dar şi el menţionează următoarele în memoriile sale: „Este imposibil de stabilit momentul în care Stalin a renunţat definitiv la orice intenţie de a acţiona împreună cu democraţiile occidentale şi a hotărât să încheie un acord cu Hitler" 2. De aici rezultă că şi Churchill admite că guvernul sovietic ar fi făcut un joc dublu.

Guvernul american a încercat chiar să demonstreze că acest joc dublu a existat cu adevărat. În acest scop, el a publicat în 1948 un volum special consacrat relaţiilor între Uniunea Sovietică şi Germania în 1939 – 1941, care cuprinde o culegere de

documente ale Ministerului Afacerilor Externe german, capturate de puterile occidentale la terminarea celui de-al doilea război mondial, a căror selecţie s-a făcut cât se poate de tendenţios 3.

După toate cele arătate mai înainte, nici n-ar mai fi nevoie să demonstrăm că toate afirmaţiile despre „jocul dublu” al U.R.S.S. sunt nişte calomnii patente şi nişte născociri răuvoitoare. Cu toate acestea, nu este lipsit de interes să examinăm mai îndeaproape culegerea menţionată şi să vedem ce spun documentele pe care le conţine. Totodată, trebuie să mai avem în vedere două lucruri:

1. Autorii volumului au ales „pe sprânceană” materialele, publicând pe cele mai convenabile pentru ei şi, ca atare, cele care ar putea pune U.R.S.S. în lumina cea mai dezavantajoasă.

2. Documentele selectate în volum, şi anume: corespondenţa dintre Ministerul Afacerilor Externe german şi ambasada sa de la Moscova, stenogramele convorbirilor dintre diplomaţii germani şi cei sovietici, consideraţii asupra politicii externe a U.R.S.S. etc. – constituie toate reflectarea părerilor *unei singure*

părţi – ale celei germane. Aceste materiale sunt pătrunse, bineînţeles, de tendinţe antisovietice, iar uneori reprezintă pur şi simplu o falsificare a adevărului, convenabilă Germaniei. Dacă lordul Halifax a fost în stare să se preteze la o completă denaturare a realităţii în însemnările sale privind discuţia pe care am avut-o cu el la 12 iunie 1939, despre care am vorbit mai sus, de ce să acordăm mai mult credit documentelor provenite din oficinele diplomatice germane?[56]

Aşadar, culegerea respectivă cuprinde chintesenţa a tot ce poate fi invocat *în defavoarea Uniunii Sovietice*. În orice caz, în filele ei nu există niciun document sau pasaj de natură să acorde vreo indulgenţă sau vreun rabat în favoarea Uniunii Sovietice. De aceea, este cu atât mai interesant să cunoaştem documentele ce se află în acest „act de acuzare" împotriva guvernului sovietic. Ce spun ele?

Întreaga culegere este împărţită în opt secţiuni, dintre care numai prima ne interesează din punctul de

56 Vezi „Nazi-Soviet Relations 1939 – 1941", Washington, 1948 (mai departe sursa este citată prin iniţialele ,,NSR"),

vedere al problemei pe care o analizăm aici. Această secţiune acoperă aproape în întregime perioada tratativelor tripartite (ea include documente datate de la 17 aprilie până la 14 august 1939). În această secţiune sunt reproduse treizeci şi două de documente, repartizate pe luni într-un mod foarte inegal: un document datează din aprilie, douăsprezece – din mai, şapte – din iunie, cinci – din iulie, şapte – din august (până la 14 august). Mult mai important decât repartizarea cronologică este conţinutul documentelor publicate.

Cele datate din aprilie, mai şi iunie se referă în principal la probleme economice curente. Unele ating şi probleme politice, dar numai arareori şi în treacăt, reflectând doar acţiuni de tatonare reciprocă, care nu angajează la nimic. În genere, în ele este vorba de a se sonda posibilitatea îmbunătăţirii relaţiilor dintre U.R.S.S. şi Germania, caracterizate pe atunci printr-o mare încordare. Convorbirile de acest gen fac parte din rutina cotidiană a tuturor diplomaţilor ale căror ţări sunt în relaţii care lasă de dorit. Discuţiile sovieto-germane din perioada arătată nu cuprindeau niciun

element „de rău augur” pentru interesele Angliei şi Franţei. Prin urmare, nu se poate vorbi de vreo duplicitate a politicii sovietice. Voi cita câteva detalii concrete.

Din luna aprilie, după cum s-a arătat adineauri, s-a publicat un singur document. În speţă avem de-a face cu „minuta” tratativelor duse la Berlin între germani şi sovietici privitor la statutul reprezentanţei comerciale sovietice de la Praga şi la executarea comenzilor sovietice plasate la uzinele „Škoda” încă înainte ca Germania să fi ocupat Cehoslovacia. După cum se vede, această problemă intră în sfera relaţiilor economice curente dintre cele două ţări şi nu viza în niciun fel puterile occidentale.

La 5 iunie un reprezentant marcant al Ministerului Afacerilor Externe german, Schnurre, care avea în competenţa sa în special probleme economice, l-a invitat pe Astahov, însărcinatul cu afaceri sovietic la Berlin, şi i-a comunicat că uzinele „Škoda” au primit dispoziţia să execute comenzile sovietice. Diplomatul sovietic, cum era şi firesc, şi-a exprimat satisfacţia pentru această comunicare şi s-a

interesat dacă, în viitorul apropiat, nu vor putea fi reluate tratativele sovieto-germane întrerupte în februarie 1939 (ele se refereau tot la probleme economice); Schnurre a dat la această întrebare un răspuns evaziv. În continuare, minuta întocmită de reprezentantul german cuprinde următoarele:

„Astahov s-a referit la demisia lui Litvinov (care se produsese cu două zile mai înainte – *I.M.*) şi, fără să întrebe direct, a încercat să afle dacă acest eveniment nu va duce la vreo schimbare a poziţiei noastre faţă de Uniunea Sovietică" L

Dacă Schnurre reproduce corect ceea ce i-a spus Astahov (ceea ce, desigur, nu putem afirma cu certitudine), atunci trebuie presupus că însărcinatul cu afaceri sovietic voia să facă un anumit sondaj: înlocuirea lui Litvinov a fost interpretată atunci în Occident ca o schimbare a poziţiei U.R.S.S., în sensul renunţării la colaborarea cu Anglia şi Franţa şi trecerii la o politică de izolare sau chiar la colaborarea cu Germania. De altfel, după cum am arătat, Halifax m-a întrebat fără ocol, la 6 mai, cum trebuie înţeleasă eliberarea lui Litvinov din funcţia de comisar al

poporului pentru Afacerile Externe şi dacă rămân în vigoare propunerile făcute de noi la 17 aprilie cu privire la pactul tripartit de asistenţă mutuală. Guvernului sovietic îi puteau fi utile informaţiile cu privire la modul cum au reacţionat cercurile guvernante din Germania la schimbările de la Moscova. Este foarte probabil că, în realitate, întrebarea referitoare la consecinţele înlocuirii lui Litvinov asupra relaţiilor germano-sovietice a pus-o Schnurre însuşi, şi numai în minuta întocmită de el după convorbire a prezentat astfel lucrurile ca şi cum întrebarea ar fi venit de la Astahov (trucuri de acest gen sunt frecvente în diplomaţia burgheză). Această presupunere se întemeiază pe următorul considerent: după patru zile, la 9 mai, Astahov i-a prezentat lui Braun von Stumm, funcţionar la Ministerul de Externe german, pe noul corespondent al agenţiei TASS, Filippov, proaspăt sosit la Berlin. La întrebarea lui Stumm, ce influenţă va avea asupra politicii externe sovietice schimbarea intervenită în conducerea Comisariatului poporului pentru Afacerile Externe, Astahov a răspuns că Litvinov n-a promovat o politică

personală, ci o politică „ce derivă din principiile generale ale statului sovietic” *1*. Oricum ar fi stat lucrurile, un fapt rămâne neîndoielnic: sondajul menit să precizeze efectul produs de înlocuirea lui Litvinov nu putea avea nici pe departe semnificaţia unor tratative în vederea unui acord cu Germania.

La 17 mai, Astahov l-a vizitat din nou pe Schnurre şi a discutat cu el despre statutul reprezentanţei comerciale sovietice de la Praga. După care, Schnurre a notat în darea sa de seamă:

„În cursul convorbirii ce a urmat, Astahov s-a referit iarăşi pe larg la dezvoltarea relaţiilor germano-sovietice” 2.

Formularea diplomatului hitlerist nu permite să se stabilească cine a deschis discuţia pe această temă. Chiar dacă am admite că iniţiativa a fost a lui Astahov, atunci chiar din nota lui Schnurre rezultă că cele spuse de reprezentantul sovietic au fost pătrunse de o profundă neîncredere faţă de Germania. Astahov şi-a exprimat satisfacţia în legătură cu tonul ponderat de care presa germană dăduse dovadă în ultimele săptămâni faţă de U.R.S.S., adăugând însă că,

„deocamdată, Sovietele nu pot încă aprecia dacă acest ton ponderat nu constituie doar o pauză temporară, care urmăreşte scopuri tactice” s. Astahov s-a referit la exemplul relaţiilor italo-sovietice, care ar putea servi ca prototip şi pentru relaţiile dintre U.R.S.S. şi Germania.

Niciuna dintre convorbirile purtate de reprezentanţii sovietici de la Berlin cu diplomaţii germani n-a avut vreun element care să depăşească limitele unei preocupări zilnice fireşti de a îmbunătăţi relaţiile dintre cele două ţări, cu atât mai mult cu cât ele se caracterizau printr-o mare încordare. Nici cu microscopul nu s-ar putea descoperi în aceste preocupări vreun indiciu de „complot” perfid îndreptat împotriva Angliei şi Franţei.

La 20 mai s-a produs un eveniment mult mai important: ambasadorul german la Moscova, Schulenburg, l-a vizitat pe comisarul poporului pentru Afacerile Externe şi a făcut încercarea de a relua tratativele comerciale germano-sovietice, care fuseseră întrerupte în februarie. Era un avans evident pe care Germania îl făcea Uniunii Sovietice. Ce i s-a

răspuns? Comisarul poporului nu numai că n-a manifestat cu acest prilej vreun entuziasm, ci, dimpotrivă, i-a declarat destul de tăios că întreaga istorie a acestor tratative comerciale lasă guvernului sovietic impresia că Germania practică un joc neserios, urmărind, probabil, anumite obiective politice. Comisarul poporului a tras în mod firesc concluzia că, înainte de a se relua aceste tratative, trebuie să li se creeze „baza politică" necesară, adică să se amelioreze relaţiile politice dintre ambele ţării.

Raportul lui Schulenburg privitor la această convorbire a stârnit descurajare la Berlin. La 21 mai, secretarul de stat Weizsäcker telegrafiază următoarele ambasadorului german la Moscova:

„Din discuţia dumneavoastră cu Molotov se impune următoarea concluzie: trebuie să stăm liniştiţi şi să aşteptăm, poate vor manifesta ruşii dorinţa să spună mai limpede ce vor" 2.

Aşa se prezentau în realitate relaţiile germano-sovietice în mai 1939, după cum, de altfel, rezultă chiar din documentele Ministerului Afacerilor Externe german, selecţionate în mod tendenţios de duşmanii

noştri din Statele Unite ale Americii. Şi după toate acestea, Daladier mai îndrăzneşte să afirme fără niciun temei că U.R.S.S., chipurile, „a dus, începând din mai, tratative pe două fronturi: pe de o parte cu Franţa, pe de altă parte – cu Germania”!

Tratativele tripartite au provocat o mare îngrijorare în cercurile conducătoare ale Germaniei hitleriste şi intenţia lor de „a sta liniştiţi” nu a ţinut mult. Astfel, la 27 mai, Weizsäcker îi scrie lui Schulenburg: „Noi, aici (adică, la Berlin – *I.M.*), suntem de părere că nu va fi uşor să contracarăm o combinaţie anglo-rusă” 3, iar la 30 mai, pe baza indicaţiei speciale primite de la Hitler, l-a invitat pe Astahov şi i-a declarat că statutul reprezentanţei comerciale sovietice de la Praga antrenează probleme serioase de ordin principial şi i-a pus în toată amploarea ei chestiunea relaţiilor politice dintre Germania şi U.R.S.S. Weizsäcker a expus următoarea concepţie: Berlinul urăşte comunismul şi l-a înăbuşit în interiorul ţării, Berlinul nu se aşteaptă ca Moscova să aibă simpatii pentru naţional-socialism, dar, cu toate acestea, deosebirile ideologice nu trebuie să

împiedice ambele ţări de a întreţine relaţii de afaceri normale.

Era un nou avans pe care Germania îl făcea Uniunii Sovietice, dar Astahov a reacţionat cu multă precauţie. Din minuta întocmită de Weizsäcker reiese că însărcinatul cu afaceri sovietic i-a adus aminte de neîncrederea care domneşte la Moscova faţa de Germania hitleristă, însă a fost de acord, fireşte, cu punctul de vedere al lui Weizsäcker că, în pofida deosebirilor ideologice, cele două ţări pot să-şi normalizeze pe deplin relaţiile. De altfel, acesta este, în general, unul din principiile fundamentale ale politicii externe sovietice.

Mai important era faptul că Moscova nu a reacţionat în niciun fel la noul „tur” al ofensivei diplomatice germane. În cursul lunii iunie, între Germania şi U.R.S.S. au avut loc tratative comerciale foarte animate, dar spre sfârşitul lunii ele au fost întrerupte, întrucât divergenţele dintre cele două părţi nu au putut fi aplanate. U.R.S.S. a considerat că poziţia germană defavorizează interesele sovietice.

În ciuda acestui insucces, în ciuda faptului că

guvernul sovietic nu dăduse niciun răspuns la discuţia pe care o avusese Weizsäcker cu Astahov la 30 mai, Schulenburg a făcut, la 28 iunie, o vizită comisarului poporului pentru Afacerile Externe şi i-a declarat din nou oficial, în numele guvernului său, că Germania doreşte normalizarea relaţiilor dintre cele două ţări. Ambasadorul german s-a referit cu acest prilej la o serie de fapte (ca încheierea unor pacte de neagresiune între Germania şi ţările baltice, schimbarea tonului presei germane faţă de U.R.S.S. şi altele), care, după părerea sa, atestau că Germania este dispusă să vină în întâmpinarea Uniunii Sovietice.

Aceasta corespundea dorinţelor sovietice şi însemna că în politica germană intervenise o schimbare favorabilă nouă; totuşi, şi de astă dată, comisarul poporului n-a manifestat niciun entuziasm, ci, judecând chiar după însemnările făcute de Schulenburg, i-a răspuns calm că ia cunoştinţă cu satisfacţie de comunicarea lui şi „consideră necesar să sublinieze că politica externă a U.R.S.S., conform declaraţiilor conducătorilor săi, tinde să menţină relaţii bune cu toate ţările, şi că aceasta se referă şi la

Germania, desigur cu condiţia reciprocităţii”.

Apoi a trecut o lună întreagă, nefasta lună iulie, când englezii şi francezii au sabotat cu înverşunare principiul indivizibilităţii pactului şi convenţiei militare; însă culegerea la care ne referim nu conţine *nici un singur document* care să ateste că s-au înregistrat progrese în apropierea dintre U.R.S.S. şi Germania pe tărâm politic. În ciuda sabotajului anglo-francez, în ciuda îndoielilor sale crescânde cu privire la posibilitatea încheierii pactului tripartit, guvernul sovietic continua neabătut tratativele cu Anglia şi Franţa, abţinându-se de la orice fel de avansuri faţă de Germania.

1 „NSR”, pp. 26 – 27.

Cu totul altfel se comportă Berlinul. Tratativele tripartite şi, în special, consimţământul Londrei şi Parisului de a trimite misiuni militare la Moscova provoacă o nelinişte din ce în ce mai puternică în sânul guvernului hitlerist. La Berlin se duc discuţii febrile, se încearcă punerea la cale a unor măsuri, capabile, după părerea guvernanţilor germani, să

zădărnicească sau cel puţin să amâne semnarea pactului tripartit. În cea de-a doua jumătate a lunii iulie se reiau tratativele comerciale germano-sovietice, care fuseseră întrerupte cu trei săptămâni în urmă, şi de această dată partea germană acceptă să satisfacă dorinţele sovietice.

Primind indicaţii exprese din partea superiorilor săi, Schnurre oferă la 26 iulie, la Berlin, un dineu în cinstea lui Astahov şi a lui Babarin, reprezentantul comercial sovietic în Germania. Diplomatul german foloseşte acest prilej pentru a demonstra stăruitor că între Germania şi U.R.S.S. pot exista relaţii bune şi schiţează chiar în mod concret stadiile succesive ale îmbunătăţirii lor. El afirmă apoi că Germania este dispusă să accepte încheierea unui acord cuprinzător cu U.R.S.S., care să reglementeze toate problemele, „de la Marea Baltică până la Marea Neagră”.

Ce i-au răspuns lui Schnurre invitaţii săi sovietici? Citez chiar minuta întocmită de acesta:

„Astahov, susţinut întru totul de Babarin, a apreciat că procedura schiţată (de Schnurre – *I.M.*) pentru a se ajunge la o apropiere cu Germania

corespunde intereselor vitale ale ambelor ţări. Totuşi, el a subliniat că ritmul acestei apropieri trebuie să fie, pe cât se pare, foarte lent şi gradat. Politica externă naţional-socialistă ameninţă Uniunea Sovietică. Astahov a amintit de «pactul antikomintern», de relaţiile noastre cu Japonia, de München şi de libertatea de acţiune pe care am obţinut-o în răsăritul Europei. Consecinţele politice ale tuturor acestor acte sunt fără doar şi poate îndreptate împotriva U.R.S.S. Moscova nu poate crede chiar atât de uşor că Germania îşi schimbă radical politica faţă de Uniunea Sovietică. Schimbările în stările de spirit sovietice nu pot surveni decât treptat" b

După cum vedem, reprezentanţii sovietici de la Berlin nu şi-au pierdut cumpătul la auzul cântecelor sirenei naziste, s-au arătat precauţi şi, în orice caz, în declaraţiile lor n-au depăşit limitele tendinţei strict legitime de a contribui la o îmbunătăţire a relaţiilor dintre cele două ţări.

De altfel, este interesantă şi aprecierea poziţiei generale a guvernului sovietic faţă de avansurile germane, pe care o reproducem din telegrama trimisă

de Weizsäcker lui Schulenburg la 29 iulie:

„Ar fi interesant să aflăm ce ecou au avut la Moscova declaraţiile făcute lui Astahov şi Babarin (la dineul din 28 iulie – *I.M.*). Dacă veţi avea prilejul să vorbiţi din nou cu Molotov, vă rog să-l tatonaţi în această privinţă... Şi dacă va reieşi că Molotov *abandonează rezerva pe care a manifestat-o până acum*, atunci veţi putea face un nou pas înainte? – (sublinierea mea – *I.M.*).

Aşadar, după părerea părţii germane, în perioada aprilie-iulie guvernul sovietic n-a dat urmare ofensivei diplomatice germane.

După o săptămână, Germania face un nou şi foarte important pas pentru a se apropia de U.R.S.S. La 3 august, adică atunci când misiunile militare ale Angliei şi Franţei se pregăteau fără nicio grabă să plece la Moscova, Ribbentrop îl invită pe Astahov şi-i face o declaraţie deosebit de importantă. Faptul că ministrul de Externe „în persoană” primeşte în audienţă pe un însărcinat cu afaceri, semnifică în uzanţele diplomatice extrema urgenţă şi importanţă a demersului. Şeful diplomaţiei germane i-a declarat că

există posibilitatea unei restructurări radicale a relaţiilor germano-sovietice pe baza a doua condiţii fundamentale: a) neamestecul ambelor părţi în treburile interne ale fiecăreia dintre ele şi b) renunţarea (de către U.R.S.S. – *I.M.*) la politica îndreptată împotriva intereselor germane. Ribbentrop l-a asigurat pe Astahov că guvernul german are o atitudine favorabilă faţă de „Moscova" şi a adăugat că, dacă „Moscova" ar veni în întâmpinarea guvernului german, „n-ar mai exista, de la Marea Baltică până la Marea Neagră, nicio problemă care să nu poată fi reglementată între cele două părţi".

Chiar potrivit însemnărilor făcute de Ribbentrop, Astahov a rămas foarte precaut în răspunsurile sale, nu s-a angajat în niciun fel şi a declarat doar că, „după cum crede el, guvernul sovietic vrea să promoveze faţă de Germania o politică de înţelegere reciprocă". Desigur, acest punct de vedere nu era de loc în contradicţie cu posibilitatea încheierii pactului tripartit.

Informându-l pe Schulenburg despre convorbirea avuta cu Astahov, Ribbentrop adaugă următoarele

spre cunoştinţa personală a ambasadorului:

„Însărcinatul cu afaceri, care părea să manifeste interes faţă de cele spuse, a încercat de câteva ori să îndrepte discuţia spre probleme mai concrete, însă i-am dat de înţeles că voi fi dispus să fiu mai concret numai în cazul dacă guvernul sovietic va declara în mod oficial că doreşte în principiu ca relaţiile noastre să capete un caracter nou. Dacă Astahov va primi instrucţiuni în acest sens, noi, la rândul nostru, vom fi interesaţi să încheiem cât mai urgent un acord definitiv" 1.

A doua zi, la 4 august, conform indicaţiilor primite de la Ribbentrop, Schulenburg expune comisarului poporului pentru Afacerile Externe tot ceea ce Ribbentrop îi declarase lui Astahov cu o zi înainte. Cum a reacţionat comisarul poporului la comunicarea ambasadorului german?

Schulenburg raportează la Berlin că interlocutorul său i-a adus la cunoştinţă că guvernul sovietic priveşte pozitiv posibilitatea încheierii unui acord economic între cele două ţări, şi-a exprimat părerea că presa ambelor părţi trebuie să se abţină de

la manifestări care ar putea prejudicia relaţiile dintre ele şi a recunoscut oportunitatea restabilirii treptate a contactelor pe linie culturală. În continuare, Schulenburg scrie:

„Trecând la problema relaţiilor politice, comisarul poporului a arătat că guvernul sovietic doreşte de asemenea normalizarea şi îmbunătăţirea relaţiilor reciproce. Nu este vina lui că relaţiile s-au stricat. El (comisarul poporului – *I.M.*) consideră că înrăutăţirea a fost cauzată în primul rând de «pactul antikomintern» şi de tot ceea ce s-a spus şi s-a făcut în legătură cu acesta”.

Schulenburg a ridicat problema Poloniei, spunând că Germania tinde să soluţioneze pe cale paşnică divergenţele sale cu Polonia. Totuşi, dacă va fi pusă în situaţia să acţioneze într-un alt mod, ea va ţine seama de interesele sovietice. Comisarul poporului i-a răspuns că reglementarea paşnică a divergenţelor dintre Polonia şi Germania depinde în primul rând de Germania. După cum rezultă din restul însemnării întocmite de Schulenburg, el n-a fost de loc plăcut impresionat de acest răspuns.

Ambasadorul german n-a omis să se refere şi la tratativele tripartite, la care comisarul poporului i-a răspuns că ele vizează scopuri pur defensive.

În raportul trimis la Berlin, comentând discuţia reprodusă mai sus, Schulenburg arata că, după toate indiciile, „guvernul sovietic este mai dispus acum să procedeze la o îmbunătăţire a relaţiilor sovieto-germane, însă neîncrederea sa faţă de Germania continuă să fie puternică”[57].

După cum vedem, guvernul sovietic a păstrat o loialitate deplină faţă de partenerii săi la tratativele

57 Voi reda mai jos încă o mărturie, care confirmă că guvernul sovietic n-a întreprins nici un fel de acţiuni neloiale, şi care provine din surse- ce nu pot fi bănuite de simpatie faţă de Uniunea Sovietică. William Bullitt, pe atunci ambasador al S.U.A. la Paris, scria la 28 iunie 1939, în raportul său asupra discuţiei pe care o avusese cu premierul francez Daladier, următoarele : „Daladier mi-a spus că nu are, desigur, încredere în declaraţiile ruşilor (de loialitate fată de englezi şi francezi – - I. M.), dar că pînă în prezent nici ambasada franceză, nici cea engleză, nici serviciul secret n-au putut căpăta vreo informaţie care să indice că ruşii duc tratative cu Germania“ (..Foreiţrn Relations of tbe United States. 1939“, voi. I, Wash., 1956, p. 278). Nu-i nici o mirare : n-aveau ce descoperi, pentru că nici nu s-au dus tratative de acest fel. Cum se împacă, oare, aceste declaraţii ale lui Daladier cu afirmaţia sa citată mai înainte, potrivit căreia U.R.S.S. ar fi ajuns .la un aranjament cu Germania, fără ştirea Franţei, „începînd din mai 1939“ ? Se vede că nu numai văduva de subofiţer din piesa Revizorul a lui Gogol, ci şi primul ministru al Franţei este în stare să şe biciuiască singur (personalul respectiv, din piesa Revizorul, se plînge falsului revizor că primarul a ordonat ca ea să fie bătută cu biciul. Primarul încearcă să se „justifice“ : femeia... s-ar fi bătut ea singură cu biciul – - cee# -.ce, bineînţeles, caracterizează minunat „scuza* – N. T.)

tripartite, în tot cursul primăverii şi verii anului 1939. Nu au existat niciun fel de tranzacţii secrete cu Germania, împotriva celor două puteri occidentale. Partea sovietică n-a făcut niciun fel de încercări de a crea vreun bloc cu Berlinul, pe ascuns faţă de Anglia şi Franţa, şi de a „trăda” Londra şi Parisul. U.R.S.S. n-a întreprins niciun demers care să semene măcar de departe cu convorbirile care au avut loc între Horace Wilson şi Wohlthat. Până la începutul lunii august, contactele germano-sovietice n-au depăşit cadrul relaţiilor diplomatice obişnuite, care, de altfel, nici n-ar putea fi caracterizate drept „prieteneşti”. Convorbirile dintre reprezentanţii ambelor guverne nu erau altceva decât obişnuitele convorbiri pe care le au zilnic miniştrii şi ambasadorii de pe tot globul, cu privire la diferite probleme curente. Acest fapt este confirmat fără putinţă de tăgadă chiar de documentele pe care adversarii noştri din S.U.A. le-au selecţionat ca să dea o aparenţă de temeinicie defăimărilor lansate la adresa guvernului sovietic.

Abia în august, când tratativele tripartite au ajuns definitiv în impas din cauza sabotajului anglo-

francez, când speranţa de a se încheia un pact eficace de asistenţă mutuală între U.R.S.S., Anglia şi Franţa a dispărut cu desăvârşire, guvernul sovietic a fost nevoit să procedeze *la o schimbare a politicii sale* în ansamblu – lucru firesc şi legitim, atunci când un guvern constată că împrejurări independente de voinţa sa îl silesc să facă acest pas. Prin urmare, în primăvara şi vara anului 1939, guvernul sovietic n-a dus nici pe departe un „joc dublu", aşa cum îl învinuiesc duşmanii săi de peste hotare, ci a manifestat tot timpul faţă de Anglia şi Franţa dorinţa sa limpede, fermă şi absolut loială de a încheia cu ele un pact tripartit îndreptat împotriva agresorilor. Dacă până la urmă acest lucru nu s-a putut realiza, apoi în niciun caz vina nu aparţine Uniunii Sovietice.

Totuşi, nici acum, după atâtea amare decepţii, guvernul sovietic n-a vrut să rupă deodată toate punţile. La 3 august, Germania (subliniem, Germania şi nu Uniunea Sovietică) a făcut guvernului sovietic propuneri oficiale, cu implicaţii vaste, cu privire la restructurarea radicală a relaţiilor dintre cele două ţări. Restructurarea trebuia mai întâi să le

normalizeze, iar apoi să ducă treptat la ceea ce în limbajul diplomatic se numeşte „prietenie”. Această perspectivă corespundea pe deplin aspiraţiilor paşnice ale Uniunii Sovietice şi înfăptuirea ei putea consolida considerabil securitatea ţării sovietice. Dar şi de astă dată, „Moscova” nu s-a lăsat ispitită de promisiunile pe care le vântura Berlinul. „Moscova” continua să dorească pactul tripartit şi voia să mai facă un efort, un ultim efort, pentru a realiza o variantă optimă a planului de luptă împotriva agresiunii. În ciuda tuturor îndoielilor generate până atunci de desfăşurarea anterioară a tratativelor tripartite, „Moscova” nu-şi pierduse încă speranţa că, poate măcar în al „doisprezecelea ceas”, guvernele Angliei şi Franţei se vor răzgândi şi vor păşi pe drumul cel drept.

De aceea, „Moscova” a mai aşteptat zece zile. Între timp, Berlinul fierbea de nerăbdare şi nu ştia ce să mai întreprindă ca să precipite desfăşurarea evenimentelor. La 10 august, adică la o săptămână după convorbirea dintre Ribbentrop şi Astahov, Schnurre a avut o nouă întrevedere cu reprezentantul sovietic, cerând insistent ca U.R.S.S. să-şi precizeze

cât mai urgent poziţia faţă de propunerile pe care le-a făcut guvernul de la Berlin.

„Moscova" continuă însă şi de astă dată să se abţină de la adoptarea unei hotărâri definitive, aşa cum a procedat şi în răstimpul scurs după convorbirea avută de Ribbentrop cu Astahov la 3 august. *„Moscova" aştepta ca misiunile militare ale Angliei şi Franţei să străbată încetişor mările de la Londra ţină la Leningrad. Ea aştepta să vadă desfăşurarea primelor consfătuiri ale misiunilor militare în capitala sovietică; dar, când în cursul acestor consfătuiri s-a pus problema trecerii trupelor sovietice pe teritoriile Poloniei şi României (problema centrală a întregului acord militar), când s-a lămurit că nici misiunile militare engleză şi franceză, nici guvernele englez şi francez nu dau vreun răspuns la această problemă, când Parisul şi Londra au reacţionat printr-o îndelungată tăcere la telegramele trimise în legătură cu această problemă, atunci mult încercata răbdare sovietică a ajuns la capăt. Devenise limpede că Chamberlain şi Daladier sunt incorigibili şi că niciun fel de securitate colectivă a ţărilor iubitoare de pace*

nu poate fi înjghebată cu ei.

Din vina lui Chamberlain şi Daladier a fost ratată cea mai bună metodă de luptă împotriva agresiunii fasciste, împrejurările cereau imperios să se recurgă la singura soluţie ce mai rămăsese.

În cursul tratativelor tripartite, guvernul sovietic se găsea într-o situaţie ce ar putea fi asemănată cu aceea a unui om pe care îl înghite din ce în ce mai mult fluxul mării: apa i-a ajuns până la genunchi, iată că i s-a ridicat până la brâu, apoi până la piept, până la gât… încă o clipă, şi apa îi va acoperi capul, dacă omul nu va face un salt rapid şi hotărât, ajungând pe o stâncă inaccesibilă talazurilor.

Într-adevăr, pericolul celui de-al doilea război mondial se apropia cu paşi repezi: în martie-aprilie el abia se schiţa, în mai iunie începuse să capete contururi mai precise, pentru ca în iulie suflul lui ucigător să infesteze atmosfera în întreaga Europă, iar la mijlocul lunii august nimeni să nu mai aibă îndoieli că peste câteva zile tunurile şi avioanele îşi vor slobozi încărcătura aducătoare de moarte…

Nu mai era timp de aşteptat. Atunci, la mijlocul

lunii august, guvernul sovietic a fost nevoit să ia o hotărâre definitivă. Dilema în faţa căreia se afla mai înainte s-a transformat în amara necesitate de a încheia un acord cu Germania. Dat fiind că timp de cinci luni Anglia şi Franţa, sprijinite de S.U.A., sabotaseră tratativele tripartite, Uniunii Sovietice nu-i mai rămânea o altă ieşire.

Eşecul tratativelor tripartite ne sileşte să încheiem un acord cu Germania

La 14 august, Schnurre i-a telegrafiat lui Schulenburg că a fost vizitat de Astahov, care i-a adus la cunoştinţă că guvernul sovietic este dispus să înceapă „discuţii asupra unor anumite grupe de probleme” din domeniul relaţiilor germano-sovietice, propunând ca tratativele să aibă loc la Moscova[58].

Tot în ziua de 14 august, imediat după comunicarea lui Astahov, Ribbentrop i-a transmis lui Schulenburg directiva urgentă de a face o vizită comisarului poporului pentru Afacerile Externe şi să-i declare în numele guvernului german că „nu există contradicţie de interese între Germania şi U.R.S.S.”,

58 Ibidem, p. 58.

că „lipsesc orice motive pentru ca părţile să aibă o atitudine agresivă una faţă de cealaltă” şi că, după părerea guvernului german, „de la Marea Baltică până la Marea Neagră nu există nicio problemă care să nu poată fi rezolvată spre satisfacţia deplină a ambelor părţi”. Ribbentrop a subliniat că există posibilitatea de a extinde relaţiile economice germano-sovietice în toate direcţiile. Ministrul german a mai declarat că, „pentru a reglementa cât mai rapid relaţiile germano-sovietice, ar fi dispus să vină el însuşi la Moscova, dar cu condiţia că va fi primit de Stalin” 2.

Prin urmare, guvernul german şi-a manifestat încă o dată iniţiativa şi a întreprins acum, într-un mod cu totul oficial, un demers decisiv. La 15 august, Schulenburg a îndeplinit mandatul primit de la Berlin. Comisarul poporului, după cum a raportat ambasadorul, „a salutat intenţiile germane de îmbunătăţire a relaţiilor cu Uniunea Sovietică”, dar şi-a exprimat părerea că vizita lui Ribbentrop la Moscova „necesită o pregătire corespunzătoare” şi s-a interesat, de asemenea, dacă guvernul german este dispus să încheie cu U.R.S.S. un pact de neagresiune,

să acorde împreună cu U.R.S.S. garanţii ţărilor baltice şi să exercite influenţă asupra Japoniei în vederea îmbunătăţirii relaţiilor sovieto-japoneze 3.

A doua zi, la 16 august, Ribbentrop i-a trimis lui Schulenburg o telegramă prin care îi cerea să transmită de îndată comisarului poporului pentru Afacerile Externe că Germania este de acord să încheie cu U.R.S.S. un pact de neagresiune, să garanteze ţările baltice împreună cu U.R.S.S. şi să influenţeze Japonia în sensul îmbunătăţirii relaţiilor japono-sovietice. Totodată, ministrul de Externe german a stăruit asupra necesităţii vizitei sale la Moscova, comunicând că este gata să întreprindă această călătorie „oricând, începând de vineri 18 august” 1.

La 18 august Schulenburg a adus toate acestea la cunoştinţa guvernului sovietic şi, în acelaşi timp, a primit din partea sa răspunsul la propunerile germane din 14 august. Ce conţinea acest răspuns?

El avea un caracter strict concret, enumera cauzele care siliseră până atunci guvernul sovietic să adopte o atitudine de suspiciune faţă de intenţiile

Germaniei, să ia măsuri pentru întărirea apărării U.R.S.S. şi să participe la crearea unui front unit împotriva agresiunii.

Apoi, în răspunsul guvernului sovietic se spunea că, dacă guvernul german intenţionează în mod sincer să-şi îmbunătăţească relaţiile politice cu U.R. „S.S., guvernul sovietic nu poate decât să salute această schimbare şi, la rândul lui, este dispus să orienteze politica sovietică spre o ameliorare serioasă a relaţiilor cu Germania.

Guvernul sovietic a declarat că, după aprecierea sa, îmbunătăţirea relaţiilor sovieto-germane este întru totul posibilă, întrucât concepţia coexistenţei paşnice a unor sisteme politice diferite constituie un principiu de mult statornicit al politicii externe a U.R.S.S.

În sfârşit, abordând domeniul măsurilor practice, răspunsul conţinea propunerea ca mai întâi să se încheie un acord comercial şi financiar, iar apoi, după un scurt interval de timp, să se semneze pactul de neagresiune. În ce. priveşte venirea ministrului de Externe german la Moscova, în răspuns se spunea că guvernul sovietic salută această propunere, văzând în

ea o mărturie a intenţiilor serioase ale guvernului german, dar consideră că o astfel de vizită necesită o temeinică pregătire prealabilă şi că ea trebuie să decurgă evitându-se la maximum publicitatea şi senzaţionalul gazetăresc.

După cum vedem, silit de comportarea lui Chamberlain şi Daladier să-şi schimbe cursul politicii externe, guvernul sovietic pregătea această cotitură inevitabilă cu calm, luciditate, sânge rece, fără pripă. Guvernul german, dimpotrivă, manifesta o extremă nervozitate şi se căznea să precipite lucrurile. În telegrama din 18 august, Ribbentrop dădea următoarele indicaţii ambasadorului Schulenburg:

„De data aceasta duceţi o discuţie (cu comisarul poporului pentru Afacerile Externe – *I.M.*) ... în care să insistaţi cu hotărâre... asupra realizării cât mai urgente a călătoriei mele (la Moscova – *I.M.*) şi să contracaraţi în forma cuvenită orice noi obiecţii din partea ruşilor”[59].

Schulenburg a executat ordinul ministrului său,

59 Ilepeaoaopu eoeHHux muccuîî CCCP, Am.iuu u <J>pnnifuu o Mocnee, a oaeycme 1939 e., tn loc, cit., nr. 3, p. 148.

dar la 19 august a trebuit să-i comunice lui Ribbentrop că guvernul sovietic consimte ca vizita să aibă loc numai la o săptămână după publicarea comunicatului prin care se va anunţa semnarea acordului comercial şi financiar.

Faţă de acest răspuns, Germania a „pus în bătaie" cea mai „grea piesă" pe care o avea la îndemână. La 20 august, Hitler a adresat un mesaj lui Stalin, în care îi făcea cunoscut că în ziua precedentă a fost semnat acordul comercial şi financiar2 şi îl ruga insistent ca Ribbentrop să fie primit la Moscova cel târziu la 22 – 23 august3.

Guvernul sovietic se găsea în pragul luării unei importante hotărâri. Până atunci avuseseră loc doar schimburi de păreri între Moscova şi Berlin, tatonări reciproce, care să permită cunoaşterea stărilor de spirit dintr-o parte şi din cealaltă; de astă dată însă trebuia să se decidă asupra pactului de neagresiune însuşi. Conducerea sovietică trebuia să reexamineze din nou situaţia tratativelor tripartite. Analiza a dus la constatări descurajatoare, întrucât lucrurile

1 „NSR*, p. 73.

— La 19 august a fost semnat la Berlin un acord comercial şi de credit sovieto-german, care prevedea că Germania acordă U.R.S.S. un credit în valoare de două sute de milioane mărci germane pe termen de şapte ani cu o dobândă de 5% pe an. Achiziţionarea mărfurilor germane în contul acestui credit a fost eşalonată pe doi ani. În acelaşi Interval de timp, U.R.S.S. trebuia să livreze Germaniei mărfuri în valoare de o sută optzeci de milioane de mărci („Izvestia* din 21 august 1939). După cum se poate remarca, era un acord destul de modest, care nu se putea nici pe departe compara cu sumele (cinci sute până la o mie de milioane de lire sterline) eventualului împrumut enunţat în cadrul convorbirilor duse la Londra de Wohlthat cu Hudson şi Horace Wilson.

5 Vezi „NSR", pp. 66 – 67, *în* continuau să rămână ca şi mai înainte. Astfel, la 16 august, răspunzând propunerii generalului Doumenc de a se trece la întocmirea proiectului convenţiei militare, K.E. Voroşilov a declarat categoric:

„... N-a sosit încă momentul de a se redacta vreun document. Noi n-am rezolvat o problemă pe

care partea sovietică o consideră cardinală, şi anume problema trecerii forţelor armate ale Uniunii Sovietice pe teritoriul Poloniei şi României, în vederea desfăşurării acţiunilor conjugate ale forţelor armate ale statelor contractante împotriva inamicului comun”.

Misiunile militare engleză şi franceză adresaseră la 14 august Londrei şi Parisului cererea de a li se preciza problema tranzitului trupelor sovietice prin Polonia şi România. Nici la 21 august, adică după ce au trecut şapte zile, guvernele britanic şi francez nu au dat niciun semn de viaţă. În atmosfera febrilă de atunci, această îndelungată tăcere constituia prin ea însăşi un răspuns. În acelaşi timp, de la Varşovia parveneau cele mai descurajante ştiri: „guvernul coloneilor” nu voia pentru nimic în lume să permită trecerea trupelor sovietice pe teritoriul polonez.

Faţă de această situaţie, guvernului sovietic nu-i rămânea altceva decât să facă un ultim şi hotărâtor pas.

La 21 august, când s-a constatat că Londra şi Parisul, după o săptămână întreagă, nu au dat niciun răspuns la demersul făcut de misiunile lor militare în

privinţa tranzitului trupelor sovietice prin Polonia şi România şi când, ca urmare a acestui fapt, K.E. Voroşilov a făcut propunerea de a se întrerupe şedinţele misiunilor militare, I.V. Stalin a răspuns la mesajul lui Hitler; el şi-a exprimat speranţa că pactul de neagresiune germano-sovietic va constitui o cotitură în direcţia îmbunătăţirii relaţiilor dintre ambele ţări şi a consimţit ca Ribbentrop să sosească la Moscova la 23 august.

După cum reiese din documentele publicate de guvernul britanic după război, acest pas al guvernului sovietic a fost mai mult decât justificat; aceste documente atestă că Londra nici nu se gândea să răspundă solicitării făcute de misiunea sa militară cu privire la tranzitul trupelor sovietice prin Polonia şi România. Chiar în acest stadiu, puterile occidentale continuau să saboteze tratativele pentru încheierea pactului tripartit.

În ziua stabilită, Ribbentrop şi însoţitorii săi au aterizat la Moscova. Aici el a avut două întrevederi cu Stalin. Spre sfârşitul aceleiaşi zile, a fost semnat un pact de neagresiune între U.R.S.S. şi Germania pe

termen de zece ani. El intra în vigoare imediat după semnare, deşi se prevedea că va fi ratificat ulterior. Conţinutul pactului se deosebea prea puţin de cel al pactelor analoge pe care U.R.S.S. le încheiase în anii precedenţi cu multe alte state. Aşadar, era vorba de un act integrat în politica tradiţională a Uniunii Sovietice, care căuta să promoveze în practică principiul leninist al coexistenţei paşnice. Fiecare dintre părţi se obliga să se abţină de la orice agresiune împotriva celeilalte (art. 1), să rezolve numai prin mijloace paşnice diferendele ivite între ele (art. 5), să nu participe la niciun fel de grupări ostile celeilalte părţi (art. 4) şi să nu susţină vreo terţă putere, dacă una dintre părţi va fi obiectul acţiunilor militare întreprinse de această putere (art. 2). Articolul 3 prevedea că Germania şi U.R.S.S. „vor rămâne şi pe viitor în contact pentru *a se consulta* şi *a se informa* reciproc asupra problemelor ce au contingenţă cu interesele lor comune”[60].

Atrag atenţia asupra cuvintelor subliniate de mine: „a se consulta” şi „a se informa”. Ca şi întregul

60 „Izvestia“ din 24 august 1939

conţinut al pactului, ele demonstrează fără putinţă de tăgadă că documentul semnat la 23 august 1939 a fost exclusiv un pact de *neagresiune* şi nimic mai mult. El nu constituia de loc o alianţă militară a celor două ţări, aşa cum s-au străduit de atâtea ori să prezinte lucrurile diverşi politicieni şi ziarişti occidentali; el nu obliga U.R.S.S. să acorde vreun ajutor Germaniei. Semnând acest pact, guvernul sovietic nu s-a lăsat de loc pradă iluziilor, ci, dimpotrivă, era conştient că mai devreme sau mai târziu Hitler va încălca obligaţiile prevăzute în pact. Însă conducătorii U.R.S.S. considerau că pactul va da Uniunii Sovietice un anumit răgaz, care îi va permite să se pregătească mai temeinic pentru viitorul război. După cum se ştie, acest răgaz i-a asigurat Uniunii Sovietice încă aproape doi ani de pace.

Guvernul sovietic a reuşit însă să obţină nu numai uit răgaz. El a căpătat de asemenea din partea guvernului german asigurarea că ţările baltice nu vor deveni teatru de acţiuni militare. În situaţia creată, datorită, pe de o parte, sabotajului lui Chamberlain şi Daladier, iar, pe de altă parte, al „clicii coloneilor” de

la Varşovia, guvernul sovietic nu mai era în măsură să acorde ajutor Poloniei, ajutor pe care l-au respins atât de categoric „coloneii”. Singurul lucru ce se mai putea face era de a salva de invazia germană Ucraina apuseană şi Bielorusia apuseanăh Guvernul sovietic a procedat în consecinţă.

În ultimă analiză, acordul încheiat cu Germania a adus Uniunii Sovietice următoarele avantaje:

În primul rând, a fost preîntâmpinată posibilitatea constituirii unui front capitalist unic împotriva ţării sovietice, – ba mai mult, s-au pus premisele pentru crearea ulterioară a coaliţiei antihitleriste, la care, în acel moment, puterile occidentale nici nu se gândeau.

Singurul lucru pe care-l urmăreau atunci Chamberlain şi Daladier era să împingă cu orice preţ Germania hitleristă într-un război împotriva Uniunii Sovietice.

Pactul de neagresiune a făcut imposibilă declanşarea celui de-al doilea război mondial printr-un atac împotriva Uniunii Sovietice.

Încheierea pactului a marcat eşecul total al

acestei ruşinoase strategii müncheneze.

Această întorsătură a evenimentelor a jucat neîndoios un rol important pentru destinele ţării sovietelor, mai mult, pentru soarta întregii omeniri.

În al doilea rând, datorită tratatului încheiat cu Germania a fost înlăturat pericolul unui atac împotriva U.R.S.S. din partea Japoniei, aliata Germaniei în cadrul blocului antisovietic. Dacă n-ar fi intervenit pactul de neagresiune cu Germania, Uniunea Sovietică s-ar fi putut găsi în situaţia grea de a înfrunta un război pe două fronturi, întrucât în acel moment un atac pornit dinspre apus de Germania ar fi atras după sine şi un atac dinspre răsărit al Japoniei. Într-adevăr, în august 1939, luptele de pe râul Halhin-Gol atinseseră maximum de intensitate, iar guvernul Hiranuma refuza cu încăpăţânare să soluţioneze conflictul pe cale paşnică. Dimpotrivă, el îşi concentra trupele la frontiera sovietici, aşteptând ca Germania să intre în război. Îndată însă după semnarea pactului de neagresiune germano-sovietic (23 august), guvernul Hiranuma a căzut (28 august), iar noul cabinet, condus de Abe, s-a grăbit să accepte

reglementarea paşnică a conflictului. Aşadar, urmarea imediată a pactului încheiat cu Germania a fost stingerea focarului de război de la frontierele sovietice din Extremul Orient.

Desigur, guvernul sovietic trebuia să ţină seama că acordul încheiat cu Germania poate fi folosit (şi chiar aşa s-a întâmplat) pentru a aţâţa în ţările „democratice" sentimente antisovietice, că peste hotare se vor găsi oameni, care, chiar fără să fie ostili faţă de U.R.S.S., nu vor înţelege în mod just acţiunile sale (ceea ce s-a şi întâmplat de fapt). Cântărind toate laturile pozitive şi negative, guvernul sovietic a ajuns la concluzia că avantajele depăşesc incontestabil dezavantajele. Ca urmare, el a încheiat acordul cu Germania. Era unica ieşire, ea ne-a fost impusă de politica stupidă şi criminală a lui Chamberlain şi Daladier.

Mai există o învinuire pe care o lansează cu plăcere împotriva Uniunii Sovietice duşmanii săi de pe diferite meleaguri: „Prin semnarea pactului cu Germania – spun ei – voi aţi dezlănţuit cel de-al doilea război mondial". E o calomnie lamentabilă şi

neîndemânatică! După cum reiese din cele relatate până acum în cartea de faţă, răspunderea reală pentru dezlănţuirea celui de-al doilea război mondial îi revine, pe de o parte, lui Hitler, iar pe de altă parte, lui Chamberlain şi Daladier (folosesc din nou aceste nume în sens simbolic). Da, da, grava răspundere pentru toate nenorocirile pe care le-a adus omenirii cel de-al doilea război mondial cade asupra grupărilor politice aflate la putere în Anglia şi Franţa în cea de-a doua jumătate a deceniului 1930 – 1940; orbite de ură de clasă, ele au promovat politica de „îmblânzire" a agresorilor şi au scontat că Germania şi U.R.S.S. se vor încleşta într-un război care va duce la nimicirea lor reciprocă. Tocmai aceste grupări au întins Uniunii Sovietice o cursă, în care însă au căzut ele însele, căci prima lovitură a agresorilor hitlerişti în cel de-al doilea război mondial s-a abătut nu asupra Moscovei, ci asupra Londrei şi Parisului. Evenimentele au luat această întorsătură pentru că diplomaţia sovietică s-a dovedit mai înţeleaptă decât cea anglo-franceză. Pentru aceasta însă nu avem niciun motiv să ne cerem scuze.

*

Pentru a încheia naraţiunea, trebuie să mai spun câteva cuvinte despre finalul deplorabil al nefericitelor tratative tripartite din anul 1939.

La 22 august, a doua zi după ce guvernul sovietic luase hotărârea definitivă de a accepta încheierea acordului cu Germania, generalul Doumenc a primit de la Paris o comunicare urgentă: guvernul francez consideră că, îndată ce va izbucni războiul între Polonia şi Germania, trupelor sovietice trebuie să li se acorde dreptul de a intra pe teritoriul polonez. Guvernul francez consideră... Ce consideră însă în această privinţă guvernul polonez? Parisul păstra un mutism complet asupra acestei probleme extrem de importante. De la Varşovia însă continuau să sosească veşti foarte nefavorabile.

Din documentele publicate de guvernul englez, cunoaştem în prezent că Seeds, referindu-se la instrucţiunile primite de generalul Doumenc la 22 august, a întrebat Londra: „Sunteţi de acord?” Londra însă n-a răspuns nimic ambasadorului său de la Moscova. Pe telegrama lui Seeds se poate? citi

următoarea adnotare făcută de Strâng (el se înapoiase la Londra la începutul lunii august): „Nu se putea răspund la această telegramă, deoarece nu s-a luat nicio hotărâre”[61]. Iată până unde ajunsese sabotajul guvernului britanic!

Atunci noi nu cunoşteam încă toate aceste amănunte, dar înţelesesem esenţialul, şi anume că Londra nu voia să dea un răspuns la problema cardinală a tratativelor militare. Această atitudine era foarte semnificativă. De aceea, faţă de situaţia creată, conducătorul delegaţiei sovietice a convocat la 21 august toate cele trei delegaţii şi, după cum s-a amintit mai înainte, a propus ca şedinţele să fie întrerupte[62], ceea ce nu constituia decât o formulă diplomatică, însemnând că tratativele tripartite au eşuat.

Misiunile militare ale Angliei şi Franţei, precum şi Seeds şi Naggiar, au înţeles prea bine sensul declaraţiei făcute de delegaţia sovietică. Şi cu toate că în cursul următoarelor trei-patru zile şefii misiunilor şi

61 „DBFP“, Third Series, voi. VII, p. 119.

62a Jlepeeoeopu^ eoenHbix muccu/î CCCP, .his.tuu u 0paHiţuu a Mocttae, o aaeycine 1939 a., în toc, cit., p. 156.

ambasadorii Angliei şi Franţei au mai avut întrevederi cu comisarii poporului pentru Apărare şi Afacerile Externe, aceasta nu mai putea schimba situaţia. Misiunilor militare nu le-a rămas altceva de făcut decât să-şi pregătească bagajele şi să plece acasă.

Într-un interviu publicat în presa sovietică la 27 august 1939, şeful delegaţiei militare a U.R.S.S. a caracterizat în felul următor cauzele eşecului tratativelor militare:

„Misiunea militară sovietică a considerat că U.R.S.S., neavând frontieră comună cu agresorul, va putea acorda ajutor Franţei, Angliei, Poloniei numai cu condiţia ca trupele sale să treacă pe teritoriul polonez, întrucât nu există alte căi pentru ca trupele sovietice să intre în contact cu trupele agresorului…

În ciuda justeţei evidente a acestei poziţii, misiunile militare franceză şi engleză n-au fost de acord cu punctul de vedere al misiunii sovietice, iar guvernul polonez a declarat făţiş că n-are nevoie de ajutorul militar al U.R.S.S. şi nu-l va accepta…

Acesta este temeiul divergenţelor. Din această cauză sau şi întrerupt tratativele”.

Apoi, răspunzând la întrebarea unui ziarist dacă este exactă ştirea transmisă de agenţia Reuter că guvernul sovietic ar fi întrerupt tratativele tripartite din cauză că a încheiat acordul cu Germania, şeful delegaţiei sovietice a spus: „Tratativele militare purtate cu Anglia şi Franţa s-au întrerupt nu din cauză că U.R.S.S. a încheiat pactul de neagresiune cu Germania, ci invers, U.R.S.S. a încheiat pactul de neagresiune cu Germania datorită, printre altele, împrejurării că tratativele militare duse cu Anglia şi Franţa ajunseseră în impas din cauza unor divergenţe de nebiruit” *K*

Cu această precizare s-a pus punctul pe „i”, în toate problemele.[63]

Încheiere

Din cele relatate în paginile anterioare, rezultă o serie întreagă de concluzii, dintre care cele mai importante sunt următoarele:

1. În perioada antebelică, la care se referă aceste amintiri (1932 – 1939), Uniunea Sovietică a căutat în mod sincer şi stăruitor ca relaţiile sale cu Anglia să fie

63 „Pravda“ din 27 august 1939.

cât mai bune. Această atitudine era dictată, pe de o parte, de politica sa generală de pace şi coexistenţă paşnică cu statele care au altă orânduire decât U.R.S.S., iar pe de altă parte, de un calcul politic concret, şi anume de a crea împreună cu Anglia şi Franţa o barieră puternică împotriva agresiunii promovate de puterile fasciste din Europa, Germania şi Italia.

2. Din păcate, bunele intenţii ale Uniunii Sovietice n-au găsit un ecou corespunzător în Anglia. Este adevărat că în această ţară existau multe cercuri (muncitori, grupuri importante ale intelectualităţii, unii reprezentanţi mai lucizi ai burgheziei) care priveau cu simpatie ideea făuririi unei bariere tripartite împotriva agresiunii fasciste ce ameninţa totodată Anglia şi poziţiile sale mondiale. Însă în această perioadă puterea de stat era deţinută cu străşnicie de către cele mai reacţionare pături ale burgheziei, orbite de ură de clasă împotriva U.R.S.S., pentru că întruchipa ţara socialismului. Centrul politic conducător al acestor pături ultrareacţionare ale burgheziei engleze era aşa-zisa „clică de la Cliveden”,

care se întrunea în saloanele *lady-ei* Astor, iar conducătorul ei unanim recunoscut era Neville Chamberlain. Din cauza ostilităţii profunde pe care o nutrea faţă de Uniunea Sovietică, „clica de la Cliveden" se opunea cu hotărâre creării unei bariere tripartite pentru apărarea poziţiilor britanice împotriva agresorilor fascişti şi îmbrăţişase ideea, care i se părea „fericită", de a împinge Germania şi U.R.S.S. Într-un conflict, astfel încât, după ce ambele ţări se vor fi măcinat într-un război istovitor, Anglia să poată impune Europei o pace care ar conveni intereselor britanice. Câştigând treptat teren, această concepţie stupidă şi criminală şi-a atins apogeul după 1937, când prim-ministru al Angliei a devenit Neville Chamberlain, iar ministru de Externe – lordul Halifax. Din această concepţie, după care se călăuzea „clica de la Cliveden", a derivat politica de „îmblânzire" a agresorilor, în primul rând a lui Hitler, şi ca să asigure succesul acestei politici (care, de altfel, n-a fost realizat) Anglia şi Franţa, cu sprijinul anumitor cercuri din S.U.A., au sacrificat, pe rând, în perioada 1938 – 1939, Austria, Spania şi Cehoslovacia.

3. În ciuda unor împrejurări atât de nefavorabile, Uniunea Sovietică şi-a continuat totuşi eforturile pentru consolidarea relaţiilor sale cu Anglia, iar în 1939 – pentru crearea unei bariere împotriva Germaniei şi Italiei sub forma unui pact tripartit de asistenţă mutuală, considerându-l drept cea mai bună garanţie împotriva agresiunii fasciste. Iniţiativa acestui pact aparţine, de fapt, Uniunii Sovietice. „Clica de la Cliveden", care avea o atitudine hotărât negativă faţă de astfel de planuri, a fost nevoită totuşi, sub presiunea exercitată de cercurile largi ale opiniei publice britanice şi de unele ţări ce nutreau temeri deosebite faţă de Hitler şi Mussolini, să manevreze şi, din timp în timp, să-şi dea aere că ar fi dispusă să accepte crearea unei bariere tripartite împotriva agresorilor. Această tactică perfidă a căpătat o deosebită amploare în anul 1939, după ce Hitler prefăcuse în bucăţi acordul de la München. În noua situaţie, Anglia şi Franţa au acordat garanţii unilaterale Poloniei, României şi Greciei în martie-aprilie 1939, pentru cazul unei agresiuni din partea statelor fasciste împotriva lor. De asemenea, guvernul

Chamberlain (precum şi guvernul Daladier), neavând încotro, a trebuit să ia parte la tratativele tripartite pentru încheierea unui pact de asistenţă mutuală cu U.R.S.S. Partea britanică a venit însă la tratative de nevoie, cu sufletul cernit, cu scopul de a înşela masele. De aceea, participarea ei s-a redus la sabotarea făţişă a negocierilor, aşa cum s-a arătat în paginile precedente, pe baza unui mare număr de exemple şi fapte. Chamberlain (şi Daladier) nu era preocupat cum să încheie mai repede pactul tripartit, ci cum să meşteşugească pretexte cât mai potrivite ca să împiedice înfăptuirea lui. O consecinţă inevitabilă a acestei linii de conduită a guvernului britanic (şi a celui francez) a fost faptul că în august 1939 tratativele tripartite au intrat definitiv în impas. S-a putut constata absolut limpede că, din cauza sabotajului pus la cale de Chamberlain şi Daladier, este imposibil să se creeze o barieră tripartită realmente eficace împotriva agresorilor fascişti.

4. Întrucât, în ciuda voinţei noastre, cea mai bună formă de luptă împotriva fasciştilor s-a dovedit irealizabilă, Uniunea Sovietică a fost nevoită să caute

alte căi pentru a-şi asigura (cel puţin temporar şi relativ) securitatea. Marele Lenin ne-a dat în primele luni după Revoluţia din Octombrie un exemplu genial de tactică abil folosită pe arena internaţională. Căutând să asigure statului sovietic, abia apărut pe lume, „răgazul" de care avea nevoie mai mult decât de orice, Lenin a propus la început tuturor ţărilor beligerante să încheie o pace generală democratică, fără anexiuni şi contribuţii. 1 considera că aceasta este pentru ţara sovietică cea mai potrivită modalitate de a obţine „răgazul" dorit, care s-ar fi putut eventual transforma chiar într-o lungă perioadă de pace. Când s-a văzut însă că apelul guvernului sovietic a întâmpinat numai uşi închise, Lenin a hotărât să încheie o pace separată cu coaliţia germană. Aceasta a fost, după cum a denumit-o Lenin, o pace „ruşinoasă", extrem de dezavantajoasă pentru Rusia Sovietică, dar ea îi oferea totuşi un anumit „răgaz" şi, aşa cum au arătat evenimentele ulterioare, s-a dovedit întru totul justificată din punct de vedere istoric. Având în minte acest remarcabil exemplu politic, guvernul sovietic a hotărât în 1939 să-l urmeze.

Desigur, situaţia generală şi condiţiile erau de astă dată întrucâtva schimbate faţă de acelea în urmă cu douăzeci şi doi de ani (în primul rând, în această perioadă puterea ţării sovietice era neasemuit mai mare); cu toate acestea, situaţia internaţională din 1939 cuprindea destule elemente care o apropiau de situaţia din 1917 – 1918. Trebuia zădărnicită cu orice preţ crearea unui front capitalist unic îndreptat împotriva U.R.S.S.; trebuia preîntâmpinat atacul plănuit de către puterile fasciste împotriva ţării sovietice, sau cel puţin amânat pe un termen mai lung. Toate acestea erau dictate de sentimentul elementar de autoconservare, propriu oricărui stat, indiferent de orânduirea lui, precum şi de alte considerente, cu semnificaţie mai largă. Trebuie ţinut seama că în acea perioadă Uniunea Sovietică nu era pur şi simplu una dintre marile puteri existente pe planeta noastră. Uniunea Sovietică reprezenta atunci ceva mult mai important: *ea era atunci singura ţară, care întruchipa în lume patria socialismului îi purta în sine embrionul viitorului comunist al întregii omeniri*. Pe umerii oamenilor sovietici din acea vreme, şi mai ales pe

umerii guvernului sovietic, cădea uriaşa răspundere a salvgardării integrităţii şi independenţei unei ţări a cărei însemnătate istorică era covârşitoare. Această răspundere excepţională cerea un curaj, o supleţe şi o fermitate excepţionale.

5. Pe la mijlocul lunii august 1939, guvernul sovietic a ajuns definitiv la concluzia că politica lui Chamberlain şi Daladier exclude posibilitatea semnării unui pact tripartit eficace şi a hotărât să schimbe orientarea politicii sale externe, să întrerupă tratativele cu Anglia şi Franţa, întrucât au devenit fără obiect, şi să încheie un acord cu Germania. Adversarii noştri de peste hotare au pus în circulaţie o legendă calomnioasă, care pretinde că în primăvara şi vara anului 1939 guvernul sovietic ar fi făcut un joc dublu: pe de o parte, a dus în mod public tratative cu Anglia şi Franţa pentru încheierea unui pact tripartit de asistenţă mutuală împotriva agresorilor, iar pe de altă parte, pe ascuns faţă de aceste două ţări, ar fi negociat în secret cu Germania un acord de prietenie şi, până la urmă, a preferat Germania „democraţiilor occidentale”. Pentru a susţine aceste născociri

răuvoitoare, Departamentul de stat al S.U.A. a editat în 1948 o culegere de documente diplomatice germane capturate de – americani în Germania, selecţionate în cel mai tendenţios chip posibil. Analiza amănunţită a documentelor referitoare la perioada tratativelor tripartite, care s-a făcut în paginile anterioare, demonstrează însă, fără putinţă de tăgadă, totala netemeinicie a afirmaţiilor lansate de duşmanii U.R.S.S. Dimpotrivă, până la mijlocul lunii august, în ciuda faptului că guvernele Angliei şi Franţei sabotau într-un mod revoltător tratativele tripartite, U.R.S.S. a continuat să rămână un partener loial al acestora la negocierile ce se desfăşurau, dejucând toate încercările Germaniei (nu puţine la număr) de a provoca o breşă între U.R.S.S. şi „democraţiile occidentale”. Când însă, pe la mijlocul lunii august 1939, guvernul sovietic a ajuns la concluzia că tratativele tripartite sunt iremediabil compromise, el a luat hotărârea de a schimba orientarea politicii sale, şi a şi făcut-o. Procedând astfel, conducerea sovietică s-a folosit de dreptul legitim al oricărui guvern de a-şi modifica orientarea politică dacă împrejurările îl silesc

la aceasta. În cazul de faţă, schimbarea era cu atât mai justificată, cu cât fusese impusă guvernului sovietic de comportarea stupidă şi criminală a lui Chamberlain şi a lui Daladier.

6. Acordul sovieto-german din 23 august 1939 nu era, desigur, o întruchipare a perfecţiunii (de altfel, guvernul sovietic nici nu l-a considerat vreodată ca atare), dar, în orice caz, el a zădărnicit crearea unui front capitalist unic îndreptat împotriva U.R.S.S., a salvat de îngrozitoarea robie hitleristă treisprezece milioane de locuitori din partea apuseană a Ucrainei şi Bielorusiei, a asigurat realizarea unităţii naţionale a tuturor ucrainenilor şi bieloruşilor în cadrul republicilor lor aflate în plin proces de dezvoltare socialistă şi a strămutat frontierele sovietice cu câteva sute de kilometri spre apus, ceea ce a avut o mare importanţă strategică. După cum au demonstrat evenimentele ulterioare, acest acord a amânat cu aproape doi ani agresiunea Germaniei împotriva U.R.S.S., a uşurat simţitor apărarea principalelor centre ale ţării şi trecerea forţelor armate sovietice la contraofensiva victorioasă, a făcut posibilă zdrobirea

Germaniei hitleriste şi a creat premisele refacerii mai rapide a U.R.S.S. în cuprinsul graniţelor sale actuale.

*

Aş vrea să reproduc aici, în încheiere, două citate din aprecierile făcute de doi oameni care aparţin celor două lagăre opuse.

La 27 noiembrie 1958, N.S. Hruşciov a adresat lui D. Eisenhower, pe atunci preşedinte al S.U.A., o notă amplă în care, printre altele, s-a referit la situaţia internaţională din ajunul celui de-al doilea război mondial.

„Se ştie că S.U.A., ca şi Marea Britanie şi Franţa – spunea în această notă şeful guvernului sovietic –, n-au ajuns dintr-odată la concluzia că este necesar ca ele să colaboreze cu Uniunea Sovietică pentru a contracara agresiunea hitleristă, cu toate că din partea guvernului sovietic s-a manifestat în permanenţă dorinţa de a realiza această colaborare. Un timp îndelungat au predominat în capitalele statelor occidentale tendinţe potrivnice acestei colaborări…

Abia atunci când Germania fascistă, dând peste

cap calculele mioape ale inspiratorilor Münchenului, şi-a îndreptat armele împotriva puterilor occidentale, când armata hitleristă şi-a început marşul spre Occident, zdrobind Danemarca, Norvegia, Belgia şi Olanda, şi îngenunchind Franţa, guvernele S.U.A. şi Marii Britanii n-au mai avut altceva de făcut decât să-şi recunoască greşelile şi să adopte soluţia de a organiza împreună cu Uniunea Sovietică rezistenţa împotriva

Germaniei, Italiei şi Japoniei. Dacă politica puterilor occidentale ar fi fost mai clarvăzătoare, această colaborare dintre Uniunea Sovietică, S.U.A., Marea Britanie şi Franţa s-ar fi putut statornici mult mai devreme, încă în primii ani după ce Hitler a acaparat puterea în Germania, *şi în acest caz n-ar mai fi avut loc nici ocuparea Franţei*, *nici Dunkerque nici Pearl Harbour2* (sublinierea mea – *I.M.*) [64]. În acest caz ar fi putut fi salvate vieţile a milioane de oameni din Uniunea Sovietică, Polonia, Iugoslavia, Franţa, Anglia, Cehoslovacia, S.U.A., Grecia, Norvegia şi multe alte ţări, jertfiţi întru înfrânarea agresorilor.

64 „Pravda“ din 28 noiembrie 1958.

Pe de altă parte, referindu-se la tratativele tripartite din anul 1939, W. Churchill scrie în memoriile sale:

„Nu încape îndoială, chiar în lumina perspectivei istorice, că Anglia şi Franţa ar fi trebuit să accepte propunerea ruşilor... Dar Chamberlain şi Ministerul de Externe erau parcă vrăjiţi de enigma sfinxului. Când evenimentele se succed cu atâta repeziciune şi într-un torent atât de masiv şi puternic, aşa cum s-a întâmplat atunci, cel mai potrivit este să se înainteze pas cu pas. Dacă în 1939 s-ar fi realizat o alianţă între Anglia, Franţa şi Rusia, ea ar fi provocat în Germania o profundă îngrijorare şi *nimeni nu poate demonstra că, în acest caz, războiul n-ar fi putut fi preîntâmpinat* (sublinierea mea – *I.M.*). Pasul următor s-ar fi putut face când superioritatea de forţe trecea de partea aliaţilor. Diplomaţia şi-ar fi recâştigat iniţiativa. Hitler nu şi-ar fi putut permite nici să se angajeze într-un război pe două fronturi, împotriva căruia s-a declarat întotdeauna cu vehemenţă, nici să rişte un eşec sigur. Păcat că n-a fost pus într-o situaţie atât de dificilă, care ar fi putut să-l coste viaţa... Dacă, de exemplu,

atunci când a primit propunerea ruşilor, mister Chamberlain ar fi spus «da, să ne unim toţi trei şi să-i frângem gâtul lui Hitler», sau ar fi făcut orice altă declaraţie cu acelaşi conţinut, parlamentul l-ar fi aprobat, Stalin l-ar fi înţeles şi istoria ar fi putut păşi pe un alt făgaş... în locul acestui răspuns (ia propunerea sovietică – *Î.M.*) a urmat o tăcere îndelungată, iar între timp se puneau la cale diverse jumătăţi de măsură şi compromisuri chiţibuşăreşti"[65].

Cu toate deosebirile dintre autorii textelor de mai sus (şi nu e de loc necesar să demonstrăm cât de mari sunt aceste deosebiri), amândoi sunt unanimi în aprecierea că al doilea război mondial ar fi putut fi preîntâmpinat dacă U.R.S.S., Anglia, Franţa şi S.U.A. (sau cel puţin U.R.S.S., Anglia şi Franţa) ar fi ridicat, rapid, ferm şi cu hotărâre, o barieră eficace în calea agresiunii fasciste.

Cine a împiedicat ridicarea acestei bariere? Uniunea Sovietică? Nu, Uniunea Sovietică nu are nicio vină în această privinţă. Dimpotrivă, ea a făcut tot ce a fost omeneşte posibil pentru crearea unei bariere

65 W. Churchill, op. cit., pp. 325 – 328.

împotriva agresiunii. Faptele relatate în paginile precedente nu lasă nicio urmă de îndoială în acest sens. În realitate, crearea barierei tripartite a fost împiedicată în Anglia de „clica de la Cliveden”, iar în Franţa de „cele două sute de familii”. Iar dacă e să vorbim de persoanele care l-au ajutat pe Hitler, care întruchipau în cel mai înalt grad aceste forţe reacţionare şi au promovat în modul cel mai activ politica convenabilă acestora, trebuie să-i pomenim în primul rând pe Neville Chamberlain şi pe Daladier. Este greu să supraapreciem întreaga gravitate a răspunderii pe care o poartă în faţa istoriei pentru dezlănţuirea celui de-al doilea război mondial şi pentru jertfele, pierderile şi suferinţele incalculabile pe care acesta le-a adus omenirii.

Indice de nume

Abe 186

Astahov G.A. 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 180, 181, 182

Astor Nancy 49, 63, 64, 108, 191

Babarin 176, 177

Baldwin Stanley 45, 57, 58, 61

Barthou Louis 40, 43

Beaverbrook William Maxwell Aitken 36, 48, 49, 52, 53, 54

Beck Josef 102, 103

Beneş Eduard 47, 73, 78

Bevan Aneurin 52, 53

Birkenhead Frederick Winston 36

Bonnet Georges 76, 115, 120, 123

Briand Aristide 69

Bullitt William Christian 114, 115, 179

Burnett 153, 160

Butler Richard Austen 77

Cadogan Alexander 67, 100

Cecil Robert 58

Cézanne Paul 46

Chamberlain Austen 36, 62

Chamberlain Joseph 62

Chamberlain Neville 7, 23, 24, 36, 37, 48, 50, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 70, 71, 72, 74, 75, 76, 78, 79, 80, 81, 83, 84, 85, 8G, 87, 88, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 100, 101, 102, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 113, 114, 117, 118, 120, 123, 124, 125, 126, 127,

130, 135, 136, 137, 138, 145, 148, 149, 151, 152, 153, 168, 169, 181, 184, 187, 188, 191, 192, 194, 196, 197

Churchill Winston 36, 41, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 62, 64, 74, 75, 118, 119, 127, 135, 142, 170, 196, 197

Cooper Alfred Duff 82

Cranborne Robert 65

Cummings A. 31

Curzon George Nathaniel 14, 36

Daladier Édouard 7, 76, 7$, 79, 80, 85, 97, 100, 114, 115, 117, 125, 130, 136, 137, 138, 142, 145, 168, 169, 174, 179, 184, 187, 188, 192, 194, 197

Dalton Hugh 152

De la Warr Herbrand Edward 77

Dirksen Herbert 80, 148, 149

Doumenc Joseph 153, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 185, 189

Drax Reginald Plunkett Ernle Erle 153, 154, 155, 156, 159, 160, 163, 164

Eden Anthony 36, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 65, 95, 108, 135, 152

Eisenhower Dwight 6, 195

Feiling Keith 98, 135
Filippov 172
Flandin Pierre Étienne 56
Forster Albert 141
Franco Francisco 60, 65, 87, 160
Gamelin Maurice-Gustave 161
Gauguin Paul 46 *George al V-lea* (de Windsor) 57
Goebbels Joseph 141
Göring Hermann 148
Gort John 153
Gottwald Klement 73
Greenwood Arthur 75, 153
Grenfell David 32
Halifax Edward Frederick, 36, 50, 63, 65, 66, 67, 68, 70, 74, 75, 76, 80, 81, 82, 84, 85, 86, 88, 94, 99, 100, 102, 103, 104, 108, 112, 115, 116, 120, 121, 122, 123, 125, 132, 133, 134, 135, 140, 141, 142, 144, 145, 146, 147, 150, 151, 152, 155, 170, 172, 192
Henderson Neville 116
Heywood 153, 160
Hicks Joynson 36
Hiranuma Kiichirō 188

Hitler Adolf 5, 14, 32, 33, 36, 44, 45, 46, 51, 56, 58, 60, 62, 63, 64, 67, 68, 71, 72, 75, 78, 79, 80, 82, 84, 94, 95, 96, 97, 98, 101, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 116, 117, 122, 125, 127, 133, 149, 152, 161, 162, 170, 174, 184, 186, 188, 192, 196

Hoare Samuel, ulterior lord *Templewood* 50, 57, 58, 59 60, 63, 93, 94

Hoffmann Max 167 *Hösch* von 22

Hruşciov Nikita Sergheevici 195

Hudson Robert 148, 150, 184

Ironside William Edmund 151

Kalinin Mihail Ivanovici 105

Kellogg Frank Billings 69

Kennedy Joseph 126, 127, 128

Kollontai Alexandra Mihailovna 112

Kuzneţov Nikolai Gherasimovici 157, 160

Laval Pierre 47, 56, 59, 60

Léger Alexis 114

Lenin Vladimir Ilici 166, 167, 169, 193

Litvinov Maksim Maksimovici 13, 14, 15, 16, 18, 29, 41, 43, 46, 48, 55, 68, 69, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 82, 96, 99, 100, 112, 117, 172, 173

Lloyd George David 15, 35, 36, 48, 52, 62, 63, 74, 105, 106, 119

Loktionov A.D. 157, 160

Lothian Philip Henry Kerr 49

Lyttelton Alfred 57

Mac*Donald* Ramsay 24, 37, 38, 57

Marlborough John Churchill, duce de 49

Matsudaira Tsuneo 21

Molotov Veaceslav Mihailovici 116, 147, 174, 177

Monel; John 23 *Mussolini* Benito 56, 57, 59, 63, 65, 79, 80, 83, 85, 101, 103, 105, 107, 109, 161, 192 *Naggiar* Paul Emile 73, 128, 138, 139, 190

Ovey Esmond 26, 27, 28, 29, 99 *Oziorski* A.V. 25 *Payart* Jean 73, 74, 76 *Renoir* Auguste 46

Ribbentrop Joachim, von 68, 177, 178, 180, 182, 183, 184, 185, 186 *Röhm* Ernst 33

Roosevelt Franklin Delano 105, 12G

Runciman Walter 31, 72 *Rydz-Śmigły* Eduard 151 *Samuel* Herbert 48 *Schnurre* 171, 172, 173, 176, 180, 182

Schulenburg Friedrich, von der 173, 174, 175, 177, 178, 182, 183 184

Seeds William 96, 99, 117, 124, 128, 138, 147, 156, 158, 189, 190

Shaw Bernard 49 *Simon* John 18, 24, 25, 26, 27, 29, 31, 32, 36, 37, 38, 39, 45, 46, 48, 49, 50, 56 *Sinclair* Archibald 48, 151 *Smorodinov* I.V. 157 *Snowden* Philip 38 *Somerset* Edith Mary, ducesă de 22

Stalin Iosif Visarionovici 46, 73, 102, 170, 182, 184, 185, 196

Slumm Braun von 172 *Strang* William 47, 132, 189 *Surif* I-Z. 114, 115, 117, 138

Suvich 56

Sapoşnikov Boris Mihailovici 157, 160

Şmidt Otto Iulievici 34, 35

Thomas James 38 *Tilea* Viorel 96 *Valin* 153, 160

Vansittart Robert 32, 36, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 45, 49, 51, 57, 65, 66, 67, 71, 108 *Vansittart*, lady 39, 49, 71 *Vorosilov* Klement Efremovici 157, 158, 161, 163, 164, 185 *Weizsâcker* Ernst 174, 175 *Willaume* 153, 160 Wilson Horace 66, 67, 108, 135, 148, 149, 179, 184 *Wilson* Woodrow 114 *Winterton* Edward 82, 83 *Wohlthat* Helmuth 148, 149, 150, 179, 184 *Wood* Kingsley 63, 145

Cuprinsul

Cuvânt înainte… 5

Până în 1939… 9

Mandatul pe care mi l-a dat guvernul sovietic. – 11

Cum am fost primit în Anglia 19

Lupta pentru încheierea acordului comercial… 24

Un dezgheţ de scurtă durată şi cauzele lui 32

Paşi care au dus spre apropiere 38

Churchill şi Beaverbrook 48

Atmosfera se răceşte 54

Temperatura scade sub zero 61

Münchenul o

Tertipul lui Chamberlain 35

În pragul anului 1939 87

În 1939 91

Cotropirea Cehoslovaciei şi manevrele lui Chamberlain. 93

U.R.S.S. propune un pact de asistenţă mutuală… 109

Cele două proiecte ale pactului 124

Să se specifice sau nu? 131

Pactul şi convenţia militară 143

Pregătiri pentru tratative militare 150

Tratativele militare de la Moscova 157

Dilema guvernului sovietic 165

Eşecul tratativelor tripartite ne sileşte să încheiem un acord cu Germania 182

Încheiere... 191

Indice de nume. 198

Redactor responsabil de carte: I. Peker

Tehnoredactor: Ana Sabău

Dat la cules 13.09.1963. Bun de tipar 23.10.1963. Tiraj 30.000 + 130. ex. broşate. Hârtie semivelină de 65 g/m. A. 11.223/1963. Format S4X84J16. Coli editoriale 11, 92. Coli tipar 12, 50. Indici de clasificare zecimală: pentru bibliotecile mari 9 (4) 8, pentru *bibliotecile mici* 9.

Tiparul executat sub comanda nr. 30763 la Combinatul Poligrafic „Casa Scânteii", Piaţa Scânteii nr. 1, Bucureşti – R.P.R.